T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZ ANADOLU ALEVİLİĞİ İÇERİSİNDE TEZAHÜR ETMİŞ ATEİST VE İSLAM DIŞI SÖYLEMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA

HAZIRLAYAN

İlknur Kalaycı

Çanakkale - 2009

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İlknur Kalaycı'ya ait Günümüz Anadolu Aleviliği İçerisinde Tezahür Etmiş Ateist ve İslam Dışı Söylemler adlı Çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Muhammed Fatih KESLER

Üye: Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA (danışman)

Üye: Doç. Dr. Tevhit AYENGİN

Üye: Doç. Dr. Mustafa TEKİN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nimetullah AKIN

ÖZET

"Günümüz Anadolu Aleviliği İçerisinde Tezahür Etmiş Ateist ve İslam Dışı Söylemler" başlıklı bu tez çalışması bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Anadolu Aleviliğinin kısa tarihçesi ve Anadolu Aleviliğinde farklı tanımsal yönelişler hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci Bölüm'de, günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde tezahür etmiş ateist ve İslam dışı söylemlere kaynak gösterilen kültürel ve felsefi unsurlar üzerinde durulmuştur. Alevilik üzerine yaptıkları çalışmalarıyla tanınmış olan ve eserleri çok okunan akademisyen, yazar ve kanaat önderlerinin kimi zaman birbiriyle çelişen, kimi zaman ise uzlaşan görüş ve düşünceleri bu bölümde aktarılmıştır.

İkinci Bölüm'de ise günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde tezahür etmiş ateist ve İslam dışı söylemlere cevap teşkil eden Aleviliğin sözlü ve yazılı kaynaklarındaki İslami ve kültürel unsurlar hakkında bilgi verilmiştir.

ABSTRACT

This thesis entitled "Atheistic and Non-Islamic Ideas Manifested within Contemporary Anatolian Alevism" consists of two chapters following an introduction which gives the brief history of Anatolian Alevism and outlines the different inclinations identifying this sect.

The First Chapter presents the philosophical and cultural components that are often shown as proofs of atheistic and non-Islamic essence of Anatolian Alevism. These explanations are cited from the works of several most read authors. Some of them see the Alevism outside the fold of Islam for its non-Islamic origin, while others maintain its very Islamic nature though accepting some of its heterodox features.

The Second Chapter demonstrates traditional Islamic components found in the cultural sources of Alevis, which form an argument against the atheistic, materialistic and non-Islamic ideas manifested by some authors within contemporary Anatolian Alevism.

In the Conclusion, there is a summary of the findings of the study.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.:	: Adı Geçen Eser
a.g.m.:	: Adı Geçen Makale
AÜİFD:	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.:	: Bakınız
CUİFD:	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA:	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB:	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.:	: Hicri
Hz.:	: Hazreti
İSAM:	: İslam Araştırmaları Merkezi
mad.:	: Madde
md.:	: Maddesi
m.:	: Miladi
nşr.:	: Neşreden
ö.:	: Ölüm tarihi
s.:	: Sayfa
ss.:	: Sayfa sayısı
TDV.:	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.:	: Türk Tarih Kurumu
vd.:	: Ve devamı
yay.:	: Yayınları

ÖNSÖZ

Alevilik, Türkiye'de üzerinde çok konuşulan, tartışılan ve sıklıkla ülke gündemini işgal eden meselelerden biridir. Aleviliğin ne olduğu, kaynağı ve tarihi konusunda yoğun tartışmaların yaşandığı günümüzde, birbirinden oldukça farklı Alevilik anlayışları ortaya çıkmıştır. Alevilik konusu bazı yazarlar tarafından objektif bir şekilde ele alınırken, kimi yazarlar tarafından da subjektif, ideolojik, yanlı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Kimi Alevi yazarlar, kanaat önderleri ve akademisyenler Aleviliği İslam içi görürken; bazı Alevi yazarlar da İslam dışı, ayrı bir inanç ve yaşam biçimi olarak görmektedirler. Bir kısım yazar, daha da ileri giderek Aleviliği ateizm ve materyalizmle özdeşleştirmektedir.

Alevilikle ilgili son yıllarda kaleme alınan bazı eserlerde Aleviliğin klasik yazılı kaynaklarında görülmeyen bazı inançlar sıklıkla zikredilmeye başlanmıştır. Bu beyanlarda öne çıkarılan bazı fikirler, gerçekten uzak olmasına rağmen kimi çevrelerce rağbet edilir bulunmuş; bu da yeni bir toplum mühendisliği çabası olarak görülmüştür. Alevi toplumu üzerine yapılandırılan bu çalışmaların temeli, Alevileri öncelikle İslam dışına çekmek, sonra ateizme yöneltmek şeklinde özetlenebilir. Bu çalışmaların birinci evresi için taban bulunmuş, ikinci evre çalışmalarına geçilmiştir. Alevilik kendi kültürel ve yazılı kaynakları dikkate alınarak tanımlanmadığı için ve bu kaynaklara bir bütünlük içinde bakılmayıp yanlı ve ideolojik bir şekilde ele alındığı için çok farklı Alevilik tanımlamaları ile karşılaşılmıştır.

Alevi toplumu içerisinde yazıları okunan, sözleri dinlenen tanınmış araştırmacı-yazar ve çeşitli kanaat önderlerinin nasıl bir Alevilik tasviri yaptıkları bu tezle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kim hangi tarafta ve ne diyor? Bu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Alevi vatandaşları için bugünlerde yapmaya çalıştığı çeşitli açılımların ve buna bağlı değişik projelerin lehine ve aleyhine yükselen seslerin arka planını da aynı zamanda ortaya koyacaktır. Ayrıca bu tezde, gerçek Alevilikle ilgili olmayan temelsiz ve tutarsız iddialar, Alevi yazarlar tarafından eleştirilecek ve temeli olmayan iddialar olarak gözler önüne serilecektir.

Bu çalışmanın amacı, günümüz Anadolu Aleviliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Sorun, Anadolu Aleviliğini ateizme çekme çabalarının tezahürü olarak ortaya çıkmış olan; Aleviliğin Marksizm'le örtüştüğü fikrinin ve Aleviliği İslamiyet dışına çıkaran benzer düşüncelerin, ülkemiz Alevi toplumu içerisinde önemli bir ihtilaf kaynağı olmasıdır. Bu durum Sünni kesimin Aleviliğe bakışını da olumsuz yönde etkileyerek toplumsal barış ve huzuru bozabilecek bir unsur olma potansiyeli taşımaktadır. Çalışmamızda, sonuç olarak Anadolu Aleviliğini ateizme çekme çabalarının tarihsel, kültürel ve bilimsel temelden uzak olduğu ve yazılı kaynakların ateizmle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı görülecektir.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Anadolu Aleviliğinin kısa tarihçesi ve Anadolu Aleviliğindeki farklı tanımsal yönelişler ele alınmıştır.

Birinci bölümde ise, günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde tezahür etmiş ateist ve İslam dışı söylemlere kaynak gösterilen kültürel ve felsefi unsurlar üzerinde durulmuştur. Son yıllarda Alevilik üzerine yazılar yazmış akademisyen, yazar ve kanaat önderlerinin en tanınmışlarının kimi zaman birbiriyle çelişen, kimi zaman destekleyen görüş ve düşünceleri aktarılmıştır. Öncelikle Aleviliği gayri İslami ve ateist bir kökene dayandırmak isteyen bazı Alevi olan ve olmayan yazarların görüşlerine yer verilmiş, ardından bu görüşlerin aksini sunan Alevi yazar ve kanaat önderlerinin fikirleri sunulmuştur. Ardından ilahiyatçı akademisyenlerin konu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde tezahür etmiş ateist ve İslam dışı söylemlere cevap teşkil eden Aleviliğin yazılı kaynaklarındaki İslami ve kültürel unsurlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmamın bu aşamaya gelmesinde gerek muhteva gerekse teknik yönden desteğini ve tavsiyelerini esirgemeyen, ayrıca kaynaklar konusunda yardımcı olan, değerli hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara'ya teşekkür ederim.

İlknur KALAYCI

Keşan-Edirne 2009

GİRİŞ

Tez çalışmamızın konusu, günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde tezahür etmiş ateizme referanslı ve İslam dışı söylemlerin araştırılarak yorumlanması teşkil etmektedir. Araştırmamızın amacı ise Anadolu Aleviliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Anadolu Aleviliği'nin yazılı kaynaklarındaki tanrı inancını incelediğimizde, günümüz Anadolu Aleviliğini ateizme çekme ve İslam dışı gösterme çabalarının tarihsel, kültürel ve bilimsel temelden uzak olduğu ve yazılı kaynakların ateizmle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir. Bu hipotezimizin doğrulanması veya yanlışlanması tezimizin temel amacıdır.

1990'lı yıllardan bu yana, Aleviliğin ne olduğu, tarihi geçmişi ve kaynakları konusunda birbirlerinden oldukça farklı değerlendirmelerin bulunması ve Aleviliğin yazılı kaynaklarında görülmeyen bazı inançların bu bağlamda sıklıkla zikredilmesi önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Anadolu Aleviliğini ateizme çekme çabalarının tezahürü olarak ortaya çıkmış olan; Aleviliğin Marksizm olduğu fikrinin ve Aleviliği İslamiyet dışına çeken benzer düşüncelerin -özellikle kentli- Alevi vatandaşlarımız içerisinde %15'lik bir oran tarafından savunulduğu çeşitli anket çalışmaları sonucunda tespit edilmiştir. Bu gerçek, ülkemiz Alevi toplumu içinde önemli bir ihtilaf kaynağıdır. Ayrıca Sünni kesimin Aleviliğe bakışını da olumsuz yönde etkileyerek toplumsal barış ve huzuru bozabilecek bir unsur olma potansiyeli taşımaktadır. Söz konusu iddianın doğru olup olmadığının ortaya koyulmasının en tutarlı yolu, objektif ve bilimsel bir bakış açısıyla klasik Alevilik kaynaklarının araştırılmasıdır.

Araştırmamızın kavram çerçevesini şu şekilde çizmek mümkündür: Anadolu Aleviliği ile ilgili yazılı kaynaklardan hareketle Anadolu Aleviliğinin tanrı tasavvurunun ve bu arada Kur'an, ahiret ve ibadetler hakkındaki inanç ve uygulamalarının tevhid inancıyla-İslam diniyle olan bağlantısı kurulacak ve

günümüzde Anadolu Aleviliğini ateizme çekme çabalarının, bu konuda yapılan iddia ve araştırmaların sıhhati ve objektifliği tartışılacaktır.

Tezimizdeki varsayımımız ise şöyledir: Yapılmış olan alan araştırmalar neticesinde kentli Alevilerin %15'i kendilerini ateist olarak tanımlamaktadır. Bu rakam, önemli bir orana işaret etmektedir. Oysa klasik Alevi kaynaklarında böyle bir yönelime rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla Anadolu Aleviliği hakkında ateist ve İslam dışı yönelişleri destekleyen veriler, yanlı, ideolojik, subjektif veya yetersiz olabilir.

Araştırmamız, klasik kaynaklar baz alınarak yapılacak ve çok okunan Alevi yazarların, kanaat önderlerinin ve akademisyenlerin son yıllarda yayımlanmış eserlerine başvurulacaktır. Araştırmamızda Aleviliğin kültürel kaynakları olarak kabul gören *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, *Erdebilli Şeyh Safî Buyruğu*, *Hacı Bektaş Velî Vilâyetnâmesi*, *Makâlât*, *İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*, *Kumru*, çeşitli menâkıbnâmeler, Şah İsmail ve Pir Sultan Abdal'ın dîvanları, *Tam Hüsniye*, ayrıca Yunus Emre'nin dîvanı öncelikle incelenecek, varsayımımızı destekleyecek argümanlarımız daha çok bu kaynaklara referansla ortaya konulacaktır.

Tezimizin metodolojisi hakkındaki bu kısa girişten sonra, yine tez konumuza bir hazırlık teşkil edecek olan Alevilik tarihi ile ilgili kısma geçebiliriz:

1. Anadolu Aleviliğinin Kısa Tarihçesi

Alevilik, sözlükte "Ali'ye mensup" anlamına gelmektedir. Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dini ve siyasi gruplar için kullanılan genel bir terimdir. Alevi terimi, İslam kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler manasında, ayrıca siyasi, tasavvufi ve itikadi bazı oluşumlar için kullanılagelmiştir.[1]

Anadolu Aleviliği'nin tarihi Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladığı X. yüzyıldan, çeşitli siyasi ve sosyal olaylarla değişerek gelişen, günümüze kadar devam eden on asırlık bir dönemi kapsar. Aleviliğin tarihi, İslamiyeti benimsemeye başlayan, İslam'dan önce mensup oldukları Gök Tanrı kültü, tabiat kültleri, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla, Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm gibi dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında yeni bir dini kabul edip onu kısa zamanda kendi sosyo-kültürel yapılarına uyduran göçebe Türklerin tarihidir.[2]

Anadolu kapıları 1071 Malazgirt savaşı ile Türklere açıldı. Anadolu topraklarına yerleşen Türklerin sayısı o sırada oldukça azdı. Bunlar yerli halkla karışarak kentlere yerleştiler ve yerleşik yaşam biçimine alıştılar. Türklerin ikinci kitlesel göçü ise XIII. yüzyılın başlarına rastladı. Orta Asya'da yönetim savaşları başlayınca birçok kent tahrip edilmiş ve halk bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Moğollar Horasan'a egemen olunca bölgede bulunan Türkmenlerin büyük kısmı batıya kaçmak zorunda kaldı. Oğuz ve Karluk Türkleri büyük kitleler halinde Anadolu'ya sığındılar. Anadolu'ya bu iki devrede gelen göçebe ve yarı göçebe Türkmenler XIII. yüzyıl Anadolusu'nda toplumsal, dinî, ekonomik ve kültürel bakımdan değişme ve gelişmelere neden oldular. İkinci evrede gelen Türkmenler, eski din ve inançlarını büyük ölçüde korumaktaydılar. Selçuklu yönetimi bunları Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına küçük topluluklar halinde yerleştirdi.

---

[1] Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi", DİA, II, s. 368-9.
[2] Ahmet Yaşar Ocak'ın Alevilik Bektaşilik Hakkında Son Yayınlar Üzerine Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler I'den naklen bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 4.

Bu göçlerle aynı dönemde Anadolu'ya gelen dervişler çeşitli tarikatlerin bu topraklara yerleşmesinde öncülük etmişlerdir. Yesevîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik ve Vefâîlik o sırada etkin görünmektedir.[3] Bunların çoğu, medrese kökenli âlimlerin öğrettiklerinin tersine bâtıni-meşrep bir İslam anlayışını yaymaktaydılar. Bu davet, Türkmenlerin henüz derinleşmemiş olan, yüzeysel İslami inanışlarına daha uygun bir karakter arzetmekteydi.[4] Örneğin Anadolu'ya gelen Yesevi Türkmenler, batıya doğru gerçekleştirilen Türk fetih hareketi ile birlikte ilerleyerek zaviyeler kurmuşlar, iskân edilen bölgeyi Müslümanlaştırmak gayreti içinde olmuşlardır. Yine XIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Seyyid Ebu'l-Vefâ Bağdadî (ö.1107) tarafından kurulan, Anadolu'da Baba İlyas Horasanî'nin (ö.1240) temsil ettiği Vefâîlik tarikati içinde yeni bir senkretik akım meydana gelmiştir. Babaî hareketi adıyla nitelendirilen bu akım, Kalenderî ve Haydarîlerle birlikte Rum Abdalları denilen zümreyi teşkil etmiştir.[5]

Yerleşim birimlerinin bulunduğu yerlerde düzenli, kitabî, dini kurallara bağlı tarikat faaliyetleri mevcut iken göçebe boylarının içinde abdal ismiyle anılan, pejmürde kıyafetli, saçı sakalı birbirine karışmış, küçük gruplar halinde köy köy dolaşan, dua ve tılsım karşılığı dilencilik yapan Kalenderî, Haydarî dervişleri bulunmaktadır. Bu dervişlerin dinin emir ve nehiylerine karşı kayıtsız kaldıkları, bu sebeple medrese uleması tarafından eleştirildikleri rivayet edilmektedir. Bu zümrelerin Babaî isyanına katıldıkları ve isyandan sonra da Babaî hareketi içinde kaldıkları bilinmektedir. 637/1240 Babaî isyanı; "Harzem Devletinin bakiyelerinin Doğu Anadolu'ya yerleştirilmesi üzerine nüfus kesafetinin artması, sosyal ve iktisadi dengenin bozulması ve II. Gıyaseddin ile veziri Sadeddin Köpek'in kötü idaresi nedeniyle Anadolu'daki Türkmen boylarının oluşturduğu isyandır." Kısa zamanda "mehdilik" hareketine dönüşen bu isyan güçlükle bastırılmış ve ülkeye büyük zararı dokunmuştur.[6]

---

[3] Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 66-76.
[4] Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları,* s. 15-6.
[5] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 25-6.
[6] Ocak, Babailer md., *DİA, IV*, naklen bkz. M. Saffet Sarıkaya, "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", AKEV Akademi Dergisi, I (1997), s. 88.

Özellikle kırsalı kucaklayan söz konusu tarikatlere ve müritlerine ilaveten, daha çok şehirlere yerleşmeyi tercih eden diğer bir grup şeyh ve dervişi de dikkate almak gerekir. Bunlar ise vahdet-i vücûd mektebi gibi tasavvufun felsefi ve ahlaki bir sistem halinde ele alındığı İbn-i Arabi okulu ile; hoşgörü ve estetik değerlerin ağırlık kazandığı Kübreviyye ve Sühreverdiyye okullarının mensuplarıydılar. Bu tasavvuf okullarının daha derin ve karmaşık görünen görüşleri, ancak üst seviyedeki idareci ile aydın kesime ve medrese eğitimi almış bir kesim şehirliye hitap edebiliyordu. Fakat Müslüman olmakla beraber kitabî bir dinî kültürden uzak göçebe ve yarı göçebe Türkmenler arasında, Türklerin eski kamlarının yerini alan Baba'lar ve Dede'ler, İslamiyeti daha sade ve basit, bu insanların anlayabilecekleri bir dil ile anlatıyorlardı. Ayrıca yaşamakta oldukları gelenek ve göreneklerine uygun bir tarzda; onları -sathî seviyede de olsa- müslümanlaştırıyorlardı.[7]

XIII. yüzyılda derviş göçleri sırasında Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas Horasani'ye intisap etmemiş ve isyana katılmamıştır. Nevşehir-Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlar ile iyi ilişkiler kurarak onların hidayetlerine vesile olan Hacı Bektaş, Moğallar'ın Müslüman olmaları içinde yoğun faaliyet göstermiştir.[8] Daha sonra onun adına Bektaşi tarikatı kurulacaktır.

Hacı Bektaş Veli'den sonra Bektaşiliğin ikinci piri olarak anılan Balım Sultan, Bektaşiliği düzene sokarak bir tarikat yapılanması olarak yeniden biçimlendirmiştir. Balım Sultan, Hacı Bektaş paradigmasının davranış kuralları ve örneklerini bir arada tutarak tekke bünyesinde bazı düzenlemeler yapmış ve Bektaşiliğin bir tarikat olarak kurumsallaşmasını sağlamıştır. Balım Sultan'ın gerek tarikat içinde yaptığı düzenlemeler, gerekse bu süreçte tarikatın bünyesine taşınan yeni öğeler; sistemde çelişki, çatışma ve zıtlıklara sebep olmuş, sonuçta Bektaşiliğin merkezi otoritesi Babağan ve Çelebiler kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Post kavgasıyla başlayan ve siyasi çıkarlara dayanan bu ayrılık, daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.[9]

---

[7] Ethem Ruhi Fığlalı, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik*, s. 18-9.
[8] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 7.
[9] Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 331.

IX/XV. yüzyıllardaki Hurufilik ve İsnâaşeriye Şiiliği olarak anılan iki dini hareket Anadolu'nun dini tarihi ve Aleviliğin gelişimi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Astarabadlı Fazlullah Hurufi'nin (ö. 796/1394) kurduğu ve harflerle sayıların esrarına dayanan Hurifilik, taşrada teşkilatlanan Bektaşi tarikati çevresinde tutunmuştur.[10]

XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Safevilik kanalıyla Anadolu'ya Şii düşünceler sızmaya başlamıştır. Şiilik, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleriyle köylü ve göçebe zümre arasında küçümsenemeyecek bir taraftar kitlesine sahip olmuştur. Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar, siyasi faaliyetlerini devam ettirmiş, kendisi on iki dilimli kızıl bir taç giymiş, müritlerine de derecelerine göre aynı tacı giydirmiş, bundan sonra da onlara kızılbaş denilmiştir.[11] Şeyh Safiyüddün tarafından İran'da Sünni bir tarikat olarak ortaya çıkan Safevilik, Erdebil'de büyük ilgi görmüş ve kısa zamanda büyük mürit kitlesine sahip olmuştur. Haydar'ın oğlu Şah İsmail'in (1501-1524) Erdebil tekkesinin başına geçmesiyle Safevi devletinin temeli atılmıştır. Şah İsmail, Anadolu'da Şiiliği yaymak için çeşitli faaliyetlere girmiş, Sünni halka kötü muamelelerde bulunmuştur. Şah İsmail'in halka, ilk üç halifeye ve ashaba karşı olumsuz tavır sergilemesi üzerine Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ve ordusu 1514'te Şah İsmail'in ordusu ile Çaldıran'da karşı karşıya gelmiş ve Şah İsmail kesin biçimde mağlup olmuştur. Şah İsmail, yazdığı şiirlerle Anadolu'daki Kızılbaş-Bektaşi çevreleri yıllarca etkilemiştir.[12]

Şii motiflerle ortaya çıkan Safevi propagandası, Aleviliğin bugünkü şeklini kazanmasında önemli rol oynamıştır. Şah İsmail, şiirleriyle Şiiliği yaymak amacıyla eski Türk gelenekleri ve göçebe kabile yapısı ile Şiilikte var olan Hz Ali, On iki imam kültü ve Kerbela matemi gibi Şii bir takım kültleri çok belirgin mistik bir ruhla sentezleyerek, Anadolu Alevilerini daha derli toplu bir cemaat yapısına kavuşturmuştur. Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği halifeleri Aleviliğin inanç

---

[10] Sarıkaya, a.g.m, s. 90.
[11] Sarıkaya, a.g.m, s. 91.
[12] Üzüm, a.g.e, s. 8-9.

esaslarının yazılı olduğu *Buyruk, Hüsniye* gibi kitapları da beraberinde getirerek, sözlü geleneğin hâkim olduğu Türkmen zümrelerine bu yazılı bilgilerin ulaşmasını sağlamıştır. Bu şekilde Anadolu Aleviliği günümüzdeki yapısına yavaş yavaş ulaşır hale gelmiştir.[13]

Anadolu, X/XV. yüzyılda Şah Kulu (ö. 917/1511) ve Bozoklu Celal'in (ö. 924/1518) isyanlarıyla ve aralıklarla asrın sonuna kadar devam eden bir dizi halk ayaklanmasına sahne olmuştur. Gerek Celali isyanları, gerekse diğer isyanlardan sonra Türkmen boylarının yer değiştirmesi, Alevi ocaklarının Anadolu'nun hemen her bölgesinde yayılmasına sebep olmuştur. X/XVI. asırda Anadolu'da eski Türk inançlarına bağlı, bununla beraber Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi Asya ve Anadolu inançlarından etkilenen, bunu Sünni-Şii inanç motifleriyle birleştiren, fakat kitabi Sünnilik ve Şiilikten farklı bir Anadolu Türk Aleviliği oluşmuştur.[14]

Bu sürecin sosyolojik boyutunu da gözden kaçırmamak gerekir. Türkler, yaşadıkları göçebeliğe dayanan hayat şartları nedeniyle, İslam inanç ve ibadet esaslarını temel kaynaklardan öğrenememiş ve şehirlerdeki medreselerden ve ulemadan uzak kaldıklarından dini konularda sahih bilgiye sahip olamamışlardır. Din adına kendilerine kim tarafından ne telkin edilmişse onları gerçek gibi kabul etmişler ve eski inançları ile bu yeni dinin inançlarını kaynaştırmışlardır.[15] Göçebe Türkmenler çevresel koşulları daha verimli kullanabilmek için obalarını birbirlerinden oldukça uzağa kurmak zorunda kalmışlar, bu durum kapalı bir yaşam çerçevesinde diğer insanlarla etkileşimi de azaltmıştır. Göçebe ve ovalı diye ayrılan kişilerin birbirleriyle akraba olmayı dahi kabul etmemeleri Anadolu tarihinde birçok esere konu olmuştur. Erdebil tekkesinin izlerini taşıyan kimi göçebeler, kitabi İslamı tam olarak yaşama ve öğrenme imkanına da sahip olamamışlardır. Bu süreçte bâtıni dervişlerin, Kalenderilerin, abdalların, Hurûfî ve Safevi dâilerin sözlü kültüre dayanan din telkinleri asıl belirleyici olmuştur.

---

[13] Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, s. 65-70.
[14] Sarıkaya, a.g.m, s. 92-3.
[15] Metin Bozkuş, " Türklerin İslamiyeti Kabulü Ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *CÜİFD*, 2 (1998), s. 413.

Bektaşi tarikatına bağlı Yeniçeri asker ocağının tasviyesi (1826) Bektaşilik için ağır bir darbe olmuş, özellikle bu olaydan sonra Alevi-Bektaşi kesimlerin devletle olan ilişkisi iyice bozulmuştur.

Anadolu'daki Alevi- Bektaşi topluluklar, Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır. Mustafa Kemal, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı örgütlerken Alevilerin desteğini almış; Erzurum-Sivas Kongreleri dönüşü, 19 Aralık 1919 tarihinde Hacı Bektaş dergâhına gitmiş ve Cemaleddin Efendi ve baba postundaki Salih Niyazi Baba ile görüşmüştür. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldığında Çelebi Cemaleddin Efendi Kırşehir mebusu ve TBMM başkanvekili olarak mecliste yer almıştır. Atatürk Meclis'e Alevi ileri gelenlerinin girmesini sağlamıştır. Alevi mebuslar, Meclis'te Atatürk'ün en büyük destekleyicisi olmuştur.[16]

Cumhuriyet'in ilanı Alevilik içerisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yeni yönetim tarzı, dağlara, yaylalara sıkışmış olan Alevileri ovalara, şehirlere davet etmekteydi. Bu yöneliş, Cumhuriyetin ilk elli yılında maalesef şehir hayatındaki işsizlik, köy hayatında yoğun iş gücü ihtiyacı ve benzeri sebeplerden yavaş ilerlemiştir. Ancak; 1970 yılından sonra daha iyi yaşam koşulları sağlayan şehirleşme sayesinde daha da hızlanmıştır. Adet, gelenek ve göreneklerine daha bağlı sosyal yaşam kültürü içerisinde yaşayan Aleviler şehir hayatı içerisinde eski adetlerini korumakta zorluk çekmiş, Alevilik farklı görüşlerin etkisine açık hale gelmiştir. Bu durum, bazı yabancı hatta zararlı görüşleri taşıyan kişi ve odakların bilinçli ya da bilinçsiz şekilde Alevilik üzerindeki tesirini artırmıştır. Daha çok son yıllarda zikredilen ve bizimde çalışmamızın ana konusunu oluşturan, Aleviliğin İslam ile, Hz. Ali ile bağının olmadığı şeklindeki görüşler ateist bir oluşumu temellendirme çalışmaları olarak görülmektedir. Bununla beraber geleneksel Aleviliğe bağlı geniş zümrelerin kendi inanç ve kültürlerini; gelenek ve göreneklerini İslam kültürü ile birleştirerek yaşadıklarına da şahit olmaktayız.

[16] Cemal Şener, *Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir*, s. 41.

2. Günümüz Anadolu Aleviliğinde Farklı Tanımsal Yönelişler

1970'li - 1980'li yıllarda köylü Alevilerin kentlere ve yurtdışına hız kazanan göçü, Marksist dünya görüşünün tüm dünyada geniş taban bulduğu yıllara denk gelmektedir. Marksizm'den etkilenen bir kısım Alevi, içerisinde dini öğretiler barındıran Aleviliğe sırtını dönmüş, Marksist-ateist-materyalist bir kimliği benimsemişlerdir. Marksizm; 1980 askeri ihtilali ile Türkiye'de engellenmiş, taraftarlarının ideolojik, siyasi her türlü örgütlenmelerinin de önüne geçilmiştir. Bu gelişme Alevi kökenli Marksistleri yeni arayışlara itmiş, izleyen yıllarda, Alevi dernekleri ve cemevleri, tekrar organize olmak isteyen Marksist Alevileri bir araya getirmiştir. Bu yıllarda, söz konusu Marksistler, daha önce pek gündeme getirmedikleri kökenlerindeki Aleviliği tekrar hatırlamışlar, ideolojik yapılanma ve örgütlenme çalışmalarını Alevilik içerisinde sürdürmeye gayret etmişlerdir. 90'lı yıllarda sosyalizmin çöküşü bu kesim için ikinci bir şok oluşturarak Marksizmi lügatlarından tamamen çıkarmalarına sebep olmuştur. Ancak Marksizm'in kalıntıları, din karşıtlığı, ateizm ve materyalizm gibi temel söylemler yoluyla günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde yer bulmaya ve yaşamaya çalışmaktadır.

Bu süreçte köklerindeki inanç temelinden uzaklaşan Alevi kesimler, misyoner faaliyetlerin hedefi olmuşlardır. Hatta AB süreciyle Türkiye'de faaliyetlerini arttıran misyonerlerin daha çok Diyarbakır, Tunceli, Bingöl, Malatya gibi köyden kente göçmüş Alevi nüfusun yoğun olduğu şehirler ile büyük şehirlerde ve Alevi mahallelerde faaliyetlerini arttırdıkları da gözlemlenmiş, bu durum gazete haberlerine konu olmuştur.[17]

Kentsel çevrede yaşayan Aleviler hakkında yapılmış olan önemli çalışmaların birinde, Alevilik tanımlamasının üç farklı biçimde ortaya çıktığı gözlemleniyor: Aleviliği İslam'ın bir yorumu olarak görenler, bir yaşam biçimi olarak algılayanlar,

[17] Recai Aksu, "Gerçeğini ve Geleceğini Arayan Alevilik", yazı dizisi, *Akşam*, 28 Mayıs 2005, s. 19.

İslam dışı bir din olduğunu ileri sürenler. Bu araştırmada deneklerden dinsel kimliklerini tanımlamaları istenildiğinde ateist olduğunu söyleyenlerin oranının %14,6, Müslüman olduğunu söyleyenlerin ise %12,1 oranında olduğu dikkat çekici bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta 1964 yılı sonrası doğanlarda bu oran daha da yüksektir (%30,1). 1964 yılından önce doğanların çoğunluğu Aleviliği gerçek İslam olarak görürken (%75), 1964 yılından sonra doğanların çoğunun (%74) Aleviliği kültür ve yaşam biçimi olarak görmeleri Marksizm'in kentli Aleviler içindeki etkileri olarak değerlendirilebilir. Nitekim öğrenimi 1980 yılı ve sonrasına denk gelen deneklerde, kentsel bir çevrede doğmuş olmalarının yanı sıra içerisine girdikleri Alevi örgütlenmelerinin kendilerini etkilediği noktalar bu araştırmada gözler önüne serilmektedir. Kentlerde *dedelik*, *musahiplik* gibi kavramların zayıflamasının, Alevi gençlerin ateizme kaymasında etken olduğu düşünülebilir. Nitekim bu araştırmada, dinsel kimliklerini ateist olarak tanımlayanların, dedelik gibi bir kurumun çağımızda yeri olmadığını düşündükleri belirtilmektedir.[18]

İnancının bilgisini, kültürünü yeterince alıp hazmedememiş, Alevi gençlerinin ateizmi kendilerine daha yakın görebileceğini ve bunun bir reaksiyon olduğunu düşünen Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan, Alevi gençlerinin Alevi İslam anlayışı ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşünmektedir.[19]

1997 yılına kadar ateist, marksist bir yaşam sürdürdükten sonra, Bektaşi babalığına yükselen Şakir Keçeli'nin yapmış olduğu şu tespitler de dikkat çekicidir: "Bugün Alevilik adına konuşanların çoğu geçmişte sosyalist hareketin içindeydi. O hareketin başarılı olamadığını görünce Alevi oldukları akıllarına geldi. Tevhid, yani Allah'ın birliği, risalet, Kur'an'ın Allah tarafından Hz. Muhammed'e gönderildiği, üçüncüsü ise Hz. Ali'nin veli olduğu ilkesi. Bu üç şey Aleviliğin olmazsa olmaz koşuludur. Bu kişiler şimdi bu üçüne de inanmıyor. Aleviliği ideolojileri doğrultusunda kullanmaya çalışıyorlar." Ayrıca Keçeli, bazı Avrupa ülkelerinin

---

[18] Kamil Fırat, "Kentleşen Alevilik" yazı dizisi, *Milliyet*, 05 Temmuz 2005, s. 23.
[19] Kamil Fırat, "Kentleşen Alevilik" yazı dizisi, *Milliyet*, 05 Temmuz 2005, s. 23.

Aleviliği kullandıklarını, Alevileri, önce İslam'dan kopartıp, ardından Hıristiyan yapmak istediklerini iddia etmektedir.[20]

Aleviler üzerinde birtakım oyunlar oynandığını söyleyen Cem Vakfı Alevi/İslam Din Hizmetleri Başkanı Ali Rıza Uğurlu Dede, Aleviliği İslam'dan çıkartmak isteyenlerin karşısına Hz. Ali'nin çıktığını, bu kesimin Hz. Ali'nin Müslüman olmadığını iddia edemeyecekleri için Ali'siz Alevilik icat ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca Allah'sız, Kur'an'sız, Muhammed'siz, Ehl-i Beyt'siz Alevilik oluşturmaya çalışılarak insanların akıllarının kirletildiğini iddia etmektedir.[21]

Hacı Bektaş Veli Kültür Merkezi Vakfı Genel Başkanı Hasan Meşeli, Aleviler üzerinde yeni oyunlar oynandığını, Sünnilerle Alevilerin karşı karşıya getirilmek istendiğini belirtmektedir. Meşeli, bazı Alevi dernek ve vakıfların başında ateist insanların olduğunu iddia etmektedir. Yıllardır Alevi toplumunun İslam'ın bir parçası olduğunu, Alevilerin dininin İslam, peygamberinin Hz. Muhammed, kitabının Kur'an olduğunu söyleyen Meşeli, Alevi gençliğinin bugün büyük bir bunalım içerisinde olduğunu belirterek sözlerini şöyle sürdürür: "Alevi gençliğimizin bir eğiticisi, bir öğreticisi bulunmuyor. Dolayısıyla bu boşluğu Hıristiyan misyonerler dolduruyor ve hedef kitle olarak, Alevi gençliğini seçiyorlar." Ateizm ve Aleviliğin yan yana gelemeyeceğini vurgulayan Meşeli, bilgisizlik ve kültürsüzlük nedeniyle Alevi ve Sünnilerin birbirine yanlış tanıtıldığını söylemektedir.[22]

Günümüzde Alevilik konusunda birbirinden oldukça farklı yorumlarla karşılaşmaktayız. Bu yorumları üç ana başlık altında değerlendirebiliriz.

---

[20] Şakir Keçeli, "Marksizmle Başarılı Olamayanlar Aleviliği Kullanmaya Çalışıyor", *Zaman*, 13 Aralık 2008, s. 5.
[21] Ali Rıza Uğurlu, "İncinsek de İncitmeyeceğiz", *Zaman*, 6 Aralık 2008, s. 7.
[22] Haşim Söylemez, "Hasan Meşeli'yle Röportaj" *Aksiyon Dergisi*, 558 (15 Ağustos 2005), s. 26-28.

2.1. Aleviliğin İslam Dininin Alt Kimliği Olduğu İddiası

Kimi araştırmacılara göre Anadolu Aleviliği İslam kaynağından beslenen, İslam'ın Anadolu yorumu olarak kabul edilmektedir. Bu düşünceye sahip Alevi yazar ve kanaat önderleri arasında Cemal Şener, Reha Çamuroğlu, İzzettin Doğan ve Bektaşi Dedebaba Bedri Noyan'ın isimlerini sayabiliriz.

Cemal Şener Aleviliği, Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanan İslam'ın özgün bir yorumu olarak tanımlamaktadır. Alevilik, Hz. Muhammed'in hane halkı olan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların takipçilerinin yorum tarzıdır.[23]

Şener, Pir Sultan Abdal'ın "Muhammed dinidir bizim dinimiz" sözüne dikkat çekmekte ve Aleviliğin dinsel referansları ile İslam'ınkinin aynı olduğunu dile getirmektedir. Tüm Alevi nefesleri, Alevi edebiyatı İslami değerler üstüne yoğunlaşmıştır. Şener, bu kavramlara İslam dışında adres göstermenin bilgisizlikten kaynaklanmadığını, art niyet taşıdığını düşünmektedir.[24]

Şener, Aleviliği İslam'dan ve Türkmen kimliğinden uzaklaştırmak isteyenlerin, bunu dini sebeplerden yapmadıklarını, bu insanların inançsız olduğunu, bu kişi ve grupların siyasi nedenlerle bunu yaptıklarını ifade eder. Şener, 12 Eylül'ün sol siyasal alanda yarattığı boşluğun, Alevilerde de bir kimlik arayışına neden olduğunu düşünür. Alevi kuruluşlarının ise, o yıllarda arayış içindeki Alevi gençliğinin kendisini ifade edebileceği tek yer olduğunu söyler. Bu kuruluşlara gelen birçok gencin, eski fikirlerini sıfırlamadan Alevi örgütlenmelerinin içine girdiğini ve bu gençlerin, kendi görüşleri ateist ve sosyalist ise Aleviliği de Alisiz, Hacı Bektaşsız ve İslam dışı görerek, bu yönde teoriler üreterek propaganda yaptıklarını belirtir.[25]

---

[23] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 11, 194.
[24] Şener, a.g.e, s. 176-187.
[25] Recai Aksu, "Gerçeğini ve Geleceğini Arayan Alevilik" yazı dizisi, *Akşam*, 24 Mayıs 2005. s. 19.

Aleviliğin kesinlikle ateizm, materyalizm olmadığını öne süren Reha Çamuroğlu, Aleviliğin heterodoks İslam olduğunu ve tanrı inancının Aleviliğin tam merkezinde duran vazgeçilmez bir inanç olduğunu söyler.[26] Çamuroğlu, "Alevilik İslam dışıdır" ifadesinin ciddiye alınacak bir tarafının bulunmadığını düşünür.[27]

Cem Vakfı Genel Başkanı İzzettin Doğan'a göre ise, Alevilik İslam'ın özüdür. Doğan, Aleviliğin İslam dışı gösterilmeye çalışılmasının, bazı dış güçlerin, misyonerlerin ve ateistlerin işine yaradığını düşünmektedir. Türkiye'de Marksist hareketi yönlendiren kesim, Alevileri stratejik alan olarak seçmiştir. Doğan, Marksist düşüncenin Alevilerin daha çok genç kesiminde etkili olduğuna dikkat çekmektedir.[28]

Bektaşi Dedebaba Bedri Noyan'a göre de Alevilik-Bektaşilik İslam içindedir. Alevilik Türk'ün İslam anlayışını simgelemektedir. Alevilerin İslam'a karşı olmadıklarını belirten Noyan, Alevilerin İslam'ın zahirini değil, batınını esas aldığını söyler.[29]

Ethem Ruhi Fığlalı, İlyas Üzüm, Sönmez Kutlu, Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan, Mehmet Eröz, A. Yaşar Ocak gibi İslami ilimlerde formasyona sahip ilahiyatçı araştırmacılar, Aleviliğin İslam içi olduğunu ve Aleviliğin içerisinde İslam öncesi inanç pratiklerinin bulunmasının çok doğal olduğunu düşünmektedirler.

---

[26] Reha Çamuroğlu, *Değişen Koşullarda Alevilik*, s. 122.
[27] Çamuroğlu, "Düvel-i Muazzama'nın Aleviliğe Özel İlgisi Devam Ediyor", *2023 Dergisi*, 441 (5 Aralık 2004), s. 49.
[28] İzzettin Doğan, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, s. 96.
[29] Ayhan Aydın, *Akademisyenlerle Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 61.

2.2. Aleviliğin İslam Dışı Olduğu İddiası

Aleviliğin İslam dışı olduğunu düşünen yazarlar, Alevilik üzerinde diğer dinlerin ve kültürlerin etkisi olduğunu; Alevilerin düşünce yapısından ve ibadetlere bakış açısından hareketle İslamla bir ilgisinin bulunmadığını söylemektedirler. Bu düşünceye sahip yazarlar arasında en tanınmışları Nejat Birdoğan, Lütfi Kaleli, Faik Bulut, Piri Er, Erdoğan Çınar ve İsmet Zeki Eyüpoğlu'dur.

Nejat Birdoğan, Aleviliğin İslamla bağlantısının bulunmadığını, dünyasal bir inanç olduğunu iddia eder. Ayrıca Aleviliğin bütünüyle ateizm olmadığını, bambaşka bir din olduğunu söyler.[30] Birdoğan, Aleviliğin İslam'ın birtakım kalıntılarını taşımasına rağmen İslam'ın dışında olduğunu ve Aleviliğin kökenlerinin İslam'dan çok daha öncelere dayandığını belirtir.[31]

Lütfi Kaleli ise Anadolu Aleviliğini "camili Sünni Emevi İslamlığı içinde görmeyenlerdeniz" diyerek, Aleviliğin ne kadar İslam içi ne kadar İslam dışı olduğunu İslam'ın beş şartına göre açıklamaktadır. İslam'ın ilk şartına göre Anadolu Alevilisi İslam içidir. İslam'ın ilk şartı "Lailaheillallah, Hak bir, Muhammed'dir Resulullah; Aliyyun Veliyullah" dır. Anadolu Alevileri, Tanrı'nın tekliğine, Hz. Muhammed'in, onun elçisi olduğuna inanıp iman etmekle beraber, Hz. Ali'nin veliliğiyle bu inancı tamamlamaktadır. İslam'ın ikinci, üçüncü, dördüncü şartına göre ise Anadolu Alevisi İslam dışıdır. İslam'ın beşinci şartına göre ise (İslam'ın beşinci şartı meleklere, ahiret gününe inanmak ve fitre, zekât vermek olarak ele alınmakta) yine Anadolu Alevisi İslam dışıdır. Anadolu Alevisi de tanrının meleklerine ve ahirete inanmaktadır fakat meleklere, ahiret gününe inanmak ve fitre, zekât ibadeti sadece İslam'a özgü bir inanç değildir. Diğer dini toplumlarda da bu inanç ve ibadetler vardır. Kaleli, Anadolu Aleviliğinin İslam içiliğini, İslam'ın beş şartının sadece birincisiyle yani kelime-i şehadetle olduğunu söyler.[32]

---

[30] Ayhan Aydın, *Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 91-127. Aynı söyleşinin internetteki versiyonu için şu adrese ayrıca bakılabilir: www.alewiten.com/nejatbirdoğan (04/10/2008), s.8-22.
[31] Geniş bilgi için bkz. Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 169-203.
[32] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 428.

Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik* isimli eserinde Aleviliğin İslam dışı bir inanç, kültür ve yaşam tarzı olduğunu savunur. Bulut, Aleviliğin Caferilik üzerinden, Hz. Ali'ye, oradan da İslam'a bağlandığını ve bunun bir efsane ve beyin yıkama çabası olduğunu iddia etmektedir.[33]

Anadolu Aleviliğini İslam kaynağına dayandırarak açıklamanın olanaksız olduğunu düşünen Piri Er ise, Anadolu Aleviliğindeki İslami unsurların birer sembol ve göstermelik olduğunu iddia etmektedir. Alevilerin İslami unsurları yorumlayışı İslam'ın özüyle bağdaşmamakta ve tezat oluşturmaktadır. Er, Anadolu Aleviliğinin tamamen İslam dışı olduğunu söylemenin mümkün görünmediğini, yüzde 10-15 oranında İslami içerik taşıdığını belirtir. Ancak bu orandaki İslami unsurlar, Anadolu Aleviliğinde bazı olguların üzerine çekilmiş birer kılıftır ya da göstermeliktir. Bu kılıfın altında yatan öz ise farklıdır. Er, Anadolu Aleviliğinde yer alan, Allah-Muhammed-Ali kavramlarının isim olarak İslam inancı şeklinde yorumlandığını, içerik olarak ise farklı olduğunu öne sürmektedir. Anadolu Alevisi kendini İslam içinde gördüğü için, yarattığı her tipe İslam içerisinde bir yer bulmuştur.[34]

Erdoğan Çınar ise, Aleviliğin kesinlikle İslam'ın içinde bir oluşum olmadığını savunur. Çınar, Alevilerin kendilerini İslam'ın bir parçası gibi gösterme çabalarının gerisinde geniş bir asimilasyon ve eritme amacı bulunduğunu ve İslam'ın, Aleviliği kendine bağlama çabalarının bir sonucu olduğunu belirtir. Alevilik ve İslam'ın iki ayrı din olduğunu söyleyen Çınar, dinlerin en temel konuları olan; yaratanın tanımı, ölümden sonraki hayat, evrenin yaratılışı ve insanın yaratılışı konularında Alevilik ve İslam'ın birbirine zıt inanışlar içerisinde olduğunu iddia eder.[35]

Aleviliğin kendine özgü bir yaşam anlayışının, dünyaya bakış açısının yani bir Alevi felsefesinin bulunduğunu belirten İsmet Zeki Eyüpoğlu, Alevilerin ve

[33] Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*, s. 11.
[34] Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, s. 3.
[35] Erdoğan Çınar, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, s. 49-51.

Sünnilerin inanç bakımından farklı iki topluluk olduğunu bildirir.[36] Eyüpoğlu'na göre Aleviliğin doğuşu Hz. Ali adıyla başlamamaktadır. Alevilik, İslam'ın, daha eski tek tanrılı inanç uygulamalarıyla yoğrulup yeniden biçimlendirilmesidir. İslam Alevilikle yeniden bir din biçimine tahavvül etmiştir. İslam'ı değiştirme uygulamaları Alevilikle başlamıştır.[37]

2.3. Aleviliğin Ateizm'le ya da Marksizm'le Örtüştüğü İddiaları

Aleviliği istismar etmek isteyen bazı kesimler, Aleviliği ateist, Marksist, materyalist, dinsiz bir dünya görüşü gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Aleviliği İslam'dan uzaklaştırarak, bu kavramlarla özdeşleştirmektedirler. Aleviliğin Ateizm ya da Marksizm olduğunu düşünen tanınmış yazarlar; İsmail Kaygusuz, Esat Korkmaz ve Anton Josef Dierl'dir.

İsmail Kaygusuz'a göre Alevilik yaşamla bütünleşmiş "madde"nin dinidir, maddeye ilişkin bir inanç sistemidir. Felsefi materyalizm temeli üzerinde yükselmiştir. Aleviliğin inanç sisteminin insanı ve insani değerleri doruğa çıkarttığını belirten Kaygusuz, bu değerleri "felsefi materyalizm olan, diyalektik materyalizm üstüne kurulmuş siyasi ve ekonomik sistem bilimsel sosyalizmin, komünizmin yücelttiği değerler" olarak görür. Alevilik siyasetinin felsefesi materyalizmdir. Aleviliğin toplumsal, siyasal, tarih ve felsefesi, ancak materyalist felsefe yöntemleriyle değerlendirilebilir.[38]

Esat Korkmaz'a göre ise, Alevilikte varlık ötesi bir tanrı anlayışı yoktur. Tanrı varlığın içindedir. Korkmaz, yıllarca bazı insanların Alevilik, İslam içidir, İslam dışıdır tartışmaları yaptığını ve bir sonuca varamadıklarını söyler. Oysa Alevilik, metafizik idealist bir inanç kabullenmesi olan vahiy anlayışına karşıdır.

---

[36] İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Günümüzde Alevilik*, s. 29.
[37] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 407.
[38] İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, s. 12-14.

Alevilikte vahiy, varlığın içinden dışına taşan somutluktur, bilgidir. Alevilerin savunduğu felsefi şeriat, görünmeyen tanrısal özün görünüşe taşınmış biçimidir. Alevilikte tanrı varlığın içindedir ve gizil bir nesnelliktir. Yani duyu organlarımızla algılayabildiğimiz canlı-cansız somutluklar dünyasının kendisidir. Alevilikte metafizik idealist bir inanç kabullenmesi yoktur, inanarak değil düşünerek ulaşılan "düşünceci idealist-maddeci-düşünceci" bir çıkarsama, bir keşif vardır. Korkmaz'a göre Alevilik, salt ateizm değildir. Kendisini bilimsel olarak ifade edebilme şansına sahip bir inançtır. Alevi zemininde kendisini ateist olarak ifade edenlerin bulunduğuna dikkat çeken Korkmaz, ateistin inancı tümüyle reddederek insanı ve doğayı özgürleştirmeye çalıştığını düşünür. Alevinin ise doğrudan insanın kendisini ve doğanın kendisini tanrı kabul ederek insanı ve doğayı özgürleştirmeye çalıştığını söyler.[39]

Anton Josef Dierl'e göre felsefi olarak Alevilik, bir idealizm ve materyalizm bileşimidir. 1970'lerden sonra Alevi gençliğin marksizm içine gömüldüğünü, Sosyalizm ve Marksizmin özgün bir şekilde Aleviliğe entegre olduğunu düşünen Dierl, Marksist ve Sosyalist anlayışın farklılıklarına rağmen Alevilik-Bektaşilikle uyuşabildiğini düşünmektedir. Dierl, Marksistlerin cem törenlerine katılmadıklarını ve açıkça ateist olduklarını söylemelerine rağmen, Aleviler tarafından tam bir Alevi olarak kabul edildiklerini iddia eder.[40]

Görüldüğü gibi günümüz Anadolu Aleviliği içeresinde, tek tip bir Alevilik tanımlaması karşımıza çıkmamaktadır. Her yazar kendi ideolojisine ve yaşam tarzına göre Alevilik tarifi yapmaktadır. Son yirmi yıl içerisinde Aleviliğe monte edilmeye çalışılan ateizm manifestosu, temelsizliğinden dolayı kısa zamanda Anadolu Aleviliği içerisindeki mevcut yerini yitirecektir. Çünkü binlerce yıllık tarihe ve pratiğe sahip özgün Alevi geleneği özüne uymayan fikir ve yapılanmaları içerisinde barındırmayacaktır.

---

[39] Recai Aksu, Esat Korkmaz'la röportaj, "Alevi Dosyası" yazı dizisi 6, *Milliyet*, 15 Eylül 2007. Geniş bilgi için bkz. Esat Korkmaz, *Ene'l Hak*, s. 127-133.
[40] Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 69-73.

I.BÖLÜM

GÜNÜMÜZ ANADOLU ALEVİLİĞİ İÇERİSİNDE TEZAHÜR ETMİŞ ATEİST VE İSLAM DIŞI SÖYLEMLERE KAYNAK GÖSTERİLEN KÜLTÜREL VE FELSEFİ UNSURLAR

1. Alevi Kelimesinin Kökeni İle İlgili Farklı Yorumlar

Günümüzde Alevilik tanımlaması, inanç kökenleri, tarihi ve Alevilik adlandırması hakkında, Alevi olan ve olmayan yazarlar tarafından ciddi anlamda birbirleriyle çelişen değişik görüşler öne sürülmektedir. Alevi yazarlardan bir kısmı Aleviliğin kökeninin Hz. Ali ile başlamadığı görüşünü savunarak, Aleviliği gayri İslami ve ateist bir kökene dayandırmak isterken; Alevi olan ve olmayan diğer bir kesim yazar, Alevi isminin kökeninin Hz. Ali'ye dayandığını, Ali'siz Aleviliğin olamayacağını, Hz. Ali'nin Alevi inancının vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

Alevi kelimesinin sözcük anlamı üzerinden, Alevilik tanımlaması ile ilgili iki farklı görüş karşımıza çıkar. Bu görüşlerden ilki Alevi kelimesinin Hz. Ali'nin isminden geldiği görüşüdür. Diğer görüşü benimseyen yazarların tamamı günümüz yazarları olup, onlar bu fikrin aksini, yani Alevi isminin Hz. Ali ile ilgisi bulunmadığını iddia ederler. Bu görüşe sahip Erdoğan Çınar, İsmet Zeki Eyüpoğlu Faik Bulut, Cemşid Bender gibi yazarlar Alevi isminin İslami bir temeli olmadığı konusunda hemfikir olmalarına rağmen Alevi kelimesinin doğuşu konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır.

Alevi kelimesinin Hz. Ali ile ilgisinin olmadığını ileri süren Alevi yazarlardan Erdoğan Çınar, Alevi isminin Hz. Ali ve Ehli Beyt'ten yana olanlara verilmiş bir isim olmadığını, ya da Hz. Ali'yi tutanları tanımlamak için Ali kelimesinden türetilmediğini, alev kökünden üretilmiş bir kelime olduğunu ileri sürer. Ayrıca Türk dili kurallarına göre Ali kökünden Alevi sözcüğünün türetilmesinin imkânsız olduğunu, Ali ve Alevi sözcüğü arasında sadece ses benzerliği bulunduğunu ifade eder. Alev kökünden türemiş olan Alevi sözcüğünün Ehli Alev'den geldiğini belirtir, Alevi sözünün kadimden beri "alevden, ışıktan gelen" anlamında kullanıldığını ifade eder.[41] Erdoğan Çınar, Alevi sözcüğünün kelime anlamını incelerken bu sözcüğün kökeninin Anadolu'nun geçmişteki –adına pek rastlanılmayan- uygarlıklarından olan Luvilere ve onların çağdaşı olan Hititlere kadar uzandığını söyler. Birçok dilde ışık ve ışık kaynağı anlamına gelen sözcüklerin kökeninin *Luvi* sözcüğüne ses olarak benzemesi, yazarın iddiasının temellerinden biridir. "*Lukka* Hititçe'de ışıldamak karşılığı kullanılıyordu. Latince'de ışık *lux,* İngilizce'de *light*, İtalyanca'da *lure*, İspanyolca'da *luz,* Almanca'da *licht'*tir. Fransızca'da *lumiere*, Hititçe *lukka* sözcüğünün tam karşılığı olarak ışıldamak anlamını taşımaktadır. Bu kadim sözcük Türkçe'de "a" ön ekini alarak alev olarak kulanılagelmiştir. Alev bilindiği gibi Türkçe'de ateşin kaynağında bulunan ışık yalımına verilen isimdir. Işık alevin yansımasıdır."[42] Alevilerin geçmişte ve yazılı kaynaklarda "Işık Taifesi" olarak tanımlanmaları sebebiyle,[43] Erdoğan Çınar; Işık İnsanı anlamına gelen *Luvi* sözcüğünün Alevi sözcüğüyle eşanlamlı olmasının, Aleviliğin Hz. Ali kaynaklı olmadığının delillerinden biri olduğunu belirtir.[44]

Alevilik hakkında yazan başka bir yazar olan İsmet Zeki Eyüpoğlu da, Anadolu Aleviliğinin doğuşunun Ali adıyla başlamadığını, Aleviliğin içerdiği düşünce ve uygulamaların Anadolu kökenli olduğunu öne sürer.[45]

---

[41] Erdoğan Çınar, *Alevliğin Gizli Tarihi*, s. 27-8.
[42] Çınar, a.g.e, s. 29.
[43] Bu konuda bkz. Ahmet Yaşar Ocak*, Kalenderiler*, s. 105-7.
[44] Çınar, a.g.e, s. 29.
[45] İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Günümüzde Alevilik*, s. 117.

Alevi kelimesini İslam tarihinin önemli isimlerinden Hz. Ali'ye dayanmadığı görüşünü inşa etmeye çalışan yazarlardan biri de Faik Bulut'tur. Bulut, Alevi sözcüğünün kökeninin Farsça / Kürtçe Alaw olduğunu, Alevi sözcüğünün ateşe tapanlar anlamında Alawi sözcüğünden kaynaklandığını ifade eder.[46] Görüşünü desteklemek için de İrene Melikoff'un Alevilik adlandırmasının Ali'den yüzyıllarca sonra ortaya çıktığı fikrini referans gösterir.[47] İslam tarihi boyunca din karşıtı Rafizi fırkaların hemen hemen tümünün isimlerinin yerel olduğunu, yani bir halk hareketi yürüten veya İslam'a karşıt görüşler savunan bölgesel kahramanların adlarını aldığını ileri sürer. Muhtariyye, Keysaniyye, Müslimiyye fırkalarını tarihten örnek olarak gösterir. Hiç bir kaynakta Aleviyye diye genel veya özel bir adlandırma olmadığını, Alevi adlandırmasının 18. yüzyılda çıktığını ifade eder.[48] Bulut, Aleviliğin kökenlerinin Hz. Ali'ye dayanmadığını söyleyerek Hz. Ali'yi Alevilerin gözünden düşürme, Aleviliği Marksist bir zemine çekme ve onun Kürt milletinin bir ürünü olduğunu gösterme gayreti içindedir.

Aleviliğin Zerdüştlük'ten doğduğunu ve Kürtlüğün bir ürünü olduğunu iddia edenlerden Cemşid Bender müstear ismiyle yazan Mehdi Halıcı ise, aynı şekilde Alevi kelimesinin Kürtçe Alav kelimesinden türediğini iddia etmektedir. Alevi kelimesindeki "i" ekinin Türkçe'deki "lı-li, cı-ci" eklerine muadil olduğunu, böylece Alevi sözcüğünün Alavcı demek olup "ateşi, ışığı, aydınlığı seven ve ona saygı gösteren" anlamına geldiğini belirtir. Aleviler'de ateş, ocak ve külün kutsal olmasının kökeninin Zerdüştlük'ten geldiğini, sonuçta Aleviliği Hz. Ali'ye bağlamanın zorlamadan başka bir şey olmadığını dile getirir.[49]

Bazı tarihi kaynaklarda ve bazı yörelerde Alevilere Kızılbaş denmesinden yola çıkan Cemşid Bender; kızılın ateşin ve alevin rengi olduğunu, Kızılbaş kelimesinin de Alevilik'le eş anlam taşıdığını, bunun da iddiasının doğruluğunu gösterdiğini söyler.[50]

---

[46] Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*, s. 480.
[47] Bulut, a.g.e, s. 479.
[48] Bulut, a.g.e, s. 479.
[49] Cemşid Bender, *12 İmam ve Alevilik*, s. 93.
[50] Bender, a.g.e, s. 93.

Bender'in çok zorlama yorumlar yaptığı, görüşünü hiçbir ilmi kaynağa dayandırmadığı ortadadır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde kullanılan (-i); aitlik anlamı katan nisbet -i'si dir. Örneğin tarih – tarihi kelimelerinde, -i eki kelimeye tarihle ilgili anlamı kazandırmıştır. Alevi kelimesindeki –i eki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerdeki aitlik anlamı katan nisbet (-i)'sidir. Dil kurallarına göre de Cemşid Bender'in iddia ettiği gibi Alevi kelimesindeki (-i) eki Türkçedeki "lı – li, cı – ci" eklerine muadil değildir.

Aleviliği Zerdüştlüğün bir uzantısı gibi göstererek Alevi kelimesi için zorlama anlamlar yüklemeye çalışan, bilimsellikten uzak siyasi Kürtçü ya da ateist ve Marksist çevreler açıkça Aleviliği İslam dışı kabul etmekte ve siyasi emellerine halk içinde taban bulabilmek için fikirlerini bu şekilde empoze etmeye çalışmaktadırlar.

Alevi isminin Hz. Ali'den geldiğini belirten Alevi yazarlar da bulunmaktadır. Nejat Birdoğan, Lütfi Kaleli, İzzettin Doğan, Cemal Şener, Reha Çamuroğlu, Baki Öz gibi günümüz yazarları kendi aralarında günümüz Aleviliğinin inanç temelleri konusunda farklı görüşleri dile getirmelerine rağmen Alevi isminin Hz. Ali'den geldiği ile ilgili bir kuşku duymamaktadırlar.

Günümüz Aleviliğinin İslam dışı olduğunu düşünen, ancak tarihi kökenini Hz. Ali ile ilişkilendiren Alevi yazarlarından Nejat Birdoğan bir söyleşisinde, Alevi ismini Osmanlı'nın son dönemlerinde katliamlara uğramak istemeyen halkın, "Müslüman kimliğe sahip olursak devlet bize bir şey yapmaz" mantığıyla kendisine verdiğini, o zamanlarda Ali yanlısı anlamında Ali-ri yani Ali'den yana anlamındaki sözcüğün kullanıldığını, günümüz Türkçesinde Ali- evi olarak yanlış kullanıldığını, sözcüğün asıl kökeninin Ali-evi değil (Alevi değil), Ali-ci olması gerektiğini ifade eder.[51] Selçuklularda ve Osmanlıların ilk yüzyıllarında "Alevi" sözcüğü ile

[51] Ayhan Aydın, *Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 91-127. Aynı söyleşinin internetteki versiyonu için şu adrese ayrıca bakılabilir: www.alewiten.com/nejatbirdoğan (04/10/2008), s.8-22.

adlandırılan bir topluluğun olmadığını ve Alevi isminin belgelere geçmesinin birkaç yüzyıllık bir olay olduğunu öne süren Birdoğan; "Alevi" den önce kullanılan isimlerin ise Kızılbaşlık, Rafizilik, Işık, Taife-i Bektaşiyan, Torlak, Güruh-u Naci gibi isimler olduğunu söyler.[52] Ayrıca Birdoğan Osmanlı döneminin başlangıç ve yükselme dönemlerinde Işık Taifesi olarak adlandırılan "Işıkların" bu isminin, mutasavvıf Şehabeddin Suhreverdi'nin (M.1154-1191) ünlü kuramı Işık Kaynağı'ndan alındığını ileri sürmektedir.[53]

Anadolu Alevilerinin İslam ile ilgilerinin Hz. Ali sevgisi ile başladığını belirten Lütfü Kaleli, onların Hz. Ali'nin kahramanlığını, yiğitliğini, dürüstlüğünü ve adaletini bayraklaştırıp, Hz. Ali'yi kendilerine rehber edinerek İslam içi farklı bir inanç oluşturduklarını belirtir.[54] Kızılbaşlık adının da Alevilere Hz. Ali'den kaldığı Kaleli'ye göre şu tarihi olaylar ile sabittir.

> "1- Uhud Savaşı'nda (M.625) Hz. Muhammed'in sahabilerinden Ebu Deccane'nin (Ebû Dücâne demek istiyor) Hz. Muhammed'i korumak için düşmanın kılıcına karşı kendisini siper etmesi sonucu başına gelen darbe ile başlığının kana boyanması, Kızılbaşlığın sembolik olarak ilk doğuşudur. Ayrıca;
> 2- Hz. Ali'nin Hayber Kalesi'nin alınışında başına kırmızı başlık giymesi,
> 3- Hz. Ali'nin Muaviye ile yaptığı Sıffın Savaşı'nda (M.657) vuruşanların birbirinden ayırt edilebilmesi için, kendi taraftarlarının başına kırmızı başlık giydirmesi,
> 4- Kufe'de İbn-i Mülcem'in saldırısı (M.661) sonucu başından yaralanan Hz. Ali'nin akan kanından başlığının kızıla boyanması,
> 5- Erdebil Türkmenlerinden Safevi önderi Şah Haydar ve oğlu Şah İsmail'in, Hz. Ali ve soyuna duydukları bağlılıkların bir simgesi olarak 12 İmamları çağrıştıran 12 dilimli kırmızı börk (taç) giymeleri ve askerlerinin başına da kırmızı başlık giydirmeleriyle Kızılbaşlık, Aleviler için kullanılan bir ad olmuştur."[55]

Anlaşılacağı üzere "kızıl" ve "baş" kelimelerinin birleşmesi sonucu bir sıfat tamlaması olan "Kızılbaş" kelimesi tarih içinde Aleviler için kullanılan bir ad olmuştur. Kızıl'ın kelime anlamının ateş ve alevden geldiğini iddia edenler, bunun

---

[52] Aydın, a.g.e, s. 91-127.
[53] Aydın, a.g.e, s. 91-127.
[54] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 157.
[55] Kaleli, a.g.e, s. 161-162.

"baş" ile bir tamlama oluşturma sebebini de mantıklı bir yoldan açıklamalıdırlar. Çünkü iddia ettikleri gibi kızıl, alev ve ateşle ilgili bir kelime olması durumunda, alevli bir baş, yanan bir baş çağrışımı yapar. Bu da bir topluluğun kendisi için seçeceği uygun bir isim değildir.

Cem Vakfı genel başkanı İzzettin Doğan, Aleviliği, Kur'an-ı Kerim'in Maveraünnehir'deki Türk kavimlerince uygulanan, yorumlanan, göçler yoluyla da Anadolu'da serpilen, yol boyunca gördüğü güzellikleri içerisine katarak, gerçek kimliğini bulan ve Viyana'ya kadar sıçrayan İslam anlayışının ismi olarak ifade eder.[56]

Günümüz yazarlarından Cemal Şener ise Aleviliği, Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Hz. Ali'nin veliliğine inanan İslam'ın Sünni yorumlarından çok farklı özgün bir yorumu olduğunu söyler. Aleviliğin tarihinin, İslam'ın tarihi ile yaşıt olduğunu, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali tarafını tutanlara tarihsel süreç içerisinde Ali yandaşlığı anlamında Ali Şiası ya da Alevi dendiğini ifade eder.[57]

Alevi sözcüğünün Ali yanlısı anlamına geldiğini,[58] dini bir inanç olarak o inancın çevresinde oluşan bir kültürün adı olduğunu belirten Reha Çamuroğlu, Aleviliğin İslam dairesi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini, Aleviliğin İslam kültürel kuşağı içinde yaşamış ve yaşamaya devam eden bir heteredoks inancın adı olduğunu belirtir.[59]

Baki Öz; Alevi sözcüğünün Farsça / Kürtçe "Alaw" den geldiğini iddia etmenin Kürtçü çevrelerin zorlama savları olduğunu öne sürer.[60] "1400 yıldır Aleviliğin böyle bir kaynağı bilinmiyordu da bu böyle birden akla nasıl geldi? Aleviler adlarının on dört yüzyıl neden "alaw" den kaynaklandığını bilmemişler ve

---

[56] İzzettin Doğan, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, s. 44.
[57] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 11-2.
[58] Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, s. 107.
[59] Çamuroğlu, a.g.e, s. 79 vd.
[60] *Alisiz Alevilik Olur mu?* (ortak kitap), s. 39.

söylememişlerdir? Derin bir gelenek ve bilgi soluğuna sahip olan Alevilerin geleneğinde acaba adlarının neden ateş ruhundan, ateşten ve Zerdüştlük'ten geldiğine ait bir iz, bir söylem yoktur?"[61] sorularını soran Öz, Aleviliğin en sağlam kaynağının Alevi toplumları olduğunu, onların hiçbir zaman "Alevi" adını "ateş, alaw" anlamında kullanmadıklarını ve bu alanda bir bilgi oluşturmadıklarını ifade eder.[62]

Alevi isminin kökenlerinin İslam'a ve İslam tarihine dayandığını ifade edenler arasında Sönmez Kutlu, İlyas Üzüm, Ethem Ruhi Fığlalı, Süleyman Uludağ gibi ilahiyatçı akademisyenler bulunmaktadır.

Sönmez Kutlu'ya göre Alevi kelimesi Arapça bir kelime olup, sözlükte Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan, Ali'nin soyundan gelen anlamlarında kullanılır.[63] "Türk toplulukları içerisinde Alevi denildiğinde, *Kutadgu Bilig*'den anlaşıldığına göre, başlangıçta Ali soyundan gelen kimseler kastedilmektedir. Ayrıca Emevilerin zulmünden kaçıp Türk bölgelerine sığınan Zeyd bin Ali'nin oğlu Yahya'nın neslinden gelenler için de kullanılmaktadır."[64]

Kızılbaş isminin ateş ve alevin kızıllığıyla ilişkilendirmenin tarihsel bir gerçekliği olamayacağı Sönmez Kutlu tarafından şöyle ifade edilmektedir:

> "Anadolu'da konar göçer hayat yaşayan veya yarı yerleşik hayata geçen bazı Türk boylarına Şah İsmail'in yanında yer alması dolayısıyla önceleri Kızılbaş kavramı kullanılmıştır. Ancak Bektaşi, Kızılbaş, Tahtacı, Kalenderi, Hurufi, Işıklar, Hayderi, Babai ve diğer gruplar için 19. asırdan itibaren genel anlamda Alevilik kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu tarihten sonra kullanılan Alevilik, toplumsal tabanı açısından tarihte Türkler arasında faaliyet gösteren Zeydilik ve İsmailikten bazı konularda etkilenmiş olmakla beraber bu iki mezhebin bir devamı değildir."[65]

---

[61] a.g.e, s. 39.
[62] a.g.e, s. 40.
[63] Sönmez Kutlu, *Din Anlayışında Farklılaşmalar*, s. 26.
[64] Kutlu, a.g.e, s. 26.
[65] Kutlu, a.g.e, s. 27.

Kutlu'ya göre Kızılbaş kelimesi, ilk önceleri herhangi bir dini muhtevadan uzak, sadece bir soyu ve boyu ifade eder şekilde kullanılmıştır.[66] "Kızılbaş, Türkmen boylarının Osmanlı'ya karşı isyanlarında kızıl börk giyenlerin yoğunlukta olmaları dolayısıyla siyasal olarak Osmanlı aleyhtarı demektir. Kızılbaş kelimesi, tarihi süreç içerisinde olumsuz anlamlar taşıdığı için bugün bu kesim Alevi olarak isimlendirilmeyi tercih etmektedir."[67]

İlyas Üzüm, Alevi kelimesinin Ali'ye ait, Ali'ye mensup anlamına geldiğini, terim olarak ise farklı manalarda kullanıldığını belirtir.[68] Üzüm, Aleviliği; "X. yüzyıldan itibaren Türklerin İslam'ı kabul etmeye başlamasıyla birlikte yarı göçebe hayatı yaşayan muhtelif oymakların yeni din ile birlikte daha önce mensup oldukları değişik din anlayışlarını meczetmesi" olarak tanımlar.[69] Üzüm günümüzde ise bir takım Alevi Kürtçülerin, Aleviliği ırki bir temel üzerine kurmakta olduklarını ve onun eski Kürt dini Zerdüştiliğin devamı olduğunu iddia ettiklerini vurgular.[70]

Ethem Ruhi Fığlalı Aleviliği, Hz. Ali taraftarlığı ve Hz. Ali'ye muhabbet duymak anlamında halk arasında bir inanç sistemi ve hayat tarzı olarak yaşanmakta olduğunu ifade eder.[71] Süleyman Uludağ ise Aleviliği basit ve sade fakat Alevi toplumlarına göre değişen bir çok inanç ve davranış biçimlerinden oluşan din içerikli sosyal bir olgu olarak görür.[72]

Günümüzde Alevi cephesinde Alevilik kelimesinin tahlili konusunda ciddi görüş farklılıkları olduğu bir gerçektir. Alevi kelimesinin Hz. Ali'ye dayanmadığını söyleyenlerin, Aleviliği İslam dışı göstererek bu kesimi ateizme ve materyalizme çekme gayreti içinde oldukları aşikârdır. Bu görüşlerin beyanı son yirmi yıl içinde

---

[66] Kutlu, a.g.e, s. 27.
[67] Kutlu, a.g.e, s. 27.
[68] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 3.
[69] Üzüm, "Kültürel Kaynaklarına Göre Alevi İnançları ve İbadet Anlayışları" *Köprü Dergisi*, 62 (1998).
[70] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 126.
[71] Ethem Ruhi Fığlalı, *Alevilik-Bektaşilik*, s. 16.
[72] Süleyman Uludağ, "İnanç ve İbadet Hayatı Bakımından Alevi-Sünni Karşılaştırması", *Köprü Dergisi,* 62 (1998).

hız kazanmıştır. Savundukları görüşlerin bilimsellikten uzak ve temelsiz iddialar olduğu ortadadır. Bu kişiler, önde gelen Alevi yazarlar tarafından da şiddetli eleştirilere maruz kalmışlardır. Alevi olan ve olmayan yazarların, tarihi olayları göz önünde bulundurarak ve bilimsel yöntemlerle ifade ettikleri ağırlıklı görüş, Alevi kelimesinin Arapça bir kelime olan Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'ye bağlı anlamında kullanıldığıdır. Aleviliğin geçmişi asırlardır Hz. Ali'ye dayandırılmıştır. Günümüzdeki marjinal bir grup yazarın iddiaları bu gerçeği çürütebilecek bir zeminden uzaktır.

2. Hz. Ali'nin Kimliği İle İlgili Farklı Yorumlar

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in en küçük oğludur. Annesi, Esed'in kızı Fatıma'dır. Hz. Ali'nin babası Ebu Talib, Hz. Peygamber'i kendi evladı gibi büyütmüş, evleninceye kadar evinde barındırmıştır. Hz. Ali bundan beş yıl kadar sonra, miladi 600 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Ali çocukluğunda hiç puta tapmadığı için, *kerremallahu veche* (Allah yüzünü şereflendirsin) duasıyla anılagelmiştir. Çeşitli künye ve ünvanlarla anılan Hz. Ali'nin, aslan anlamında "Haydar", Allah'ın rızasını kazanmış anlamında "el-Murtaza" gibi lakapları da vardır. Hz. Ali, beş yaşından sonra Hz. Peygamber'in evinde büyüdü. Hicrete kadar Hz. Peygamber'in evinde kaldı. On yaşında Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ve Hz. Peygamber'le ilk namaz kılanlardan oldu. Hz. Ali, hicretin ikinci yılının son ayında Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlendi. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmıştı. Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlediği ve Kur'ani hükümlerin neredeyse tamamına vakıf olduğu ileri sürülmektedir. İslam'ın yayılmasına ve güçlenmesine büyük katkıları olan, adalet sahibi, insan haklarına riayet eden ve tarih boyunca sevilip sayılan, örnek alınan önemli bir tarihi şahsiyetti. Hz. Ali, bir Harici

olan Abdurrahman bin Mülcem tarafından Kufe'de zehirli bir hançerle sabah namazını kıldırırken yaralandı ve 40/661 yılında 63 yaşındayken vefat etti.[73]

Hz. Ali, bütün Müslümanlar için ortak tarihi bir değerdir. İslam tarihinde önemli bir şahsiyet olan Hz. Ali'nin, Alevilik düşüncesi içerisinde yerinin ve konumunun iyi tespit edilmesi, Anadolu Aleviliğini daha iyi anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Alevi toplumu içerisinde Hz. Ali'ye atfedilen değerler birbirinden farklıdır. Alevi toplumu içerisinde yer edinmiş kimi aydınlar Hz. Ali'yi tanrı ile özdeşleştirirken, başka bir aydın kesim ise Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynı nurdan olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Ali'yi tarihsel bir şahsiyet olarak kabul eden Alevi yazarlar bulunmakla beraber, O'nun tarihsel bir şahsiyet olmadığını iddia eden görüşler de mevcuttur. Ayrıca Hz. Ali'nin ışık ifade eden bir kavram olduğunu belirten görüşlerin yanı sıra, kimi Alevi yazarlarca da Hz. Ali'ye tarihsel gerçekliğinden farklı sembolik ve mitolojik değerler atfedilmiştir.

Aleviliğin kökenlerini İslam dışı göstermek isteyen ve Aleviliği ateist bir zemine çekmek isteyen bir takım yazarlar, Aleviliğin Hz. Ali ile başlamadığını öne sürmektedirler. Hz. Ali'nin kimliği ile ilgili farklı bir yorum getiren bu yazarların ortak özelliği, Hz. Ali'yi ve Hz. Ali'nin yaşamı boyunca sürdürdüğü İslami misyonu görmezlikten gelmeleridir. Hz. Ali'nin kimliği ile ilgili farklı görüşe sahip bu yazarlar; Erdoğan Çınar, Faik Bulut, İsmet Zeki Eyüpoğlu'dur.

Hz. Ali'nin VII. yüzyılda yaşamış tarihi bir kişilik olmadığını ileri süren Alevi yazarlardan Erdoğan Çınar, Ali'nin "nur" (ışık) ifade eden bir kavram olduğunu, "en parlak ışık" anlamında kullanıldığını ifade eder.[74] Alevi terminolojisi içinde yer alan "tevella sırrı"nın görüntüde Hz. Ali ve soyunu dost saymak anlamında kullanıldığını belirten Çınar, bunun bir sır olduğunu ve bu sırrın Alevi edebiyatında ve ibadetlerinde ışık sevgisi ve ışığa bağlılık olarak yansıdığını ileri

---

[73] İbrahim Sarıçam'ın "Hz. Ali, Hayatı ve Şahsiyeti" tebliğinden naklen bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, s. 174.
[74] Erdoğan Çınar, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, s. 56.

sürer.[75] Çınar'a göre Alevi edebiyatında Ali bir kavramdır. Ali'nin bir kavram olduğunu farkedemeyen araştırmacılar, Alevileri, Ali'yi tanrılaştırmakla suçlamışlardır. "Aleviler çeşitli nefeslerinde, ışığın yapmaya kadir olduğu olayları veya ışık aracılığı ile var edilmiş olanları anlatırlarken ışık öznesi yerine Ali adını kullanmışlardır. Tevella sırrı içinde bunu anlamak kolaydır. Ancak bu sırra vakıf olmayanlar kolayca Alevilerin Hz. Ali'yi tanrısallaştırdıkları yargısına kapılabilirler."[76] Alevilerin sözlü geleneğinden bahseden Çınar, şu nefesleri bu iddiasına örnek gösterir:

Hakkın kandilinde gizli nihanda,
La mekân elinde sır idi Ali,
Künt-ü kenzin esrarı andadır,
Dünya kurulmadan var idi Ali.

Ferіştahlar kendi nurundan oldu,
Sen kimsin diye Cibril'e sordu,
Cibril bilemedi kanadı yandı,
Ol zaman kandilde nur idi Ali.

Devrani (1928-1993)

Şah-ı Merdan cuşa geldi sırrı aşikâr eyledi
"Yağmuru yağdıran benim" diye Ömer'e söyledi
Ol dem şimşek yalabıdı, Yedi Sema gürledi
Hem Saki'dir, hem Baki'dir, Nur-u Rahman'ım Ali!

Sefil Ali

Çınar'a göre Ali isminin Alevi düşüncesinin bir öznesi haline gelmesinde, Hz. Ali'ye beslenilen sevginin haddinden fazla olması, Ali sözcüğünün Alevi söylemi içerisinde çok yer alması ve uygun anlamlar yüklenilmesinin etkisi büyüktür. Aleviler, ışığın varoluşlarındaki rolünü, ışığa olan sevgi ve saygılarını, çok

[75] Çınar, a.g.e, s. 54.
[76] Çınar, a.g.e, s. 58.

tanrıcılık suçlamalarına hedef olmadan yaşatabilmek için ışık (nur) kavramlarına Ali ismini takmışlardır.[77]

Faik Bulut ise Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in Alevilikle bir ilgisinin olmadığını, Aleviliğin İslam dışı bir inanç, kültür ve yaşam tarzı olduğunu belirtir. Aleviliğin Hz. Ali'ye, Hz. Ali'den de İslam'a bağlamanın bir efsane ve beyin yıkama çabası olduğunu, ayrıca Alevi fikriyatının Hz. Ali'ye bağlanmasının köktendinciliğe bağlanmak anlamı taşıdığını ifade eder. Bu görüşüne Hz. Ali'nin bir Alevi değil Sünni olduğunu gerekçe gösterir. Yazar Hz. Ali ve Alevi fikriyatı arasında herhangi bir bağın olmadığını, tersine ilk Aleviler diyebileceğimiz İslam karşıtı eylemcilerin Hz. Ali tarafından ateş kuyularında yakıldığını ifade etmektedir.[78]

Başka bir Alevi yazar ise, Aleviliğin tarihini Ali adına bağlamanın, Ali adıyla başlatmanın bilimsel bakımdan tutarlı olmadığını ancak yaygın bir gelenek olduğunu savunur. Aleviliğin içerdiği kimi düşüncelerin ve bazı uygulamaların (çalgılı- içkili toplantılar, törenler vs.) tarihte yaşamış olan Hz. Ali'nin misyonu ile çeliştiğini ifade eder.[79]

Son yıllarda ortaya çıkan bu ilginç ve bir o kadar subjektif yorumlar bir tarafa; geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Anadolu Alevileri, yüzyıllardır taşıdıkları Ali kimliğini inançlarının merkezine yerleştirmişlerdir. Hz. Ali'nin tarihsel bir şahsiyet olmadığını belirten görüşlerin yanı sıra; O'nun tarihte yaşamış biri olduğunu kabul etmekle beraber, O'nu, tanrı ile özdeşleştiren, Hz. Muhammed ile aynı nurdan yaratıldığını dile getiren görüşler de mevcuttur. Bu görüşleri savunan yazarlar, Esat Korkmaz, Piri Er, Anton Josef Dierl, Nejat Birdoğan, İsmail Kaygusuz ve Lütfi Kaleli'dir.

Ortodoks ve Bâtıni tasarım olmak üzere iki tür Ali tasarımı olduğunu öne süren Esat Korkmaz, Ortodoks tasarımda Hz. Ali'nin peygamberin damadı, İslam

---

[77] Çınar, a.g.e, s. 54.
[78] Faik Bulut, *Ali'siz Alevilik*, s. 11. Burada yazar "İslam karşıtı eylemciler" derken muhtemelen, Hz. Ali'ye ilahilik atfeden Sebeiyye grubunu kastetmektedir.
[79] İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Günümüzde Alevilik*, s. 117.

ordusunun başkomutanı olduğunu, Bâtıni tasarımda ise, Hak – Muhammed – Ali kutsal üçlemesinin sonunda yer alan Ali kimliğinin, ilk tasarımlanan kimlik olduğunu, bu üçlemenin sonunda yer alan Ali'nin toplumun sözcüsü bir insan olarak tanrıya ulaştığını belirtir. Ali tasarımında zahirden batına geçiş, bir düşüncenin kabullenmesiyle değil, somutta uzun süreli bireysel/toplumsal bir eğitimle gerçekleşir. Ali kimliği başlangıçta sadece bedevi ülküsüyle ve Ali'nin şahsi değerleriyle beslenerek heterodoksi bir zemine çekilirken, İslam hükümlerinin bazılarının yadsınması zemininde tasarımlanmaya başlamıştır. "Köken Ali" ortodoks zeminde kalırken, Anadolu Bâtıniliğinin Ali'si "köken Ali"'den uzaklaşarak halkların özlemlerine, isteklerine uygun biçimde giydirilen, toplumu kurtuluşa taşıyacak sufilerin sözcüsü olacak biçimde tasarlanmıştır.[80]

Anadolu Aleviliğinde iki tane Ali olduğunu öne süren yazarlardan Piri Er'e göre, bu iki Ali birbirlerine taban tabana zıttır. Bunlardan birincisi tarihi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Ali'dir: Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, dördüncü halife ve Anadolu Alevisi'nin inancına göre, Hz. Muhammed'in kendisine halife tayin ettiği kişidir. Bir de Anadolu Alevisinin düşüncesinde yarattığı ve yücelttiği bir başka Ali daha mevcuttur. İşte bu Ali, Anadolu Alevisinin, Allah – Muhammed – Ali kavramlarıyla andığı Ali'dir. Gerçek Ali olan, tarihte yaşamış Hz. Ali Anadolu Aleviliği açısından bir semboldür. Hz. Ali hiçbir zaman Alevi olmamış, Alevi gibi yaşamamıştır. Hz. Ali düşüncesi Anadolu Aleviliğini değil, Anadolu Aleviliği Ali ve Ali düşüncesini doğurmuştur.[81] Anadolu Aleviliğinde Allah – Muhammed – Ali kavramları birbirine karışmış durumdadır. Anadolu Aleviliğinde, "Allah – Muhammed – Ali üçü bir nurdur" inancı mevcuttur. Hıristiyan teslisi Anadolu Aleviliğindeki Allah – Muhammed – Ali üçlemesiyle birçok noktada ortaklıklar taşımaktadır. Hıristiyan teslisindeki Kutsal Ruh unsuru, Anadolu Aleviliğindeki Hz. Ali'ye yüklenen fonksiyonlarla örtüşmektedir.[82]

---

[80] Esat Korkmaz, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*, s. 130 vd.
[81] Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, s. 2.
[82] Er, a.g.e, s. 8 vd.

Anton Josef Dierl'e göre Ali varoluş ötesi bir varlıktır. Ali ve Muhammed tanrı tarafından Âdem'den önce aynı ışık parçasından yaratılmışlardır. Yani Ali, Muhammed ile özdeştir. Anadolu Aleviliğinde Ali'ye inanmak şeriatın yükünden kurtulmaktır. Ali bizim için namaz kılmış, oruç tutmuş, hayatı boyunca sofuca yaşamıştır. Ali'nin yaptıkları kesinlikle taklit edilmemelidir. Çünkü Ali bunları imam olma özelliği nedeniyle yapmıştır. Ali'nin ibadetleri yerine getirebilmesi, bedenini denetim altına alabilmesi; tanrının ışığından yaratılmış, varoluş ötesi bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Normal insanlar bedensel ve ruhsal ürünlerinin tadını çıkarmalıdır. Ali kendisinin uyguladığı sofu yaşamın taklit edilmesini yasaklamıştır.[83]

Dierl iddialarını şöyle sürdürür: Anadolu Alevisine göre Ali'nin bir takım kutsal özellikleri bulunmaktadır. Ali, tanrının gerçek evi yani Beytullah'tır. Bu nedenle bir Alevi için hacca gitmek zorunlu değildir. Ali ibadet edilecek bir varlıktır. Ali kâmil insan prototipidir. Ali gökyüzünde ve yeryüzündeki her şeyi bilir. Alevi inancına göre Ali, üstün bilgisinin yanı sıra olağanüstü güçlere de sahiptir.[84]

Nejat Birdoğan Aleviliğin; İslam'ın sadece tarihi ile ilgili olduğunu, ancak İslam'ın içeriği ile bağıntısı olmadığını, Aleviliğin dünyevi bir inanç olduğunu ileri sürer. Alevilerin İslam tarihi ile ilgileri İmam Ali'den başlar ve Mehdi'de biter. Göçebe Oğuzlar'ın, Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde; kendi inançlarına saygılı, hoşgörülü kişileri Müslümanlık içerisinde aramaları sonucu Ali ile tanışmışlardır. Çünkü Ali, bilime saygılı olması ve çağının koşullarına uymasıyla Oğuzlar için biçilmiş bir kaftan olmuş, Oğuzların yiğit ve ozan ruhlarıyla ile Ali'nin özellikleri örtüşmüştür. Kısacası Ali, Oğuzların bir sığınağı ve dayanağı olmuş, Oğuz törenlerinin içerisine yerleştirilen Ali kültü süslenerek baş köşeye oturtulmuştur.[85]

Zalimlere karşı ve ezilenin yanında olan Hz Ali'nin zamanının değerli bir bilgini olduğunu belirten Kaygusuz, Hz. Ali'nin emekten, bilimden, çalışmaktan ve

[83] Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 91.
[84] Dierl, a.g.e, s. 93.
[85] Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 69.

sosyal adaletten yana olan bir kişi olduğuna vurgu yapar. Ayrıca Kaygusuz, Kur'an'ın derinlemesine yorumlamalarıyla İslam'da tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına Hz. Ali'nin öncülük ettiğini öne sürer.[86]

Alevi yazarlardan Lütfi Kaleli, Anadolu Aleviliğinde Hz. Ali'nin hem tanrısal yönü hem de dünyasal yönü bulunduğunu ifade eder. Hz. Ali, Anadolu Aleviliğinin inanç sisteminde tanrısal güce erişmektedir. Hz. Ali'nin mülkün sahibi olduğu, on sekiz bin âlemi yarattığı, rızıkları verdiği, darda kalanın sığındığı tanrısal bir simge olduğu fikrinin yedi büyük ozanın[87] şiirlerinde–nefeslerinde görüldüğünü belirtir. Dünyevi yönü ile Hz. Ali, somut bir gerçekliktir. Yazar, bazı Alevi ozanların, Hz. Ali'yi yüceltmek için ona doğaüstü güçler yükleyerek akıl ve mantıktan uzaklaştıklarını hatırlatır. Hz. Ali'nin Zülfikar'ını çekip bir vuruşta yetmiş bin kâfirin boynunu uçurmasının batinî bir anlamı olduğunu, bu tür zahiri anlatımlarla Hz. Ali'nin yiğitliği vurgulanırken fazla abartıya kaçılarak Hz. Ali gerçeğinin zayıflatıldığını ifade eder. Hz. Ali mitolojik bir destan ya da bir masal kahramanı değildir. Bir inanç adamı olmakla beraber, her zaman aklını bilimle donatan, Hz. Muhammed'in yanında yer alarak İslamiyet'in doğuşunda büyük rol oynayan ve halife olarak devlet yöneten bir gerçekliktir.[88]

Ali'siz bir Alevilik oluşturma fikri ile Hz. Ali kimliğine farklı anlamlar yüklenilerek, Hz. Ali'yi tarihsel bir şahsiyet olmaktan çıkarmak, birçok çağdaş Alevi yazar tarafından da bilimsellikten uzak, temelsiz ve makul olmayan iddialar olarak görülmekte ve reddedilmektedir. Bu yazarlar; Cemal Şener, Reha Çamuroğlu, İzzettin Doğan, Bedri Noyan, Fuat Bozkurt ve Baki Öz' dür.

Cemal Şener, toplumsal yapılanmalarda bazı kişilerin bazı oluşumlarla özdeşleştiğini, Hz. Ali ile Alevilik arasında da böyle bir ilişki olduğunu ifade eder.

---

[86] İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, s. 74.
[87] Aleviliğin yedi büyük şairi; Nesîmî (ö.1432), Fuzûlî (ö. 1566), Şah İsmail Hatâyî (ö.1524), Pir Sultan Abdal (16.yüzyıl), Aşık Vîrânî (16.yüzyıl), Aşık Yemînî (16.yüzyıl) ve Baba Himmet (16-17. yüzyıl) tir.
[88] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği*, s. 168 vd.

Anadolu Aleviliğinde, Hz. Ali ve Alevilik etle kemik gibidir.[89] Anadolu Alevileri Hz. Muhammed'i son peygamber, Hz. Ali'yi Hz. Muhammed'in velisi, halifesi olarak görürler. Allah – Muhammed – Ali'yi birbirinden ayırmazlar. Ali'yi sevmenin Allah'ı, peygamberi sevmekle özdeş olduğuna inanırlar.[90] Hz. Muhammed'in kendisinden sonra yerine Hz. Ali'nin geçmesini düşündüğünü ve değişik toplantılarında ve hadislerinde Hz. Ali'nin önemine vurgu yaptığını düşünürler. "Ben ilimin şehriyim, Ali de kapısıdır" , " Ali bendedir ben de ondayım. Ben kimin velisi isem, Ali onun velisidir. Ali insanların hayırlısıdır", "Ali müminlerin imamıdır." gibi rivayetleri de buna delil olarak göstermişlerdir. Aleviler bu yüzden Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin yanında yer almayı, Kur'an'ın ve İslam'ın gereği olarak inanmışlar ve Hz. Ali'ye olağanüstü sevgi ve saygı beslemişlerdir. Pir Sultan Abdal, Virani, Nesimi, Kul Himmet, Hatayi gibi halk ozanlarının yazdıkları yüzlerce nefes Hz. Ali ile ilgilidir. Cemal Şener, Hz. Ali'nin Alevilikteki yerinin ancak bu kaynaklara başvurularak öğrenilebileceğini düşünmektedir. Hz. Ali'ye Anadolu'daki halk ozanlarının sevgi, saygı ve muhabbetlerini ifade eden nefeslerin bir araya getirilmesiyle dev bir antolojinin meydana çıkacağını belirtir.[91]

Şener'in Alevilik'te Hz. Ali'nin önemini ve yerini, ayrıca Ali'siz Alevilik olamayacağını göstermek için Aleviliğin adresi kabul edilen yedi büyük Alevi ozanın eserlerini kaynak göstererek yaptığı araştırma neticesinde şu sonuç ortaya çıkmıştır:

- Pir Sultan Abdal divanında Ali kelimesi 794,
- Şah Hatayi divanında 526,
- Virani'de 2032,
- Kul Himmet'in dörtlüklerinde 644 yerde geçmektedir.[92]

[89] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 162.
[90] Şener, *Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir*, s. 15.
[91] Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 12.
[92] Şener, a.g.e, s. 165 vd.

Görüldüğü gibi Ali sevgisi yedi büyük ozanın nefeslerinde geniş bir yere sahiptir. Günümüzde de Ali sevgisi hiç değişmeden Alevi kesimin inanç merkezinde yerini korumaktadır.

Günümüz Alevi kanaat önderlerinden diğer birisi olan Reha Çamuroğlu, Anadolu Alevilerinde Hz. Ali'ye duyulan sevginin ve bağlılığın çok büyük olduğunu ifade eder. Anadolu Alevilerinin evlerine, işyerlerine Hz. Ali'nin resmini astıklarını, Alevi edebiyatında Hz. Ali'nin başköşeyi tuttuğunu ifade ederek günümüzde Hz. Ali'ye olan bağlılığın niçin bir sorun haline geldiği üzerinde durur. Hz. Ali'ye olan bağlılığın sorun olmasının nedenleri olarak materyalist kesimden ve Sünni din adamlarından gelen saldırı ve eleştirileri görür. Materyalist kesimin, Anadolu Aleviliğinin Hz. Ali bağlılığına yönelttiği temel eleştirisi: " Bin dört yüz yıl önce yaşamış ve ölmüş bir din büyüğüne bağlanmanın 2000'li yıllara girerken hiçbir anlam taşımadığı" yönündedir. Sünni din adamlarından gelen eleştiri ise Hz. Ali'ye bağlı olduğunu söyleyen Anadolu Alevilerinin Hz. Ali gibi Kur'an'ı yaşamamalarıdır. Hz. Ali'ye olan bağlılık onun her yaptığını taklit etmek değildir. Bilakis onun bâtıni mesajına duyulan bağlılıktır. Anadolu Alevisi Hz. Ali'yi dinsel işlevler yüklenen tarihsel kişilik olarak değil, zamanı ve mekânı aşan soyut kişi ve aşkın sembol olarak algılar.[93]

İzzettin Doğan; Aleviliğin doğuşunu, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin Kur'an'ı yorumlama biçimlerinin, Türk kavimlerince kabul edilmesi ve uygulanmasında görür. Aleviliğin, Hz. Ali'nin yorumu ve Hz. Muhammed soyunun Kur'an yorumuyla var olduğunu ifade eder.[94]

Bektaşi dedebabalarından Bedri Noyan, Hz. Muhammed'in yaşadığı yıllarda Hz. Ali'yi seven bir grubun bulunduğunun, Hz. Ali'nin bütün Müslümanlarca sevilip sayılan bir İslam büyüğü olduğunun ve çocuk yaşında ilk Müslümanlardan olduğunun altını çizer.[95]

---

[93] Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, s. 120-122.
[94] İzzettin Doğan, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, s. 45.
[95] Ayhan Aydın, *Akademisyenlerle Alevilik–Bektaşilik Söyleşileri*, s. 61.

Fuat Bozkurt, “Hz. Ali, Alevi inancının direğidir” der. Hz. Muhammed’ten sonra İslam’ın bozulduğunu, İslam’ın gerçek savunucusunun Hz. Ali olduğunu söyler. Hz. Muhammed’i Müslümanlığın, Hz. Ali’yi ise Aleviliğin kurucusu olarak görür. Kimi Alevi dedelerine göre Muhammed ve Ali aynı kişidir. Onlar hiçbir zaman ölmemişlerdir. Halk arasında gerçek Ali’nin dışında başka bir Ali’nin anlatıldığını, Ali’nin Türk olduğuna inananların bile var olduğunu ifade eder. Ayrıca Alevi topluluklarında Ali sevgisinin Ali’yi tanrılaştıracak ölçüde ileri gittiğini belirtir. Ali’nin her zaman dünyada yaşadığını düşünen başka bir Alevi inanışının da olduğunu belirten Bozkurt, Hacı Bektaş Veli, Şah İsmail Hatayi gibi tüm Alevi büyüklerinin Hz. Ali’nin don değiştirmiş biçimleri olarak görüldüğünü iddia eder.[96]

Baki Öz, Hz. Ali’nin olaylara diyalektik yaklaştığını, sınıflar arası uçurumları aza indiren, eşitçi, dayanışmacı, sosyal adaletçi, demokrat, hümanist, toplumcu bir yaşam tasarladığını, bu yüzden de bütün İslami akımların Hz. Ali’yi önder / pir saydığını ileri sürmektedir. Yazar, Hz. Ali’yi bu yönleriyle Anadolu Aleviliğinin temel taşı, önderi ve mürşidi olarak görmektedir. Bin dört yüz yıldır halkın sevgisine, saygısına sahip olmuş olan Hz. Ali’nin gönüllerden silinmek istenildiğini ve bu şekilde Aleviliğin temelinden yıkılmaya, boşluğa çekilmeye çalışıldığını ifade eder.[97]

Hz. Ali’nin tarihsel bir şahsiyet olarak Aleviliğin temelinde önemli bir yere sahip olduğu ilahiyatçı akademisyenlerce dile getirilmiştir. Bu araştırmacılar; İlyas Üzüm, Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan, Osman Eğri ve Ahmet Yaşar Ocak’tır.

İlyas Üzüm’e göre, Hz. Ali Alevi edebiyatının merkezi kavramlarından birisidir. Hakkında en çok deyiş söylenen, çocuklara en çok ismi konulan ve modern dönemlerde resimleri evlere asılan kişidir.[98] Üzüm; geçmişteki ve günümüzde yazılan Alevi kitâbıyatı içerisinde Hz. Ali’den bahsetmeyen tek kitap olmamakla beraber, tarihi realiteye uygun bir biçimde onun hayatını veren hemen hemen hiçbir

---

[96] Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, s. 97. Don değiştirmek, Alevilikte reenkarnasyon anlamında kullanılmaktadır.
[97] *Alisiz Alevilik Olur mu?* (ortak kitap), s. 27.
[98] İlyas Üzüm, *Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 90.

eser bulunmadığını belirtmektedir. Bugün de Alevilerin Ali'yi tarihsel gerçeklerine uygun olarak bilmediklerini söyleyen Üzüm'e göre, günümüz Alevileri kendi hayallerinde oluşturup değer verdikleri bir Ali'ye sevgi beslemektedirler.[99] Alevi kaynaklarında Ali tasavvuruyla ilgili hâkim olan anlayış Ali'ye velayet atfedilmesi yönündedir. Kastedilen velayet; Allah'ın dostluğunu, ilahi sevgiye ulaşmayı yani erenliği ifade etmektedir. Gerek Alevi dedeleri ve yazarları gerekse Alevi halk, Hz. Ali'ye büyük bir sevgi ve saygı duymakta ancak onu tarihi şahsiyetinden uzak biçimde algılamaktadır. Alevilik anlayışında Hz. Ali'ye tanrılık atfetme yahut tanrısallığına inanma biçiminde herhangi bir eğilim gözlenmemektedir.[100]

Cemal Sofuoğlu ile Avni İlhan ise, Hz. Ali ile ilgili birçok sahih hadis bulunduğunu, fakat Hz. Ali'ye bağlılıkta aşırı gidenlerin, Hz. Ali'nin fazileti hakkında İslami ölçülerle bağdaşmayacak mahiyette bir çok uydurma hadisi referans kabul ettiklerini beyan eder. Hz. Ali'nin dünyaya tekrar döneceğiyle ve onda birtakım ilahi özelliklerin bulunduğuyla ilgili; ayrıca Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'e denk, hatta ondan daha üstün olduğunu varsayan bir takım rivayet ve uydurma hadislerin mevcut olduğunu hatırlatır.[101]

Osman Eğri ise Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin milletimizin ortak paydası olduğunu, kültür atlasımızın Ehl-i Beyt'i ve onların maneviyatını temsil eden sembol ve motiflerle bezenmiş olduğunu ifade eder. Hz. Ali'nin sağlığında Hz. Muhammed'in övgüsüne mazhar olmuş bir sahabe olduğunu, onun bu övgüsünün, tekke ve dergâhlardaki Hz. Ali'ye dönük güçlü muhabbetin kaynağını oluşturduğunu belirtir. Hz. Ali, Eğri'ye göre ayrıca İslam tasavvuf düşüncesini derinden etkilemiş bir sahabidir.[102]

---

[99] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 79 vd.
[100] Üzüm, *Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 105.
[101] Cemal Sofuoğlu-Avni İlhan, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, s. 26.
[102] Osman Eğri, "Ehl-i Beyt Sevgisi", *Diyanet Dergisi*, 3/171 (2005), s. 7.

Ahmet Yaşar Ocak, İslam toplumlarında günümüze kadar adı en çok geçen, bir inanç ve takdis konusu yapılarak etrafında kült oluşturulan yegâne kişinin Hz. Ali olduğunu vurgular.[103] Alevilikte bu kült en yoğun şekilde kendini hissettirir.

Geçmişte ve günümüz Anadolu Aleviliğinde, Ali kavramı ve Hz. Ali sevgisi tüm inançların merkezindedir. Ancak tek başına bir Ali sevgisi yoktur. Ehl-i Beyt sevgisi de buna eşlik eder. Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in değerleri de oldukça büyüktür. Anadolu'nun birçok köyünde Alevi dedelerinin peygamber soyundan geldiğine inanılır. Hz. Ali'yi özünden sıyırarak ona sembolik bir değer vermeye çalışanların, Alevilerin gönlünde Hz. Ali ile birlikte Hz. Peygamber'in kızı ve torunlarına dönük söz konusu sevgiyi de izah etmeleri gerekir. Anadolu Alevileri Hz. Ali sevgisine bir sembol ve simge olarak "Zülfikar'ı" seçmişlerdir. Eğer Hz. Ali sadece bir sembol olsa idi, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in gizlenmesi gerekirdi. Çünkü zaman içerisinde bu sembolik değerler arasında bir derecelendirme yapılması ihtiyacı doğacaktır. Günümüz Anadolu Aleviliği'nde Ehl-i Beyt sevgisi ve bunun yanında yazılı kaynaklarda sıklıkla vurgulanan diğer İslami simgeler bulunduğundan, Hz. Ali'nin sembolik, mitolojik ya da nur ifade eden bir kavram, hatta ilahi bir varlık olduğu şeklindeki görüşler kendi kendini çürütmektedir.

Hz. Ali kavramını yıpratmaya ve değiştirmeye yönelik bu gayretlerin temelinde, Anadolu Alevilerinde Ali'siz bir Alevilik kültü oluşturarak İslam ile bağların kopartılıp bu kitleyi ateist bir zemine çekme amacı bulunmaktadır. Bu kesim, Anadolu Alevilerinde Hz. Ali'ye duyulan sevginin büyüklüğünün bilincinde olduklarından, Ali kavramını tümüyle yıkmak yerine yıpratma ve değiştirme yöntemini seçmişlerdir. Ancak seçilen bu yol, günümüz Alevi yazarlarının birçoğu tarafından makul görülmemiş, şiddetle eleştirilmiştir.

[103] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 24.

3. Allah İnancı İle İlgili Farklı Yorumlar

İslam inancına göre kâinattaki her şeyin bir yapanı ve yaratıcısı vardır. Evrendeki varlıkların kendi kendilerini var etme güçleri yoktur. Varlık alemini bir düzen içinde yaratan üstün güç Allah'tır. Binlerce yıldır, milyarlarca insan Allah'ın varlığına ve birliğine inanmışlardır.

Günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde Allah inancının, Allah sevgisinin vazgeçilmez bir konuma sahip olduğunu belirten görüşler bulunmakla beraber, tanrının insanda tecelli ettiğini, tanrı ile insanın özdeş olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Alevilikte tanrı inancı tasavvufi bir nitelik taşıdığı için, tanrının insanda tecelli ettiğini savunan bazı yazarlar, bundan hareketle tanrı hakkında İslam'la ve tabiî ki gerçek Alevilikle bağdaşmayan farklı anlayışlar sergilemişlerdir. Ayrıca Alevilikteki Allah – Muhammed - Ali üçlemesinden hareketle bu üçünün tek bir nur olduğunu, bu üçlemenin Hırıstiyan teslisine benzediğini öne süren yazarlar da mevcuttur. Bunun yanısıra Aleviliğin; ateizm, Marksizm ve gayri İslami olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Bu görüşleri savunan yazarlar, Nejat Birdoğan, İsmail Kaygusuz, Esat Korkmaz, Anton Josef Dierl, Piri Er, Erdoğan Çınar, Lütfi Kaleli ve İsmet Zeki Eyüpoğlu'dur.

Nejat Birdoğan, Aleviliğin bütünüyle ateizm olmadığını, bambaşka bir din olduğunu, Anadolu Alevisinin inandığı Allah'ın "kendini bilen Allah'ı bilir" ilkesi temelinde Sünni İslam'ınkinden farklı bir varlık olduğunu, tanrısal kişiliğin Muhammed ve Ali'de oluştuğunu, her insanda tanrılaşma yetisi bulunduğunu ifade eder.[104] İnsanın Allah olduğunu vurgulayan Birdoğan, tanrının insanda tecelli etmesi fikrinin Budizm'den geldiğini, Budist tanrısının kişinin içine girmesi inancının, Anadolu Aleviliğine hulûl ya da südûr kuramı olarak geçtiğini belirtir. Yazar; südûru, Anadolu Aleviliğinde tanrının insanın içine girip yerleşmesi olarak tanımlar. Yazar, Sünnilik'te Allah karşısında kul olan bir insan olduğunu, Alevilik'te ise Allah ile birlikte Allah'ın gelip içine girdiği ikinci bir Allah konumundaki insan topluluğu

[104] Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 301–303.

olduğunu iddia eder. Anadolu Alevisinin Allah'ının, İslam Allah'ı olmadığını belirten Birdoğan, Allah'ın "Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim" diyerek evreni yarattığını ve evrendeki her şeyi kendisine benzeyen bir biçimde, insanı da kendinden bir parça olarak yarattığını ileri sürer. Ayrıca Birdoğan, kâmil insanın Alevilik'te, Alevi toplumunda tanrıyı kendinde bulduğunu, O'nu başkasında da bulabileceğini, tanrının insanda tecelli ettiğini, en üstün insanın da Hz Ali olduğunu, bu nedenle de Alevi ozanların Ali'ye Allah adını verdiklerini ifade eder.[105]

Aleviliğin yaşamla bütünleşmiş "madde"nin dini olduğunu ve felsefi materyalizm temeli üzerinde yükseldiğini belirten İsmail Kaygusuz, Aleviliğin bilimle bağdaştığını ve tamamen maddi dünyaya dönük olduğunu, tanrıyla ya da metafizikle hiç ilgisinin bulunmadığını ifade eder. Kaygusuz, Hacı Bektaş Veli'den, Yunus Emre'den, Nesimi'den ve Şah İsmail Hatayi'den alıntılar yaparak tanrı inancının materyalist ve panteist nitelikli olduğunu savunmaya çalışır.[106]

Alevi-batinî tasavvufunun tanrı anlayışına Kur'an'ın kaynaklık ettiğini ileri süren Kaygusuz, *enelhak* (ben tanrıyım) kavramını İslam şeriatının reddettiğini ifade eder. Ama Kur'an'ın ayetlerini de referans göstererek[107], bu düşüncenin gerçekleşebileceğini söyler. Yazar İslam'da tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına Hz. Ali'nin Kur'an yorumlarının kaynaklık ettiğini belirtir. Kaygusuz, Hz Ali'nin soyut tanrı fikrine karşı çıktığını belirterek, Hz. Ali'ye bir gün, "ya Ali! Taptığın tanrıyı görüyor musun?" diye sormaları üzerine Hz. Ali'nin, "eğer görmeseydim tapmazdım" cevabını verdiğini ifade eder. Alevilerin, kırklar cemini örnek aldıklarını ve tapınmayı toplumsallaştırdıklarını söyleyen Kaygusuz, kırklar ceminde taptıkları tanrının kendilerinden biri olduğu, Allah - Muhammed - Ali üçlemesinde birlenip, evliyalarda varlık alanına çıkıp nesnelleşmiş, insanlaşmış olduğunu öne sürer. Tanrı kendisine hiç bir tapınma buyuramayacak saf bir belirsizliktir. "Tanrı halktır, halk da tanrıdır" diyen Kaygusuz, Alevinin insana secde ettiğini, tanrının insanda olduğuna

---

105 Ayhan Aydın, *Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 91-127. Aynı söyleşinin internetteki versiyonu için şu adrese ayrıca bakılabilir: www.alewiten.com/nejatbirdoğan (04/10/2008), s.8-22.

106 İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, s. 12, 24, 23, 27, 34, 42.

107 "Gerçekte biz tanrı içiniz ve ona döneceğiz." (2/ Bakara, 156.) , "İnsanı yarattık ve nefsinin ona neler fısıldadığını da biliriz; biz insana şah damarından daha yakınız." (50/Kaf, 16.)

inandığını bildirir. Kaygusuz, tasavvuf ehlinin tek tek *Enelhak* dediği gibi, "kesret-i vahdette, vahdeti kesrette bulmayı simgeleyen *El-Hakk-u Hüv-el-Halk, vel- Halk-u Hüv-el Hakk* (tanrı halktır, halk da tanrıdır) söylemi ile çoğulu ve tekili bir ettiklerini vurgular.[108]

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde insanın tanrıdan daha önemli olduğunu belirten Esat Korkmaz, tanrının evrendeki bilincine varabilmesi için insana muhtaç olduğunu ve insan olmadan tanrının olamayacağını şu şekilde aktarmaktadır:

> "İnancın temelinde, tanrıdan taşan, fışkıran özün akl-ı evvel'den (tanrı'dan ilk belirme aşaması) âlem-i şuhud'a (nesnel varlıklar âlemi) inerken çizdiği düşünülen kavs-i nüzul (alçalan eğri) ile âlem- i şühud'tan çıktığı kaynağa (kutsal köken) yükselirken çizdiği düşünülen kavs-i uruc (yükselen eğri) eğrilerinden oluşan bir varoluş çemberi vardır. Çemberin ilk yarısını oluşturan âlem-i gayb'dan (kutsal köken) âlem-i şuhud'a (duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir nesneler dünyası) inen varlığın çizdiği varsayılan yarım daire bütünüyle idealist yanı (inanç yanı) oluşturur; tanrıdan yayılan özün, dönüşümler geçirerek, kaynağına "yabancılaşarak" görülür varlıklar durumuna gelişini, batinî bilince öncelik vererek açıklar; bu soyut varlıkları ve bunlar arasındaki ilişkileri, geçici görünür gerçek olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı, ebedi bulur. İnanca göre tanrı, zamanın var edilmesinden önce adem'de (maddenin var olmasından önceki yokluk, hiçlikte, sonsuz güzellikte) bir gizli hazine (kenz-i mahfi) idi. Sonu olmayan bir adem'in içinde kendine bakacak göz, vecde gelecek bir gönül istedi; güzelliğin görünmeyen olan eğilimi sonucu tanrı, evrende tecelli etti. Tanrı'nın varlığı bir dizi soyut dönüşümden geçilerek, her dönemde tanrısal özden biraz daha uzaklaşarak (yabancılaşarak), "saf cevher" e kadar indi."[109]

Saf cevherden önce cansız maddeler, bitkiler, hayvanlar ve insanların oluştuğunu söyleyen Korkmaz, insanın âlem-i şuhuddan, âlem-i gayba yükselme çabası içine girdiğinde, bir yandan nesnel süreci yaşarken diğer taraftan batında tanrısal özle dolarak tanrı ile bir olduğunu ileri sürmektedir. Korkmaz, tanrının

---

[108] Kaygusuz, a.g.e, s. 62, 126, 69, 80.
[109] Esat Korkmaz, *Alevi Süreğinde-Bektaşi Yolunda Enel Hak*, s. 14 -5.

genelde insan, özelde kâmil insan aracılığı ile geçici görünür gerçekler dünyasını tanıma olanağı bulduğunu dile getirmektedir.[110]

Alevilik-Bektaşiliğin, tanrı-doğa-insan ilişkisini, südûr nazariyesi kapsamında açıkladığını belirten Korkmaz, südûru, tanrının kendi özünden fışkıran, taşan ışığın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler alması şeklinde tanımlamaktadır. Korkmaz, tanrının mutlak yokluk/hiçlik durumunda kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için algılanması güç bir öze sahip olduğunu, tanrının bu durumda kendi kendisinin bilincinde olmadığını iddia etmektedir. Korkmaz, südûrun gerçekleşmesi için tanrının sonu olmayan yokluğun içinden kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istediğinden ve bu gerçekliğin belirmesi ile tanrının yokluk/hiçlik durumuna düşüp kendine ilk kez yabancılaştığından ve kendi bilincine ilk kez vardığından bahseder. İlk südûr kademesi olan Hak'tan ilk akıl ve ruhların yaratıldığını belirten Korkmaz, tanrının Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek saf cevhere kadar indiğini, daha sonra Hak'tan en uzak nokta olarak beliren saf cevherden çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaştığını bildirir. Tanrı'nın, kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirerek kutsal kökenle buluşmayı amaçlayan yükselen bir eğrinin hareketi oluşturduğunu söyleyen Korkmaz, "Varoluş Çemberi"nin yükselen eğrisinin tamamen materyalizm zemininde yürüdüğünü düşünmektedir.[111]

İnsanın tanrıya değil, tanrının insana muhtaç olduğunu belirten Korkmaz, bu dünyayı tanımayan tanrının, cehaletine son vermek için tanrısal özü en çok içeren yani en çok tanrı olan insana gereksinim duyduğunu, genelde insan özelde kâmil insan aracılığı ile maddi özellikler taşıyan bir nesnel süreçten bu dünyayı tanıma olanağına kavuştuğunu düşünür. Yazar, Alevilerin tanrı-doğa-insan özdeşliği zemininde tanrının ancak kâmil insan aracılığı ile öğrenebileceği bir nesnel süreci, bir materyalist açılımı varsaydığını ve tanrının insan donunda konuşan bir varlığa büründüğünü bildirir. Alevi felsefesini bugünlere taşıyan, güncel kılan şeyin bu materyalist öz olduğunu düşünen Korkmaz, bu materyalist çizginin, felsefenin

---

[110] Korkmaz, a.g.e, s. 15.
[111] Korkmaz, a.g.e, s. 17.

temeline; kendi kendisinin yaratıcısı, efendisi, kanun koyucusu olan bir insanın yerleştirilmesini zorunlu kıldığını vurgular.[112]

Alevilik-Bektaşiliğin ateizm olmadığını belirten Korkmaz, Aleviliğin kendisini bilimsel olarak ifade eden felsefi bir inanç olduğunu, doğrudan insanı ve doğanın kendisini tanrı kabul ederek insanı ve doğayı özgürleştirmeye çalıştığını ifade eder.[113]

Anton Josef Dierl, Alevilik-Bektaşiliğin, inancının merkezine tanrıyı değil, insanı koyduğunu söylemektedir. Bu düşünce, Alevi felsefesinde "insan olmadan tanrı olamaz." şeklinde formüle edilmiştir. Dierl, tanrının insan olmadan kendi kendini tanıma sürecinde yeni adımlar atamayacağını, kâmil insanın tanrıyı kendisi hakkında yeni bilgiler öğrenmeye yönelttiğini ifade eder. Alevilikte tanrı-doğa-insan ilişkisi bulunduğunu belirten Dierl, tıpkı Korkmaz gibi bu ilişkiyi südûr öğretisi ile açıklar. Südûr öğretisinde tanrıdan çıkıp yeniden tanrıya dönen bir devir vardır. Dierl, tanrının ilk konumda kendi kendisinin tanrısı olduğunu ve bu ilk tanrının insan düşüncesi ile kavranamayacağını düşünür. İlk aşamada tanrı kendi kendisinin bilincinde değildir. Tanrı kendisinin sonsuz güçlerinin, yeteneklerinin farkında değildir. Tanrının yeni bir bilince ulaşması için kendi kendisi ile yabancılaşması gerekmektedir. Dierl, bu durumun tanrının kendi bilincine vardığı görkemli südûr devirleri ile gerçekleştiğini düşünmektedir. İkinci aşamada tanrının bir kişiliği vardır. Tanrı, evrenin yaratılması için, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşımaktadır. Tanrı bu aşamada, Hak olarak, gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Dierl, Hakk'ın üçüncü aşamayı, akl-ı evveli meydana getirdiğini ifade etmekte ve akl-ı evvelin tanrının kutsal ışığı olduğunu iddia etmektedir.[114]

İslam inancında, evreni yaratan ve kendisinden korkulması gereken bir güç olan, yargılayıcı, öç alıcı ve esirgeyici özelliklere sahip bir Allah inancının bulunduğunu belirten Piri Er; Allah'ın buyruklarını insanlara iletmek için, insanlar

---

[112] Korkmaz, a.g.e, s. 18–21.
[113] Recai Aksu, Esat Korkmaz'la röportaj, "Alevi Dosyası ", yazı dizisi 6, *Milliyet*, 15 Eylül 2007.
[114] Anton Josef Dierl, *Anadolu* Aleviliğ*i*, s. 77-9.

arasından seçtiği Peygamber'in yer aldığını, ayrıca Peygamberin vekili, bütün insanların başkanı olan halifenin bulunduğunu ifade eder. Piri Er, Anadolu Aleviliğinde Allah - Muhammed - Ali kavramlarının birlikte anıldıklarını ve özdeş olduklarını, birçok Alevinin Allah, Muhammed ya da Ali diye yakardığında Allah ile yaratanı, Muhammed ile Peygamberi, "ya Ali" derken de Hz Ali'yi ifade ettiklerini söyler ve konunun derinliklerine inildiğinde ifadenin amacının farklılaştığını, buna göre, Allah'ın, Muhammed ve Ali'yi kendi nurundan yarattığı ve üçünün bir nur olduğu düşüncesinin ağırlık kazandığını iddia eder.[115]

Anadolu Alevisinin düşüncesinde her insanın tanrısal öz taşıdığını, bu sebeple de ibadetinde Kâbe yerine insana secde ettiğini öne süren Er, Hıristiyan teslisinin Anadolu Aleviliğindeki Allah - Muhammed - Ali üçlemesi ile birçok noktada ortaklık taşıdığını, Hıristiyan teslisindeki Kutsal Ruh unsurunun, Anadolu Aleviliğinde Hz Ali'ye yüklenen fonksiyonlarla örtüştüğünü belirtir. Allah – Muhammed - Ali kavramlarının, İslam inancındaki konumlarından farklı anlamda yorumlandıklarını vurgulayan Piri Er, bu kavramların, İslam içinde kalma ve değerlendirilme çabasının sonucu, isim olarak benimsendiğini, ifade ettikleri anlamların ise çok farklı olduğunu iddia eder.[116]

Erdoğan Çınar ise Alevilikte, "yaratan ve yaratılan birdir" düşüncesinin bulunduğunu, bu düşüncenin Alevilikte Vahdet-i Vücut (Varlığın Birliği) olarak ifade edildiğini belirtir. Çınar, Aleviliği İslam'dan ayıran en önemli inanç farklılığının bu tanrı düşüncesinde olduğunu vurgular.[117] Yaratan ve yaratılanın tek bir varlık, tek bir gerçeklik olduğunu iddia eden Çınar, yaratılanın yaratandan ayrı bir gerçekliğinin bulunmadığını söyler. "Varlığın Birliği" anlayışı, Alevi felsefesinin ve inancının özünü teşkil eder. Çınar'a göre İslam'da "Allah'tan başka tanrı yoktur" ifadesi, varlığın birliği anlayışı içinde, "Allah'tan başka varlık yoktur" cümlesi ile

[115] Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, s. 1–2.
[116] Er, a.g.e, s. 7–9.
[117] Erdoğan Çınar, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, s. 50.

ifade edilir. Yazar, varlığın birliği inanışının Alevi deyişlerinde “Ene’-l Hak”, yani “ Ben Allah’ım” cümlesiyle ifade edildiğini iddia eder.[118]

Evrende bulunan canlı, cansız her şeyin yaratıcısı ve koruyucusu olduğuna inanılan yüce varlığa Allah (tanrı) dendiğini belirten Lütfi Kaleli, Anadolu Alevilerinin Allah anlamında tanrı sözcüğünü kullandıklarını, Allah sözcüğünün ise ürkütücü bulunduğunu ileri sürer. Kaleli, Kuran’ın değiştirildiğine inanan Alevilerin tanrısının, Sünnilerdeki gibi korkutan bir tanrı değil, sevilen bir tanrı olduğunu belirtir. Alevilerin tanrı kavramını akıl süzgecinden geçirdiğini düşünen Kaleli, tanrıya akla uygunluğu nispetinde inanılacağını öne sürer. Kur’an’da Adem’in tanrılaştırıldığını iddia eden Kaleli, Hallâc-ı Mansur’un “Ene’l- Hak”ından yola çıkarak tapılacak ilahın insan olduğuna; insan ile tanrıya ulaşılacağına vurgu yapar. Kaleli, tanrılaşmanın, tanrıyı inkâr etmek olmadığını, yetmiş iki millete bir göz ile bakmak, her canlıyı Hak bilmek anlamına geldiğini ve din, dil, ırk, mezhep, cinsiyet ayrımı yapmadan insanlara sevgiyle yaklaşmak gerektiğini dile getirmektedir. Kaleli, Alevilerin “Enel Hak” felsefesiyle insanı, tanrının yeryüzündeki sureti olarak kabul ettiklerini; tanrının sevginin, saygının ve tüm güzelliklerin simgesi olduğunu belirtir. Ayrıca Kaleli, Alevilerde Hak – Muhammed - Ali şeklinde bir üçleme bulunduğunu, bu üçlemede Hakk’ın Allah anlamına gelmediğini, bu üçlemenin Hırıstiyanlık teslisi ile aynı olduğunu iddia etmektedir.[119]

İsmet Zeki Eyüpoğlu, Aleviliğe bağlı kimi kollarda, insanın tanrısal değerler taşıdığını; insanın tanrı ile özdeş olduğunu düşünenlerin bulunduğunu belirtir. Aleviliğin hayatı birtakım ön koşullarla sınırlamadığını düşünen Eyüpoğlu, Aleviliğin insanı tanrı ile yüz yüze getirerek, aracıları ortadan kaldırdığını ifade eder.[120] Eyüpoğlu, Anadolu Aleviliğinde insanın, tanrının bilinçsiz bir kulu olmadığını; insanın bilinçli ölçülü, akıl ilkelerine göre davranan, tinsel varlığıyla tanrı ile eş tutulan bir yapıda vasfedildiğini belirtmektedir.[121]

---

[118] Çınar, a.g.e, s. 105-106.
[119] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 14-20.
[120] İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Günümüzde Alevilik*, s. 59.
[121] Eyüpoğlu, a.g.e, s. 134.

Görüldüğü gibi, Aleviliğin İslam ile bağının olmadığını, hatta onun bir nevi ateizm olduğunu savunan yazarlar, Alevi edebiyatını işlerine geldiği biçimde yorumlamaktadır. Örneğin Erdoğan Çınar, Alevi edebiyatında sıkça geçen "Hak" kavramını her yerde gerçeklik olarak yorumlamakta iken, Hallac-ı Mansur'un "Enel Hak" sözünü "Ben Allah'ım" şeklinde yorumlayarak, yaratan ve yaratılanın bir olduğunu ispatlama gayreti içine girmiştir. Ayrıca, yukarıda bahsedilen kimi yazarların Hıristiyanlıktaki teslis inancıyla Alevilikteki Hak – Muhammed - Ali üçlemesi arasında bağ kurma gayretleri ve Hak - Muhammed - Ali'nin, üçünün bir nur olduğu görüşleri de gerçeği yansıtmamaktadır. Genellikle inanç temelli birçok kavramın batinî yorumlarına ağırlık veren kimi Alevi yazarlar, Aleviliğin inkâr edilemez kavramlarından olan Hak – Muhammed - Ali kavramındaki ulûhiyet – nübüvvet – velayet anlamlarını görmezden gelerek, Hak – Muhammed - Ali'nin yalın şekilde, üçünün tek bir nur halinde olduğunu söyleyebilmektedirler.

Diğer taraftan kimi Alevi yazar ve kanaat önderleri de, tanrı inancının Alevilikte vazgeçilmez olduğunu ve Alevilerin tanrıya içtenlikle inanıp bağlandıklarını, O'nu sevip saygı duyduklarını vurgularlar. Bu düşünceye sahip yazarlar; Battal Pehlivan, Bedri Noyan, İzzettin Doğan, Reha Çamuroğlu, Cemal Şener ve Fuat Bozkurt'tur.

Alevi-Bektaşi Düşüncesine Göre Allah isimli kitabı yazma ihtiyacı hisseden Battal Pehlivan, Allah hakkında Alevilik adına sayısız safsata üretildiğini, "Aleviler Allah'ı tanımıyorlar" şeklinde sözler sarfedildiğini belirtir. Pehlivan, Alevilerin Allah'ı yalnız tanımakla kalmadıklarını, Allah'a derin bir sevgi beslediklerini dile getirir. Pehlivan, Alevi ozanlarının Allah'a dair şiirlerinden hareketle, Alevi kesimin Allah ile ilgili düşüncelerini kavramanın mümkün olduğunun altını çizer.[122]

Tasavvuf düşüncesine göre doğa ve evrenin, tanrının kısmen de olsa bir yansıması olduğunu dile getiren Pehlivan, insanın da tanrının bir görüntüsü olarak kutsal sayıldığını ifade eder. Pehlivan, Alevi-Bektaşi felsefesinde insanın kutsal

[122] Battal Pehlivan, *Alevi-Bektaşi Düşüncesine Göre Allah*, s. 7.

niteliğinin tanrıya ulaşabilmek olduğunu, tanrıyı bilebilmesi için insanın kendini bilmesinin şart sayıldığını, kendini tanıyan insanın tanrıyı kendi içinde bulacağını vurgular.[123]

Alevi felsefesinde insan olmadan tanrı olamayacağını belirten Pehlivan, Alevi-Bektaşi düşüncesine göre tanrının, insan olmadan kendi kendini tanıma sürecinde yeni adımlar atamayacağını söyler. Pehlivan, tanrının insana kendi ruhundan üfleyerek onu şekillendirdiğini, insanın iç dünyası ile tanrınınkinin aynı olduğunu, insanın iyilik yönleriyle tanrıya eş bir konuma gelebileceğini, kötülük yönünden de şeytana eş bir konuma gelebileceğini düşünür. Alevi felsefesinde insani biçim, tanrısal biçimin sembolüdür. Tanrısal olanı yüklenmeye en layık olan varlık insandır. Tanrısallığını açığa çıkarma insanın görevidir.[124]

Bedri Noyan Dedebaba, Alevilik-Bektaşilikte tanrı kavramının; iyilik, doğruluk, eşitlik, özgürlük ve benzeri erdemlerin tümünü kapsayan, korkulacak değil sevilecek bir kutsal sevgili, kavuşup birleşilmesi özlenen bir "asli ruh" olarak tanımlandığını bildirir. Noyan, Allah'ın somut bir varlık değil, herkesin gönlü, aklı ve idrakinin genişliği oranında duyabildiği mantıki bir güç olduğunu söyler. Allah'ın tamamının kavranmasının imkânsızlığını da bu bağlamda ifade eder. Tanrının kaynak değil, esas olduğunu belirten Noyan, tanrıyı hem doğal, hem de tabiat-üstü yaşamamızın kaynağı saydığımızda kendimizi bir dereceye kadar tanrılaştıracağımızı savunur. Hem kültürel hem de doğa-üstü planda tanrı ile yaşar ve var olursak da, "biz tanrı değiliz" vurgusu yapar. Noyan bu görüşüne, Ali Naci Baykal Dedebaba'nın şu sözlerini örnek gösterir:

> "Tanrı öyle bir mefhumdur ki onu hiç bir şeyden soyutlayamazsınız, böyle bir yargı O'nu inkâr olur. Yine hiçbir şeye tahsis edemezsiniz, şirk olur. Zat-ı Bari öyle bir hüviyyet-i sâriyedir (sirayet eden kimlik) ki tahsis ile görünmekten münezzehtir (soyutlanmıştır). Tanrı her yerde olduğundan onu her hangi bir yerde görmek olanaksızdır."[125]

---

[123] Pehlivan, a.g.e, s. 16-22.
[124] Pehlivan, a.g.e, s. 38-41.
[125] Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik-Alevîlik*, cilt II, s. 132 vd.

İnsanın cisminin tanrı malı olan topraktan, ruhunun ise tanrının ruhundan var edildiğini vurgulayan Noyan, insanın tanrı olamayacağını ancak içi ilahi bir aşk ile dolarsa tanrılaşacağını, bu hale gelen insanda tanrının zat ve sıfatlarının iyice tecelli edeceğini belirtir. Noyan, denizden alınan bir damla suyun denizin olmasına karşın engin deniz sayılamayacağına, âlem ile tanrı arasında da böyle bir ilişki bulunduğuna dikkati çeker ve ne âlem tanrıdır ne de Cenab-ı Hak sadece âlemden ibarettir, vurgusu yapar.[126]

Aleviliğin her şeyi tanrıda gören bir inanç olduğunu belirten İzzettin Doğan, böyle bir inancın, tanrıyı reddeden bir inanç gibi gösterilmesinin altında bilgisizliğin yattığını düşünmektedir. Doğan, Alevi inancında tanrının insanda tecelli ettiğini, insanı insan yapan değerin, insanın tanrıya yaklaşabilme oranı olduğunu, tanrının dışında bir şeyin bulunmadığını belirtir. Kâinatın tümünü tanrının var ettiğini belirten Doğan, tanrı-insan ilişkisinde, insanın tanrının zerresinden oluştuğunu ve bunu sade vatandaşın bilemeyeceğini dile getirir. Yazar, gördüğümüz varlıkların zerresinin tanrının zerreciklerinden meydana geldiğine inanmanın da, Kur'an'nın bizatihi emri olduğunu vurgular.[127]

Alevilikte tanrı kavramının, Aleviliğin tam merkezinde duran vazgeçilmez bir kavram olduğunu düşünen Reha Çamuroğlu, Alevinin tanrı kavramının ortodoks dinsel inançların tanrı kavramından farklı olduğunu ifade eder. Çamuroğlu, deneyselliği ön planda tutan bilimin, tanrıyı kavrayamayacağını söyler. Çünkü tanrı ve tanrının bilgisi deneysel değil, sezgiseldir. Alevilikte tanrı bir erektir. İnsan-ı kâmil tanrıya ulaşmakta bir köprüdür. Aleviliğin tanrı anlayışı ne aydınlanma düşüncesi ile ne pozitivizm, ne materyalizm ne de varoluşçuluk ile yok edilebilecek bir tanrı anlayışıdır. Yazar, tanrının bilimsel olarak inkârı ya da ispatı gibi girişimlerin de sonuçsuz ve anlamsızlığına, bilimin gücünün böyle bir ispat ya da inkâr için yetersizliğine vurgu yapar.[128]

---

[126] Noyan, a.g.e, s. 132 vd.
[127] İzzettin Doğan, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, s. 97 vd.
[128] Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, s. 122–123.

Cemal Şener, Alevilerin Allah'a, Hz. Muhammed'e, Kuran'a, Hz.Ali'ye ve Ehli Beyt'e sonsuz saygı duyduklarını belirtir. Şener, Alevilerin Allah'a inandıklarını, ibadetlerini de Allah'ın adını anarak yaptıklarını hatırlatır. Yazar, Alevilerin Yedi Uluları olarak kabul edilen şairlerinden Fuzuli, Yemini, Virani, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'in eserlerinde, Allah isminin sıkça geçtiğini ifade ederek bunu rakamlarla örneklendirmektedir:

- Pir Sultan Abdal divanında Allah ismi 629,
- Şah Hatayi'de 474,
- Virani'de 552,
- Kul Himmet'te 297 kez geçer.[129]

Fuat Bozkurt, kelime-i şahadetin Müslüman olmanın ön koşulu olduğunu, Alevilerce de kelime-i şahadetin kabul edildiğini fakat bazı Alevilerin kelime-i şahadetin sonuna *Aliyyün veliyyullah* (Ali bir velidir) sözünü eklediklerini ifade etmektedir.[130]

Allah – Muhammed - Ali olarak ifade edilen üçlü kavramın Aleviliğin en önemli sembolü olduğunu hatırlatan İlyas Üzüm, bu kavramın ilk defa ne zaman, kim tarafından kullanıldığının bilinmediğini, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklıkla kullanılmaya başlandığını tespit eder. Üzüm, Allah – Muhammed - Ali kavramının tüm Aleviler tarafından aynı biçimde algılanmadığını, bu kavramın kimi zaman, " tek bir hakikatin" üç ayrı ifadesi olduğunu, kimi zaman "Hakk'ın" ayrı bir gerçeklik, Muhammed ile Ali'nin aynı hakikati ifade ettiğini; kimi zaman da her bir terimin müstakil birer hakikat anlamına geldiğini belirtir. Yazar, gerçekte "Hakk'ın" Allah'ı, Muhammed'in genel anlamda "nübüvveti", yani peygamberliği; "Ali"nin de tasavvuftaki "velayeti" yani ermişliği ifade ettiğini söylemektedir. Üzüm, Bektaşi Dedebabası Bedri Noyan Dedebaba'nın Hak - Muhammed - Ali kavramının Hıristiyanlıktaki teslis inancı ile hiç bir ilgisinin bulunmadığını, bu üçlemenin İslam dinindeki ulûhiyet, nübüvvet ve velayet kavramları ile ilişkili olduğuna dair

---

[129] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, 166–172.
[130] Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, s. 138.

görüşlerinin haklı olduğunu ifade eder. Üzüm ayrıca Allah - Muhammed - Ali kavramlarının, Aleviliğin, içinden geçtiği tarihi sürece bağlı olarak, vahdet-i vücut anlayışından etkilendiğini de hatırlatır.[131]

Günümüzde bir kısım Alevi çevreler, Aleviliği tanrı tanımaz, materyalist bir dünya görüşü olarak gösterme gayreti içine girmişlerdir. Bu düşünceye mensup yazarların gerçek Alevilik ile ilgilerinin olmadığı açıktır. Alevilikten Allah inancını koparma girişimleri bilinçli bir şekilde yapılmaktadır. Alevilik ile ateizm arasında bağ kurmak isteyen yazarlara, birçok Alevi aydın karşı çıkmış ve çok ciddi şekilde eleştirmişlerdir. Bu düşünceler Alevi halkımızın çoğunluğu tarafından da itibar görmemiştir. Kimi Alevi aydınlar arasında Allah'a inanmayanların olduğu bir gerçektir. Fakat bu kimselerin gerçek Alevilikten hareketle bu görüşü savunduklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Alevi aydınlar ve Alevi halk arasında Allah inancıyla beraber Allah sevgisi de yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Nitekim Aleviliğin yazılı kaynakları Allah inancı, tevhit inancı ve Allah sevgisini dile getiren pasajlarla doludur. İçerisinde Allah inancı olmayan bir Aleviliği var kabul etmek bilimsel anlamda mümkün değildir.

4. Kur'an İle İlgili Farklı Yorumlar

İlahi kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim, son Peygamber Hz. Muhammed'e vahiy yolu ile gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim her çağ ve her toplum için geçerli, indirildiği şekliyle kıyamete kadar varlığını sürdürecek evrensel bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim miladi 610 yılı, Ramazan ayının Kadir gecesinde indirilmeye başlanmıştır. Kur'an'ın indirilişi Hz. Muhammed'in vefatı öncesine kadar yirmi üç yıl boyunca devam etmiştir.

[131] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 71-2.

Kur’an ayetlerinin iki kapak arasında toplanıp bir kitap haline getirilmesi Hz. Muhammed’in ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed ayetler geldikçe hemen ezberlemiş ve vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Daha sonra yazdırdığı ayetleri okutarak doğru yazılıp yazılmadığını kontrol etmiştir. Ayet ve surelerin sıralaması, Allah’ın bildirmesi ile olmuştur. Her yıl Ramazan ayında o zamana kadar gelmiş ayetlerin tümü Cebrail ile Hz. Muhammed arasında karşılıklı okunarak kontrol edilmiştir.

Hz. Muhammed’in ölümünden sonra çıkan savaşlarda, hafız sahabilerden birçoğunun şehit olması üzerine Hz. Ömer, devlet başkanı Hz. Ebubekir’den Kur’an ayetlerinin iki kapak arasında toplanmasını istemiş, Hz. Ebubekir de vahiy kâtiplerinin başı olan Zeyd bin Sabit’i bu iş için görevlendirmiştir. Böylece mushaf adı verilen ilk Kur’an nüshası oluşmuştur. Hz. Ebubekir tarafından kitap haline getirilen Kur’an, Hz. Osman döneminde yine Zeyd başkanlığında bir komisyon kurularak çoğaltılmış ve Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gönderilmiştir.

Kur’an’ın sıhhati ile ilgili Alevi toplumunda farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım Alevi yazar Kur’an’ı kutsal kitap olarak görmekte ve Kur’an’ın batinî yönüne ağırlık vermekte iken, diğer bir kısım Alevi yazar ise Kur’an’ın bazı ayetlerinin eksik olduğunu ve değiştirildiğini iddia etmektedir. Kur’an’ın eksik olduğu veya değiştirilmiş olduğunu öne süren yazarlar; Nejat Birdoğan, Lütfi Kaleli, İsmail Kaygusuz, Anton Josef Dierl ve Cemal Şener’dir.

Kur’an’ın tam ve eksiksiz olarak toplandığının varsayım olduğunu öne süren Alevi yazar Nejat Birdoğan, Peygamber döneminde 6666 ayet olan Kur’an’ın, Hz. Osman’ın düzenlemesi ile 6234’e indiğini 432 ayete ne olduğunun bilinmediğini belirtmektedir. Yazar bu görüşünü Kur’an’dan şu şekilde örneklendirmektedir: “İlk inen sure olan *ikra* (oku yaratan Rabbinin adı ile) ile başlayan Alak suresi, Osman mushafında 96. sıradadır. Hicretten sonra Medine’de ilk inen Bakara suresi, bu kurulca ikinci sıraya alınmıştır. İnişe göre seksen yedinci sırada olması gerekirdi. Osman mushafında ilk sure olan Fatiha suresi aslında beşinci inen suredir. Son sure

nas ise, aslında yirmi birinci inen suredir." Birdoğan, surelerin iniş sıralarını bozmanın nedeninin bilinmediğini ve bu durumun düşünce evrimini engellediğini belirtmektedir. Kur'an'daki kimi sözcüklerin çıkarıldığını ve değiştirildiğini düşünen Birdoğan, Kur'an'da bütün "Âl-i Muhammed" (Muhammed'in soyu) tamlamalarının değiştirildiğini, Maide suresinin 67. ayetindeki *inne Ali'yyen mevle'l müminine* (Ali müminlerin mevlasıdır) ifadesinin çıkarıldığını iddia etmektedir.[132]

Anadolu Alevilerinin Kur'an'ı konularına göre bildiğini belirten Birdoğan, Kuran'ın konularının ahkâm (dinsel yargılar), tahmidât (tanrıya dualar), tehdidât (kişileri cehennem işkencesiyle korkutmalar) ve hikâyât (kimi olayları örnek gösteren sureler) olmak üzere dört bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Yazar, Anadolu Alevilerinin Kur'an'ın bütün surelerine aynı değeri vermediklerini ama aynı zamanda da davranışlarına Kur'an'dan 'olur' arama çabası içinde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca yazar, Anadolu Alevisinin Kur'an'a sonsuz saygı gösterdiğini, Alevi dünyasının kendisini İslam dininin ve Kur'an'ın savunucusu olarak gördüğünü dile getirmektedir.[133]

Lütfi Kaleli, günümüzdeki Kuran'ın, Hz. Hafsa'daki nüshalardan yazılan, Hz. Osman'ın yazdırdığı Kur'an değil de, Emeviler zamanında yazılan Kur'an olduğunu iddia etmektedir. Kaleli, Kur'an'da pek çok ayetin eksik olduğunu, Kur'an'a fazladan ayetler katıldığını, Kur'an'da tekrarlar bulunduğunu belirterek bütün bunların kutsal kitabın değerini düşürdüğünü ve tanrı inancını zayıflattığını ifade etmektedir. Kaleli, Muharrem Naci Orhan Dede'nin bugünkü Kur'an hakkında söylediklerini özetle şöyle aktarmaktadır: Kur'an'da 6666 ayet mevcuttur ve bu ayetlerden 369 tanesi eksiktir. Bu ayetlerin kimler hakkında indiği ve niçin yazılmadığı bilinmemektedir. Ayrıca elde bulunan çoğaltılmış Kur'an nüshalarının aslının nerede olduğu da bilinmemektedir.

Hz. Peygamber'in itimat ettiği ve Kur'an'ı yazdırdığı dört vahiy kâtibi bulunduğunu, bunların aynı zamanda hafız olduğunu belirten Kaleli, Hz. Osman'ın

---

[132] Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 348.
[133] Birdoğan, a.g.e, s. 349–350.

halife olunca Kuran'ı bu dört kişiye yazdırmadığını, onun tayin ettiği diğer dört kişinin de ehliyetsiz olduklarını, belli bir amaç için heyete katıldıklarını iddia etmektedir. Ayrıca Kaleli, Alevilerin Kuran'ın insani olan yönlerini kabul ettiklerine de vurgu yapmaktadır.[134]

İsmail Kaygusuz, Alevi geleneğinde Kur'an'ın açmazları olduğunu, değiştirildiğini ve bin yıldan beri Alevi inancının "Osman'ın Kuran'ına" itibar etmeyip kuşkuyla baktığını iddia etmektedir. Yazar Kur'an'da değişiklikler olduğunu Moojan Momen adlı araştırmacının Oniki İmam Şiiliğinin bütün öğretilerini ve tarihini anlatan kitabının Kur'an ile ilgili bölümünden özetle şu şekilde aktarmaktadır:

> "Kur'an metni sorununa gelince; erken Şiilerin Kur'an'ın değiştirilmiş ve ondan bazı bölümlerin çıkartılmış olduğuna inandıklarını hemen belirtelim. Abbasi sarayında, özellikle halife Muktedir (908–932) zamanında büyük nüfüz sahibi olan Şii Navbakhti ailesinin bile bu görüşe taraftar olduğu söylenir. Oniki İmamcı (şii) hadisler koleksiyonunun en yetkin ve en eski toplayıcısı el-Kulayni'nin (ö.939-40) rivayet ettiği hadislerden birkaçında bu görüşe bazı ipuçları vermiş olduğu görülür. (Kulayni, Al- Kafi, Vol.I, s. 228-229) 950-1022 yılları arasında yaşamış olan Şeyh El-Mufid'a göre ise, Kur'an'dan Ali ve soyundan gelenleri (İmamları) öven bölümler onların düşmanları tarafından çıkarılmış fakat herhangi bir şey eklenmemiştir. Sonra bu görüşlerinde bazı değişiklikler yapmış ve özellikle Ali tarafından Kur'an metninde yapılmış yetkin ve değerli yorumların atıldığı görüşüne varmıştır."[135]

Bu görüşten hareketle Kaygusuz, Hz. Osman zamanında toplanan metinleri, Şia'nın kabul etmediğini, bu konuda Abbasi döneminin Sünni ve Şii tefsircileriyle hadisçileri arasında bu konuda tartışmalar olduğunu öne sürmektedir. Yazar, imamlardan rivayet edilen hadislerden ve Kuran'ın Hz. Ali kopyasındaki ayetlerden Kuran'ın tahrifata uğramış olduğunu şu ayetleri örnek vererek açıklamaya çalışmaktadır: Âl-i İmran suresi 33. ayetinde "Allah, Adem, Nuh, İbrahim ailesi ve

---

[134] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 386-396.
[135] İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam*, s. 195.

İmran ailesini bütün varlıklardan üstün kıldı" buyurulmaktadır. Kaygusuz, bu ayette İmran ailesinden sonra gelen Muhammed'in ailesi, yani Ehl-i Beyt'i gösteren ifadelerin atıldığını iddia etmektedir. Verdiği başka bir örnek ise, Furkan suresi 28. ayetinde geçen "Keşke dost olarak böyle birini seçmeseydim" ifadesidir. Yazar, altıncı imam Cafer Sadık'a göre bu ayetin Hz. Ali'nin mushafında, "Keşke dost olarak (bu) ikinciyi seçmeseydim" şeklinde geçtiğini ve bunun Hz. Muhammed'in Mekke'den kaçışı sırasında mağaradaki ikinci kişi olan Ebubekir'e açık bir gönderme olduğunu iddia etmektedir.[136]

Bugünkü Kur'an'ın Hz. Muhammed'e inen Kur'an'ın çarpıtılmış şekli olduğunu ileri süren Anton Josef Dierl, Alevi- Bektaşi inancına göre Kur'an'ın; dualar, düzyazı şeklindeki bilgiler ve Muhammed'in sadece Ali'ye verdiği gizli bilgiler olmak üzere üç bölümden oluştuğunu, Hz. Ali'nin her üç bilgiye sahip olduğu için "Konuşan Kur'an" (Kuran-ı Nâtık) olarak vasıflandığını belirtmektedir. Yazar, Hz. Muhammed'in Sünni öğretiye göre, kendi istekleri ve düşünceleri olmayan, yalnızca Cebrail tarafından harekete geçirilip tanrı kelamını aktaran bir kişi sayıldığını iddia etmektedir. Sünni Kur'an'ın yalnızca tanrının Hz. Muhammed'e vahyettiği şiirsel metinler olduğunu iddia eden Dierl, az sayıda kural içeren Kur'an metinleri ile bir şeriat modeli kurmanın imkânsız olduğunu, bu sebeple de okuma-yazma bilmeyen Hz. Muhammed'in düşüncelerinin ve eylemlerinin şeriatın oluşturulmasında Kur'an kadar önem kazandığını belirtmektedir. Yazar, Alevi-Bektaşi inancında Cebrail'in, Hz. Muhammed'in sezgisel zekâsı olduğunu öne sürmekte ve Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in hem şiirsel hem de düzyazı biçimindeki öğretilerinden oluştuğunu söylemektedir.[137]

Dierl, Alevilik-Bektaşiliğe göre, Hz. Muhammed'in düşünürken tanrıyı değil, insanı düşündüğünü belirtmekte ve Sünniliğin anladığı anlamda bir tanrı vahyi olmadığını, tanrının vahyinin doğa ve düşünen insan olduğunu dile getirmektedir. Yaşayan kâmil insanın, yaşadığı dönemin gerçek Kur'an'ı olduğunu düşünen Dierl, her kâmil insanın belirli bir çerçevede düşündüğünü ve belirli bir tanrı fikri

---

[136] Kaygusuz,, a.g.e, s. 194-196.
[137] Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 128–131.

geliştirdiğini öne sürer. Yazar, Alevilikte yazılı bir kutsal metin bulunmadığını, yazılı metinlerin yanlış anlamları ve çarpıtmaları barındırdığını, bu nedenle de Alevilikte, kutsal kitabın yaşayan kâmil insanın görüş ve düşünceleri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Dierl, Hz. Osman'ın mushafının gerçek Kur'an sayılmadığına, Şii âlimlerin eserlerinde Hz. Osman mushafındaki her şeyin doğru olmadığına dair kanıtlar bulunduğuna da vurgu yapmaktadır.[138]

Alevilerin Kur'an'ı kutsal kitap olarak gördüklerini belirten Şener, Kur'an'ın Hz. Muhammed zamanında değil, önce Ebubekir sonra da Ömer tarafından yazıya geçirilmesi sırasında çıkan tartışmalar sürecinde yok edildiğini veya yakıldığını iddia etmektedir. Şener bugünkü Kur'an'ın, Hz Osman zamanında oluşmuş olduğu ile ilgili Alevilerin kuşkuları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Şener; Alevilerin, Allah'ın dünya ve insanlık için söylediklerinin Kur'an metni ile sınırlı kalamayacağını düşündükleri için Kur'an'ı batinî yoruma tabi tuttuklarını belirtir. Ona göre, Aleviler, Kur'an'ın bedevi Arap toplumunun sosyolojik yapısına uygun kuralları içerdiğini, değişen toplumsal şartlara rağmen Kur'an kurallarıyla dünyanın yönetilmeye kalkılmasının sıkıntılar yaratacağını düşünmektedirler.[139] Şener, Kur'an'ın batinî yoruma tabi tutulması ve Kur'an'ın insanlar için ilham kaynağı olması gerektiğini, bu nedenle de Hz. Ali'ye "Konuşan Kur'an" dendiğini ifade etmektedir.[140] Şener, bu görüşlerini desteklemek için birçok ayeti delil göstermektedir.

Yukarıda görüşlerini zikrettiğimiz yazarların Kur'an hakkında ortak kanaatleri, Kur'an'ın değiştirildiği ve Kur'an'dan birtakım ayetlerin çıkarıldığı yönündedir. Bu iddiaların sahiplerinin Kur'an tarihine ve Kur'anî ilimlere ait hiçbir bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın değiştirildiğini varsayan bu yazarlar, "değiştirilen ayetlerin aslı şu şekildedir" diye kesin bir ifade kullanmamakla beraber, Kur'an ayetlerinin niçin eksik olduğunun ya da değiştirildiğinin bilinmediğine vurgu yapmaktadırlar. Aynı zamanda Kur'an'da Ehl-i Beyt ile ilgili

---

[138] Dierl, a.g.e, s. 128-131.
[139] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 149.
[140] Şener, *Şaha Doğru Giden Kervan*, s. 73.

ayetlerin çıkarıldığını iddia eden bu yazarlar, elimizdeki Osman mushafında Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerin bulunduğunu görmezden gelmekte ya da bu konuda hiçbir şey bilmemektedirler. Ayrıca yukarıda adı geçen yazarların kaynak olarak kullandıkları Şii orijinli rivayetler, bugün Şia âlimleri tarafından bile kabul edilmemekte, uydurma rivayetler olarak görülmektedir. Şöyle ki, seçkin bir Şii âlimi olan ve Şeyh Sadûk ismiyle tanınan Ebu Câfer Muhammed İbn Ali Bâbeveyh el- Kummi'nin (ö.381/991) *Risaletu'l-İ'tikadâti'l-İmamiyye* adlı meşhur ve günümüzde de önemini muhafaza eden risalesinin otuz üçüncü bölümü Kur'an'ın hacmi konusuna ayrılmıştır. Sadûk, Kur'an'ı, Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiğini, iki kapak arasında bulunduğunu, Kur'an'ın insanların ellerinde bulunandan daha fazla olmadığını söyleyerek, Kur'an'ın mevcut halinden fazla olduğunu iddia edenlerin yalancı olduğu vurgusunu yapmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin; Kur'an'ı insanlara sunduğu zaman: "İşte bu, Rabbiniz Allah'ın, Nebinize indirdiği ne bir harf eklenmiş ne de bir harf eksik bırakılmış kitabıdır" dediği rivayet olunmaktadır.[141] Görüldüğü gibi Kur'an'ın değiştirildiği ve Kur'an'dan birtakım ayetlerin çıkarıldığı yönündeki iddiaların, objektiflikten uzak, tutarsız, hiç bir ilmi kıymeti olmayan iddialar olduğu apaçık ortadadır.

Kur'an'ı kutsal bir kitap olarak gören ve Kur'an'ın batinî yönüne ağırlık veren Reha Çamuroğlu ve Bektaşi Dedebaba Bedri Noyan gibi kanaat önderleri de bulunmaktadır.

Reha Çamuroğlu, Anadolu Alevilerinin Kur'an'ı kutsal bir kitap saydıklarını belirtmekte ve Kur'an'ın zahirine değil, batınına değer verdiklerini ifade etmektedir. Anadolu Alevisinin Kur'an'ın her satırına uyup uymamakta serbest olduğuna vurgu yapan Çamuroğlu, önemli olanın iman olduğunu, imanın da biçimde değil özde bulunduğunu belirtmektedir.[142]

---

[141] Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Bâbeveyh el-Kummi, *Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmamiyye (Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları)*, çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, s. 99-101.
[142] Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, s. 116.

İlk “Manzum Türkçe Kur’an”ı hazırlayan Bektaşi Dedebabası Bedri Noyan, Kur’an’ın Türkçe olması ve duaların da Türkçe ayetlerle yapılması gerektiğini düşünmektedir. Noyan, Kur’an-ı Kerim’de “Bunu Araplara Arap dili ile indirdim ki okuyup anlayarak ona göre iş işlesinler” denildiğini, bu yüzden de her Müslüman milletin Kur’an’ı kendi diliyle okuması gerektiğini belirtmektedir.[143]

Anadolu Alevilerinin Kur’an’a bakış açılarını yazılı kaynaklardan hareketle ortaya koyanlar arasında; Sönmez Kutlu ve İlyas Üzüm gibi ilahiyatçı akademisyenler de bulunmaktadır.

Alevi-Bektaşilerde Kur’an-ı Kerimin saygın bir yeri olduğuna vurgu yapan Sönmez Kutlu, Alevi-Bektaşi edebiyatının Kur’an ve Hz. Peygamber’in evrensel görüşlerinden hareketle yazıldığına dikkat çekmektedir. Kutlu, Kur’an’ın emir ve yasaklarına inanmanın Aleviliğin temel felsefesini oluşturduğundan söz etmektedir. Hacı Bektaş Veli’nin Bedahşan’da bulunduğu sırada insanlara Kur’an öğrettiğini belirten Kutlu, Kızılbaş Alevi dedelerinin ve topluluklarının el kitabı olan *Buyruklar’*da da dini bilgi üretmede ve çözülmemiş sorunları çözmede Kur’an üzerinde durulduğunu ve Kur’an’a göre karar verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kutlu, *Buyruklar’*da Kur’an’a uymayan aşığın sözlerine asla itibar edilmemesi gerektiği vurgusu yapıldığını da belirtmektedir. Alevi-Bektaşilerin Kur’an’a zahir ve batin olmak üzere iki farklı anlam yüklediklerini söyleyen Kutlu, Alevilerce aslolanın Kur’an’ın görünmeyen anlamı olduğunu, Alevilerin, bütün sırların Kur’an’da gizlendiğine ve bu sırları da en iyi Hz. Ali’nin anlayacağına inandıklarını dile getirmektedir.[144]

İlyas Üzüm, Alevi toplumun Kur’an hakkındaki görüşlerini üç gruba ayırmaktadır. İlk grubun, Kur’an’ın tanrı kelamı olduğunu ve günümüze kadar hiç değişikliğe uğramadığını kabul ettiklerini ama onun batinî yönüne ağırlık verdiklerini belirtmektedir. İkinci grubun ise, Kur’an’ın orijinalliğini muhafaza edemediğine, Emevilerin Kur’an’ı değiştirdiğine, Kur’an’dan 432 ayetin çıkarıldığına inandıklarını

---

[143] Ayhan Aydın, *Akademisyenlerle Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 62.
[144] Sönmez Kutlu, *Din Anlayışında Farklılaşmalar*, s. 34–5.

söylemektedir. Üçüncü grup ise, Kur'an'ın sıhhati ve yorumuyla ilgili görüşlere önem vermemekte, canlı Kur'an'ın, bizzat insan olduğunu öne sürmektedirler. Üzüm, Alevi kaynaklarda Kur'an'dan birçok ayetin yer aldığını, cemlerde ve taziyelerde Kuran'dan çeşitli sureler okunduğunu, fakat Kur'an'ın Alevi camiada merkezi bir konuma sahip olmadığını belirtmektedir.[145]

Günümüzdeki kimi Alevi yazarlarca, Kur'an ayetlerinin çıkarıldığı ve değiştirildiği şeklindeki iddiaların, Alevileri İslam'dan uzaklaştırmak için ortaya atıldığı ve ateist düşünce temelli yeni bir Alevilik inancı oluşturma çabalarının bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın Hz. Peygamber ve dört halife döneminde yazıya geçirildiği ve çeşitli yöntemlerle korunduğuna dair bugün elimizde çok sayıda sahih rivayet bulunmaktadır. Ayrıca Alevilerin yazılı kaynaklarını incelediğimizde Kur'an ayetlerinin eksik olduğunu belirten hiçbir somut ifadeye rastlanılmamaktadır. Yazılı kaynaklarda Kuran'ın yüceliğini işleyen çok sayıda nefes bulunmaktadır. Ayrıca Hacı Bektaş Veli *Makâlât'*ta dört kapı, kırk makamı tamamen Kur'an ayetlerinden deliller getirerek açıklamaktadır. Günümüz Alevi yazarları da işleri düştüğünde Kur'an'a değer atfedip, görüşlerini ayetlerle temellendirmekte, işleri düşmediğinde ise ayetleri ya batinî bir şekilde yorumlamakta ya da Kur'an'ın eksik olduğunu, değiştirildiğini öne sürmektedirler.

Genel olarak Aleviler, Kur'an'a saygı duymaktadırlar. Yüzlerce yıldır cem törenlerini Kur'an ayetleri ile yapmaktadırlar. Fakat Alevi geleneğinin Kur'an'ın batinî yönünü öne çıkaran bir muhtevaya sahip olduğu da bir gerçektir.

5. Ahiret İnancı İle İlgili Farklı Yorumlar

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette ahirete iman Allah'a imanla birlikte yer almaktadır. İslam inancına göre ahirete inanmak ölümden sonra sorgulanacağımıza, yaptıklarımızın karşılığını alacağımıza inanmak anlamına gelmektedir. Allah

---

[145] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 84.

Kur'an-ı Kerim'de müminlerden söz ederken onların ahirete iman ettiklerini vurgulamaktadır.[146] Ayrıca Kur'an'da ahiret gününe inanan ve salih işler yapanların ödüllendirileceği belirtilir.[147] İnsanlar dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüğün karşılığını ahirette göreceklerdir. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür, kim de zerre miktarı şer yapmışsa onu görür."[148] İnsanlar yaptıkları bütün davranışlarından sorumludur. Adalet sahibi Allah, herkese yaptığı iyiliğin ve kötülüğün karşılığını ahirette verecektir. Ahiretin varlığına inanmak, adalet ilkesinin bir gereğidir. İyiler iyiliklerinin, kötüler de kötülüklerinin karşılığını bu dünyada her zaman göremeyebilir. Ancak ahirette herkes yaptığının karşılığını tam olarak görecektir.

Ahiret inancıyla ilgili Aleviler arasında farklı görüşler mevcuttur. Bir kesim yazar ölümle her şeyin bittiğini belirtmekte ya da tenasühe yani ruh göçüne inanmaktadır. Bu görüşleri dillendiren yazarlar; Piri Er, Erdoğan Çınar, Anton Josef Dierl, İsmail Kaygusuz, Esat Korkmaz ve Nejat Birdoğan'dır.

Piri Er; Anadolu Aleviliği'nde ahirete ilişkin inanç ve geleneklerin eski Türk kültürü, İslam inançları, ilkçağ felsefesi, Budizm ve tasavvuf düşüncesinden etkilendiğini ve sonra Anadolu'ya özgü farklı bir yorum olarak ortaya çıktığını ifade eder. Yazar, Anadolu Aleviliğinin ahirete ilişkin inancının, İslam inancıyla fazla bir ortak yönünün bulunmadığını, sadece ölünün gömülmesine kadar olan aşamanın İslami içerik taşıdığını belirtir. Anadolu Alevi inancına göre Allah insanı kendi nurundan yaratmıştır. İnsan tanrıdan bir öz taşıdığı için ölümü ile birlikte tekrar tanrıya dönecek, yani Hakk'a yürüyecektir. Yazar Anadolu Aleviliğindeki ahiret inancıyla ilgili cennet, cehennem, ahiret, kıyamet, sırat gibi kavramların bilinmediğini, bunların İslam inançlarında yer aldığı şekliyle anlaşılmadığını ve kabul görmediğini, kavram olmaktan öteye bir anlam ifade etmediğini, ölümle herşeyin son bulduğunun kabul edildiğini bildirmekte ve bu iddiasına şu şiirleri örnek göstermektedir:

[146] Bakara 2/4.
[147] Bakara 2/62.
[148] Zilzal 99/7-8.

Pir Sultan Abdal'ım nefesim haktır.
Ol Hakkın katında noksanım çoktur.
Cehennemde ateş var derler yoktur.
Herkes ateşini bile getirir.

Pir Sultan Abdal'ım hû der vasl-ı cânânı
Hebâdır demişler geri kalanı
İstemem Cenneti hûri gılmânı
Hazreti Şâhım'ı görmezden evvel

Pir Sultan Abdal

Yine Piri Er, ahirete ilişkin diğer bazı İslam inançlarının Alevi edebiyatında reddedildiğini öne sürerek şu şiirleri misal verir:

Sekiz derler sol uçmağın kapısı
Hakk'a doğru açılırmış hepisi
Korkusunu çektiğim sırat köprüsü
Hakk'a doğru varan kullara neyler

Pir Sultan Abdal

Sırat kıldan incedir
Kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstüne
Evler yapasım gelir

Yunus Emre

Yazar, Anadolu Aleviliğinde ölümle her şeyin bittiği düşüncesinin hâkim olduğunu fakat kabir kurbanı, mezarlıkların ziyareti, ölü için verilen yemekler gibi uygulamaların sadece bir gelenek olduğunu iddia etmektedir. Er, Budizm kökenli bir inanç olan ruh göçünün (reenkarnasyon) Anadolu Aleviliğini etkilediğini belirtmekte, Anadolu Aleviliğinde ölümle birlikte her şeyin bitmediği, insan

bedeninin doğadaki dönüşüme katıldığı düşüncesinin ağırlık kazandığını, cennet, cehennem, ahiret, kıyamet gibi inançların, yerini çağdaş düşüncelere bıraktığını iddia etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için yazar Aşık Veysel'in şu dörtlüğünü misal verir:

Veysel gel çıkalım karşıki dağa
Ağaçlar bezenmiş yeşil yaprağa
Bir gün olur tenim düşer toprağa
Karışır çamura toz olur gider.

Piri Er Anadolu Aleviliğinde ruh göçü inancı bulunduğunu, buna göre, ölen kişi iyi bir insansa onun ruhunun iyi bir insan olarak tekrar dünyaya geleceğini, eğer ölen kişi kötü bir insan ise onun ruhunun kötü bir varlığa geçeceğini ifade etmektedir.[149]

Erdoğan Çınar da, İslam'ın temel inançlarından olan, cennet ve cehennem inancının Aleviliğin özünde bulunmadığını iddia eder. Alevi inancında ruhun ölmezliğine ve ruh göçüne inanıldığını düşünen Çınar, bu inanışın Alevilik'te "can ölmez ten ölür" cümlesi ile ifade edildiğini belirtir. Bedenin ölümü ile ruh bedenden ayrılarak başka bedenler ve görünümler altında yeniden ortaya çıkar. Ruh hiçbir zaman yok olmayacak, asıl kaynağına dönünceye kadar değişik görünümlerde hep var olacaktır. Çınar, Alevi inanışında, insan ruhunun asıl kaynağı olan gerçek varlıktan (vücud-u mutlak) ayrılıp tekrar ona dönünceye kadar geçirdiği evrelere "devriye" dendiğini ifade eder. İnsan ruhunun geldiği asıl kaynağa dönüşü, insanın olgunlaşma sürecini tamamlamasıyla gerçekleşmektedir. İnsan önce cansız nesne, sırasıyla bitki, hayvan ve insan bedenlerinde ortaya çıkan ruh, insan-ı kâmil konumuna ulaştığında yaratan ile bütünleşir ve onun içinde erir. Böylece devriye tamamlanmış olur. Çınar, ruhun yaşamın kendisi ve bir enerji olduğuna, ruhun hiçbir zaman yok olmayacağına, asıl kaynağına dönünceye kadar değişik görünümlerde varlığını sürdüreceğine vurgu yapmaktadır. İnsan-ı kâmil olan insan ruhu, asıl

[149] Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, s. 114 vd.

kaynağına (vucüd-u mutlak) yani yaradana kavuşur ve onunla bütünleşir. Alevi deyimi ile buna “Hakk ile Hakk olmak”, yani “gerçek ile gerçek olmak” denmektedir.[150] Yazar bu görüşüne, Yunus Emre’nin şu beyitini delil gösterir:

“ Ölürse tenler ölür,
Canlar ölesi değil.”

Yazar, Alevi inanışında ruhun bedenden ayrılarak, yeni biçimlerle ve yeni bedenlerle, kâmil insan oluncaya kadar yeniden vücud bulacağını iddia etmektedir.[151]

Anadolu Aleviliğinde, ölen birinin ruhunun başka bir bedene girdiğine yani ruh göçüne iman edildiğini belirten Dierl, Hacı Bektaş’ın Alevi inancına göre ikinci Ali olduğunu iddia eder. Alevilikte ahiret inancı olmadığına vurgu yapan yazar, bu görüşünü südûr öğretisiyle yani, insanın tanrıdan çıkıp yeniden tanrıya döndüğü devir olayıyla açıklamaktadır. Tanrı ilk aşamasında kendi kendisinin bilincinde değildir. Bilincine ulaşmak için kendi kendisi ile yabancılaşması gerekmektedir. Tanrının kendi bilincine varması südûr devirleri ile gerçekleşmektedir. İkinci aşaması birlik (tevhid) dir. Bu aşamada tanrının bir kişiliği vardır. Tanrı artık hakikat, gerçeklik, reel varlık olarak ortaya çıkmıştır.[152]

Ahiret hayatının olmadığını iddia eden İsmail Kaygusuz, görüşlerini desteklemek için Edip Harabi’nin (1853- 1917) ahiret hayatı, cennet, cehennem, sırat konularını alaycı bir üslupla eleştirdiğini düşündüğü şu şiirlerini örnek olarak gösterir:

“Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlara verdik ziyneti
Türlü vaitlerle her bir milleti
Sevindirip şad-u handan eyledik.

---

[150] Erdoğan Çınar, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, s. 80–2.
[151] Çınar, a.g.e, s. 145.
[152] Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 78.

Bir cehennem kazdık gayetle derin
Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik.

Kaygusuz, Yunus Emre'den, Kaygusuz Abdal'dan, Harabi'den örnekler vererek cennet, cehennem, sırat, mizan gibi kavramların anlamsız olduğunu, bu saçmalıklarla insanların korkutulduğunu iddia ederek, bu şairlerin tanrıya meydan okuduğunu öne sürmektedir.[153]

Esat Korkmaz, Alevi felsefesinin öz kaynaklarından uzaklaştırıldığını; şeriatçı bir tanrıbilime (teolojiye) dönüştürüldüğünü; geçmişinden korkan, inanç kaynaklarının özgün yorumundan ürken bir Alevi kimliği yaratıldığını düşünmektedir. Korkmaz, bu bağlamda ruh göçü anlayışının yerine, gerçek olmayan cennet- cehennem tasarımlarının, şeriatçı inançtan ödünç alınma yoluna gidileceği kaygısı taşıdığına vurgu yapmaktadır.[154]

Anadolu Aleviliğinde ahiret inancı olmadığını, südûr kuramı bulunduğunu iddia eden Nejat Birdoğan, südûr kuramını, tanrının bir kişinin içine girip yerleşmesi (hulûl) olarak tanımlamaktadır. Birdoğan, Alevilikte insanın iki bölümde ele alındığını, birinin dış yüzü, biçimi, görünüşü, bedeni; diğerinin ise ruhu olduğunu belirtmektedir. Yazar, tanrının yarattığı ve kendini üflediği ruhların devir denilen uzun bir yolculuğa çıktığını, bitkiden, hayvana, hayvandan insana geçinceye kadar tanrıdan iniş dairesi çizdiğini söylemektedir. Her şeyin tanrıdan bir parça olduğunu belirten Birdoğan, bedenin ruhu taşıyamayacak duruma geldiğinde yani öldüğünde, ruhun aslına döneceğini, aslının da tanrı olduğunu iddia etmektedir. Yazar, ölümsüz olan ruhun yalnız bir bedene bağlı kalamayacağını, ruhun bedenden bir başka bedene geçtiğini, buna da ruh göçü dendiğini belirtmektedir. Anadolu Alevisinin kıyamete inanmadığını belirten Birdoğan, kıyametin kopmayacağına, ancak dünyanın

---

[153] İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, s. 105-110.
[154] Esat Korkmaz, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*", s. 10.

düzeninin iyileşeceğine inanır. Yazar, Alevi inancında cennet, cehennem, ahiret, kıyamet kavramlarının yerinin olmadığını; Alevilerce ölümün, Hakk'a yürümek, aslına dönmek olarak görüldüğünü ifade etmektedir.[155]

"Kişinin en büyük sorgusu bu dünyadaki sorgudur" diyen Birdoğan, insanın sorgulanmayacağını düşünmektedir. Azrail, Cebrail sözcüklerinin de bir anlam ifade etmediğini belirten Birdoğan, insanın tanrıdan bir parça olup meleklerden üstün olduğunu ve insanı öteki dünyada hiç kimsenin sorgulayamayacağını iddia etmektedir.[156]

Yukarıda adı geçen Alevi yazarların, Alevilikte ahiret inancının olmadığına dair, Yunus Emre'den, Hacı Bektaş Veli'den verdikleri örnek nefesler, bu yazarların İslami mevzularda hiç bir malûmata sahip olmadıklarını, Kur'an'ı ve İslami terminolojiyi hiç bilmediklerini ortaya koymaktadır. Hâlbuki bu yazarların örnek gösterdikleri nefeslerde, ahiret inancıyla ilgili temel kavramlara yer verilmekte, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmanın her şeyden üstün tutulduğu, Allah'ın sevgisini kazanan kullar için sırat köprüsünün çok geniş olduğu, bu yüzden de sırattan geçmenin çok kolaylaşacağı vurgulanmaktadır. Mesela Pir Sultan Abdal;

Pir Sultan Abdal'ım nefesim haktır.
Ol Hakkın katında noksanım çoktur.
Cehennemde ateş var derler yoktur.
Herkes ateşini bile getirir.

derken ahirete ilişkin İslami inançları reddetmemekte, bilakis "insan ateşini kendi getirir" ifadesiyle, kişi bu dünyada ne kötü amel işledi ise cehenneme o kötü ameli götüreceği kastedilmektedir. Bu kötü amel onun ateşi olacaktır. Kur'an'a vakıf olduğunu sandığımız Pir Sultan Abdal, bu sözünü muhtemelen "Ey inananlar kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Ey kâfirler bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz" (Tahrim 66/6-7)

[155]Ayhan Aydın, *Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 91-127.
[156] Nejat Birdoğan, *Alevi Kaynakları I*, s. 209.

ayetlerinden ilham alarak söylemişti. Mezhebin yazılı kaynaklarını ve Alevi edebiyatını iyi tahlil edebilmek için İslam'a ait temel kavramlara, İslami terminolojiye hakim olmak ve tarihi gerçekleri ve uygulamaları yansız ve çarpıtmadan değerlendirmek gerekmektedir.

Alevi yazarlardan Lütfi Kaleli, Anadolu Alevilerinin ahirete inandıklarını fakat bunun İslam'a özgü bir inanç olmadığını, Ehl-i Kitap olan diğer dini toplumlarda da benzer bir inancın bulunduğunu söyler. Kaleli, cenaze kaldırma ile ilgili olarak; cenaze merasimine katılan kişilerden "bu dünyadan Hak dünyaya göç eden bu cana hakkınızı helal ediniz" denilerek merhum için helallik alındığını belirtmektedir. Ayrıca imamın cenazeyi kaldırırken yaptığı konuşmada her canlının bir gün öleceğini, her yaşta insanın bu dünyadan ahirete göç edeceğini, kul hakkıyla Hakk'ın huzuruna çıkılmaması gerektiğini söyleyerek, Teslim Abdal'ın şu şiirini okuduklarını aktarır:

İşte geldim, işte gittim
Yaz çiçeği gibi bittim
Şu dünyada ne iş ettim
Ömürcüğüm geçti gitti

Çağırdılar imam geldi
Her biri bir işe yeldi
Azrail pençesin saldı
Can cesetten uçtu gitti

İşte geldi yuyucular
Tenime su koyucular
Kefenim elinde imam
Kefenimi biçti gitti

Ayırdılar evimizden
İp attılar belimizden

Berk tuttular kolumuzdan
Can nefesten uçtu gitti

İlettiler mezarıma
Sığındım Kani Kerim'e
Toprak vurdular serime
Gözüm yaşı taştı gitti

İmam telkine başladı
Bir sevapçık iş işledi
Komşular bizi boşladı
Geri dönüp kaçtı gitti

Kabrime bir melek geldi
Bana da bir sual sordu
Hışım ile topuz vurdu
Tebdilciğim şaştı gitti

Teslim Abdal oldu tamam
İşte geldi ahır zaman
Yardımcımız Oniki İmam
Ten turaba karıştı gitti.[157]

Yazar, Vaktidolu'dan aldığı şiirleştirilmiş bazı ayetleri ve diğer beyitleri de kitabında örnek göstermektedir:

"...............................
Ahiret varlığını bildirdi zalimlere
Cennet'ini duyurur irfanlı Kamil'lere

[157] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, s. 428, 335 vd.

Beline vurduk lale geldi boğazına dek
Kafaları dik dursun, mahşere gidenecek

Tanrı der ki ölüye, can verir diriltiriz
Her türlü eserleri, biz yazıp bildiririz.

Kararmış nice kalpler, biz onları yıykarız
Yapılan her işleri kitaplarda yazarız.

Şehit olan kişinin, yeri yurdu cennettir
Çağırınca ilk işim, yanlarına gitmektir.

İyi kullar, şehitler gider cennet içine
Gelip görse tüm kullar, mekânımın içine.

Tanrı'nın bağışlayıp ağırladığı mekân
Kavmim görse burayı, durmaz gelirler heman.[158]

Yazar, cenazeye şu şekilde telkinde bulunulduğunu aktarmaktadır: " Ey canı teninden ayrı düşen kişi! Bilirsin ki, Hz. Muhammed Mustafa, tanrının kulu ve resulüdür; inananlara tebliğci (elçi) olarak gelmiştir. Ve yine bilirsin ki; Şah-ı Merdan Ali, tanrı'nın velisidir. Hem gene bilirsin ki, Oniki İmamlar Hak ve gerçektir. Kuşkusuz ki cennet haktır, cehennem haktır ve öldükten sonra dirilmek haktır..."[159]

Anadolu Alevilerinde ahiret inancı ile ilgili yazılı kaynaklardan hareketle görüş beyan eden yazarlardan diğer bir grup ise; Ahmet Yaşar Ocak, Mehmet Eröz, Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan ve İlyas Üzüm gibi İslami ilimlerde formasyona sahip ilahiyatçı araştırmacılardır.

---

158 Kaleli, a.g.e, s. 340-344.
159 Kaleli, a.g.e, s. 348.

Kızılbaşlık ve Bektaşilik'te tenasüh (reenkarnasyon) inancına geniş yer verdiğini tespit eden Ocak, öldükten sonra insanın ruhunun başka bir bedene intikali suretiyle hayatını sürdürmesi olan tenasüh inancının, Uzakdoğu ve İran dinleri kaynaklı inanç motifleri olduğuna vurgu yapmaktadır. Menâkıbnâmelerde, vilâyetnâmelerde tenasüh inancı ile ilgili pek çok misal bulunduğunu belirten Ocak, *Vilâyetnâme-i Abdal Musa*'dan şu satırları aktarır:

> "Sultan Hacı Bektaş-ı Veli kuddise sirruh birgün hayatında otururken mubarek nefsinden nutka gelüb ayıtdı: Ya erenler! Genceli de genç ay gibi doğam, adım Abdal Musa çağırdıram, didi, beni isteyen anda gelsun bulsun, didi. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli vefat idicek Abdal Musa zuhura geldi..."[160]

Burada Ocak, Hacı Bektaş'ın öldükten sonra onun ruhunun Abdal Musa olarak tekrar dünyaya geldiğinin anlatıldığını bildirmektedir. Yazar, tenasüh inancının 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bektaşi–Kızılbaş şiirlerinde sık sık işlendiğine vurgu yaparak şu şiirleri örnek gösterir:

"Geh olur alemulesrar olursun
Gehi Ahmed gehi Haydar olursun
Gehi Adem gehi Şit ü geh Eyyub
Gehi Musa olursun geh Şuayyub."

Kaygusuz Abdal

"Pir Sultanım şu dünyaya
Dolu geldim dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim, Ali benim."

Pir Sultan Abdal

"Hatayi'm teslim et özün ustada
Elinde Zülfikar hem ehli gaza

[160]Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 186.

Binbir dondan baş gösterdi Murtaza
Bir mürşid belinden geldik eyvallah"
Hatayi

Ocak, tenasüh inancının Alevi kaynaklarında "don"a (Ali donu, Adem donu), "sır"ra, (Ali sırrı, ata sırrı) ve "ay"a referansla (Hacı Bektaş'ın genç ay gibi doğması) ifade edildiğini belirtmektedir. Yazar, İslam öncesi devirde Budizm kanalı ile Türklere geçen tenasüh inancının, Alevilerde kuvvetli bir şekilde yer bulmasını, tenasüh inancının atalar kültü ile kolayca bağdaşan bir nitelik taşıdığından kaynaklandığını dile getirmektedir.[161]

Mehmet Eröz, eski Türk inançlarında yer alan sırat, cennet, cehennem, gibi ahiret inancıyla ilgili kavramların Alevi şairlerine aynen geçtiğini belirtmektedir. Eröz bu görüşünü şu şekilde örneklendirir: "Yedi tamu (cehennem) bize nevbahar oldu, sekiz uçmak (cennet) içindeki köydenüz." Türklerin müslüman olduktan sonra eski inançlarını tamamen unutmadıklarını hatırlatan Eröz, özellikle ölüm adetlerinde bu inancın daha belirgin olduğunun altını çizer. Yazar, bir kimsenin ölümünü anlatmak için "öldü" yerine "şunkar boldı" (şahin oldu) ifadesinin kullanıldığını; Alevilerin ölümü don değiştirme, başka şekle girme olarak gördüklerini belirtmektedir.[162]

İslam inancının temel öğesinin tevhit ve ahiret inancı olduğunu, bu iki iman esasının Kur'an-ı Kerim'de sık sık birlikte anıldığını hatırlatan Cemal Sofuoğlu ve Avni İlhan, cennet ve cehennemin bu dünyada değil, öldükten sonra tekrar dirileceğimiz öteki dünyada olacağına vurgu yapmaktadırlar. Sofuoğlu ve İlhan, hülûl ve tenasüh inancının İslam'da yerinin olmadığını, Alevilerin tamamının da ahiret inancına bağlı olduklarını öne sürmektedir.[163] Ahiret inancı, mahşer, hesap ve sırat köprüsü hakkında Alevilerle diğer Müslümanlar arasında önemli bir farklılığın

---

[161] Ocak, a.g.e, s. 183-195.
[162] Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) Alevilik-Bektaşilik*, s. 123–125.
[163] Cemal Sofuoğlu-Avni İlhan, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, s. 22.

bulunmadığı belirten Sofuoğlu ve İlhan, Alevilerin ahiret inancına bağlı olduklarına, Pir Sultan'ın şu dörtlüklerini misal vermektedir:

Seyran ettim erenlerin demini
Kudret kandilini yanarken gördüm
Burak olup içtim Ab-ı Hayattan
Hz. Peygamber'i kanarken gördüm

Ben yükümü tuttum kaba söz ile
Günahlar kazandım ela göz ile
Ya nasıl çıkayım kara yüz ile
Ben nice varayım Hak divanına

Yazarlar, Alevilerle yapılan görüşmeler ve anket sonuçlarına göre ateist ve Marksist kültürün etkisinde kalanlar hariç, ahirete iman konusunda Alevilerle diğer Müslümanlar arasında fark bulamadıklarını, hepsinin İslam Amentüsü çevresinde kenetlenmiş olduklarını belirtirler.[164]

İlyas Üzüm, günümüz Aleviliğinde "ölümden sonra insan ruhunun başka bir kalıba girerek yaşaması" biçiminde tanımlanan tenasüh anlayışına yer veren düşüncelerin var olduğu kadar, yer yer kapalılık içeren bir ahiret anlayışının da bulunduğunu belirtir. Üzüm, kültürel kaynaklarda hem ahiret inancına hem de tenasüh unsurlarına yönelik kayıtların yer aldığını vurgulamaktadır. Yazar, Hacı Bektaş Veli'nin *Vilâyetnâme'*sinde, Hünkâr'ın vilayetini ispatlamak için kendisinin "Ali sırrı" olduğunu söyleyip elindeki yeşil beni göstermesini, tenasüh inancına yönelik bir kayıt olarak örnek göstermekte, aynı eserde kıyamet, mahşer, sırat gibi kavramları da ahiret inancıyla ilgili misaller olarak kayda geçmektedir. Hünkâr tuz çıkardığı beldedeki insanlara "kıyamete dek bizden armağan olsun" demiştir. Üzüm, *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde de bir şahıstan bahsedilirken, onun kendisini, "Adem benim, Musa benim, İsa benim, Muhammed benim" diye tanıtmasını; Otman

[164] Sofuoğlu-İlhan, a.g.e, s. 104–106.

Baba'nın "yüz bin yıldır bu mülke geldiğini" söylemesini tenasüh inancına örnek göstermektedir. *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde ise tenasüh inancına yönelik hiç bir pasajın bulunmadığını belirten Üzüm, ahiret inancına yönelik şu göndermeleri örnek göstermektedir: "Allah Allah kocadık gittik, öğrenme içindeyiz. Kocanın (yaşlı) aklu kalırmış derler, amma abelerden görürdük, furundan ekmek çıksa, eğer adem bir gayrı ervah bir pare ekmek atıverseler, ahirette davacı düşmesin, derlerdi." Yine aynı eserde "kıyamete kadar hatıran devam etsin" ifadelerine atıflarda bulunulmaktadır.[165]

Büyük ozanlardan Nesimi ve Virani'nin ahiret inancıyla ilgili kavramlar kullandığını belirten Üzüm, bu terimlerin hem sayıca az hem de çoğu defa hurufi ve vahdet-i vücutçu bir anlayışı yansıttığına vurgu yapmaktadır. Nesimi'nin bir yandan;

"İki âlemde sensin şah,

"Fetahna" şanına geldi muhakkak" beyiti ile ahiretin bulunduğuna işaret ettiğinin, bir yandan da, "Ben cennet u ab-ı kevser oldum" mısralarıyla kendisinin cennet ve cennetteki kevser suyu olduğunu ileri sürdüğünün altını çizer. Ayrıca Üzüm, dedelerin tamamına yakınının Alevilikte ahiret inancının bulunduğunu kabul ettiklerini ifade etmektedir. Yazar bu konuda yapılan bir çalışmaya göre, kanaat önderlerinin % 97'sinin ahiretin varlığını kabul ettiklerini, % 2'sinin ahiretin varlığını kabul etmediğini, % 1'inin bu konuda fikir beyanında bulunmadığını belirtmektedir.[166]

Anadolu Aleviliğinde ahiret inancının olup olmadığıyla ilgili Alevi aydınlar ile Alevi halk arasında farklı görüşler mevcuttur. Alevilik ve ateizm arasında bağ kurmak isteyen, Aleviliği gayri İslami göstermek isteyen günümüzün kimi Alevi yazarları; "cennet, cehennem, ahiret, sorgu yoktur" şeklindeki düşüncelerini sistemli bir şekilde insanların bilinçaltına yerleştirmek istemektedirler.

---

[165] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 118–119.
[166] Üzüm, a.g.e, s. 121–122.

6. İbadetlerle İlgili Farklı Yorumlar

İbadet; Allah'a olan sevgi, saygı ve bağlılığın yerine getirilmesi amacıyla, O'na kulluk etmek, O'nun emirlerini yapmak ve yasakladığı şeylerden kaçınmaktır. Yüce Allah Kur'an'da, "Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz"[167] ve "İnsanları ve cinleri ancak bana kulluk etsin diye yarattım"[168] buyurarak insanların ibadet etmelerini emretmiştir.

Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği başlıca ibadetler; namaz, oruç, hac ve zekattır. Hz. Peygamber bir hadisinde: "İslam beş temel esas üzerine kurulmuştur; Allah'tan başka ilah bulunmadığını ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek, oruç tutmaktır"[169] buyurmuştur.

Söz konusu ibadetlerle ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Mesela bu nasların bazıları şunlardır: "Namaz kılın, zekat verin"[170], "Namaz, müminler üzerine belirli vakitlerle yazılmış bir farzdır"[171], "Gücü yetenlerin o evi (Kâbe'yi) haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[172], "Sayılı günlerde olmak üzere oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizlere de farz kılınmıştır."[173] İslam'da her ibadet ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca, hiçbir ibadet başka bir ibadetin yerini de tutmamaktadır.

İnsanlık tarihi içerisinde var olmuş tüm inanış sistemlerinin bir ibadet şekli olmuştur. İbadetsiz bir inanç genellikle yoktur. Eski çağlarda yaşamış ilkel kabilelerin inançları içerisinde ve hatta Cahiliye döneminde puta tapan insanlarda bile inanışları gereği yapmak zorunda oldukları ve yapınca kendilerini huzurlu hissettikleri ibadetler olmuştur. Çünkü bu durum insanın yaratılışı gereğidir. İnsan kendisinin aciz bir varlık olduğunun her daim farkındadır. Bilinci ve zekâsı birçok

---

[167] Hac 22/ 77.
[168] Zariyat 51/ 56.
[169] Buhârî, Kitâbü'l-Îmân: 8.
[170] Bakara 2/110.
[171] Nisa 4/102.
[172] Al-i İmran 3/97.
[173] Bakara 2/ 183.

şeyi anlamasına imkân tanımasına rağmen kısıtlı gücü birçok şeyi yerine getirmesine engeldir. Bunun için, kendi bilincinden ve kendi gücünden daha kudretli bir varlığa boyun eğmek zorunda kalmış ve o varlığın rızasını kazanmak istemiştir.

Günümüz Anadolu Aleviliği içerisinde ibadetlerle ilgili farklı görüş, yorum ve uygulamalar mevcuttur. Kimi Aleviler, Kur'an'ın emrettiği şekilde ibadetleri kabul ederler ve uygularlar. Ancak önde gelen Alevi aydınların görüşleri ve Alevi halkın ekserisinin uygulaması bu yönde değildir. Bu kesim, İslam'ın temel ibadetlerini yerine getirmemektedir. Alevi olmayan diğer Müslümanların da ibadetlerin tamamını yerine getirdiğini iddia etmek gerçeği yansıtmaz. Fakat bir kesim Alevi kendi ibadetlerinin farklı olduğunu düşünmekte, İslam'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmediğinde günah işlediğini düşünmemektedir. Örneğin, Anadolu Alevilerinin az da olsa bir kısmı camiye gitmekte ve beş vakit namaz kılmakta iken; farklı düşünceye sahip Anadolu Alevilerinin görüşü, Hz. Ali'nin camide namaz kılarken öldürülmüş olması nedeniyle camiye gidilmemesi, bu ibadetin evde gizlice yerine getirilmesi gerektiği yönündedir. Diğer bir görüş, Hz. Ali'nin bütün yandaşlarının namazını kıldığı, bu yüzden kendilerinin namaz kılmalarına gerek olmadığı yönündedir. Namaz ibadetinin Hz. Peygamber döneminde olmadığı, Hz. Ömer tarafından beş vakit kılınmasının istendiği yönünde bir iddia da bulunmaktadır. Ancak Anadolu Aleviliği içerisinde yaygın olan görüş, cemevlerindeki cem törenlerinde kılınan "halka namazı"nın namaz ibadeti olduğudur.

Namaz, oruç, hac ve zekat gibi İslam'ın temel ibadetlerini kabul etmeyen veya bu ibadetlere bâtıni anlamlar yükleyen yazarlar; Nejat Birdoğan, Esat Korkmaz ve Anton Josef Dierl'dir.

Alevi yazarlardan Nejat Birdoğan, Anadolu Alevisinin ibadetle ilgili yorumlarını Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât* adlı eserindeki dört kapı, kırk makam anlayışına dayandırır. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olmak üzere dört kapı vardır. Şeriat kapısının on makamından üçüncüsü namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekat vermektir. Yazara göre Anadolu Alevilerinin çoğu namaz, oruç, zekat ibadetlerini kendilerine göre yorumlamakta, haccı ise akıllarına bile getirmemektedir.

Yazar Kur'an'da namaz emrinin olduğunu fakat beş vakit kılınacağına ilişkin herhangi bir emrin bulunmadığını, Hz. Peygamber'e gece ve öğle namazlarını kılmasının emredildiğini iddia eder. Ayrıca Alevilerin kutsal saydığı *İmam Cafer'in Buyrukları*'nı bire bir tutmaya gerek olmadığını söyler. İmam Cafer'in inanç ve ibadet kurallarını yirmi bir madde de özetleyen Birdoğan; Ehl-i Beyt sevgisi, matem günleri ve abdest almak dışında bu yirmi bir kuralın Alevilikle bir ilgisinin bulunmadığı hükmüne varır. Bu yirmi bir kural içinde namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek gibi ibadetlerden de söz edilmektedir. Yazar namazın, orucun, haccın Alevilikte "yüz bulmadığını" belirtir.[174] Yazar, *Alevi Kaynakları I* isimli eserinin giriş kısmında *Bektaşi İlmihali*'nin Alevi yazılı kaynaklarından biri olduğu hakkında bilgi verir.[175] Oysa bu ilmihalde, İmam Cafer Sadık'a göre abdestin fiziki alınışının ve beş vakit namazın Hanefi fıkhına göre kılınışının tarifine yer verilmektedir.

Yazar Hacı Bektaş Veli'nin otuz yaşlarında hacca gitmiş olabileceğini fakat bu haccın hac ibadeti olmadığını, turistik ve ulusal bilinci geliştirmek amacıyla ve hac ziyaretini Anadolu'ya taşıma yollarını aramak maksadıyla yapıldığını belirtir.[176] Haccın "insan gönlü" anlamına geldiğini öne süren yazar, görüşlerini desteklemek için şu deyişleri örnek gösterir:[177]

"Bin Kâbe'den yeğrektir,
Bir gönül ziyareti."
Yunus Emre

"Hatai hal çağında,
Hak gönül alçağında,
Yüzbin Kâbe yapmaktır,
Bir gönül alçağında."
Hatayi – Şah İsmail Safevi

174 Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 351.
175 Birdoğan, *Alevi Kaynakları I*, s. 16-7.
176 Birdoğan, *Anadolu Gizli Kültürü Alevilik*, s. 351.
177 Birdoğan, a.g.e, s. 327.

Alevi yazarlardan Esat Korkmaz, Alevi inancının Hacı Bektaş Veli'nin dört kapı, kırk makam anlayışıyla şekillendiğini ifade eder. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat'in dört kapı olduğunu, Şeriat kapısının on makamından üçüncüsünün ibadet etmek olduğunu ve bu ibadetlerin namaz, oruç, hac ve zekat olduğunu belirtir. Ancak Korkmaz'a göre buradaki şeriatın "Ortodoks İslamlık"taki şeriatla hiçbir ilgisi yoktur. Ortodoks İslamlık'ta Muhammed, tanrı buyruklarını Cebrail aracılığı ile insanlara ileten bir aracıdır. Alevilikte ise şeriatın tanrısal kaynakları, Cebrail'in içgüdüsel zekâsının bir ürünüdür. Alevilikte ibadet Ortodoks İslamlığın algıladığı anlamda biçimsel değil özdür. İmam Ali biçimsel görevleri tüm yandaşları adına yerine getirmiştir. Yazar namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin zahiri ve bâtıni anlamları olduğunu belirterek şöyle bir yoruma gider:[178]

> **"a-Namaz:** zâhir; belli zamanlarda belli biçimlerde tanrıya yakarma.
> Bâtın; 1) Her an tanrıyı gönlünde taşıma; sürekli namazda olma.
> 2) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla tanrıya yakarma, yalvarma.
> 3) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve tanrının yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini tanrıya teslim etme; halka namazı.
> **b-Zekat:** zâhir; zengin Müslümanların mal ve paralarından, helalliğini sağlamak için her yıl yoksullara vermekle yükümlü oldukları kırkta birlik pay; bu payı vererek malını temizleme.
> Bâtın: 1)Tarikat yolunda tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme.
> 2)"Ben"ini yadsıyarak "Birlik"i, yani herkesin herkes için ortak "ben"lerinin katımıyla oluşan ve bağımsızlaşarak "kutsal köken" durumuna yükselen toplumsal bilinci aklama.
> 3) Kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma.
> **c-Oruç:** zâhir; belli günlerde sahurdan iftara kadar bir şey yememe.
> Bâtın: 1) 1-10 Muharrem günleri Kerbela'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlenceden uzak durarak yas tutma; bu yas tutma; zalimlerden gelen ancak geriye getirilmesi olanaksız olan bir felaketin bedelini ödeme duygusunu sürekli canlı tutmayı amaçlar. Bugünlerde kurban tığlanmaz. Saç-sakal tıraş edilmez; cinsel ilişkide bulunulmaz; eğlence-düğün yapılmaz ya da bu tür yerlere gidilmez.

[178] Esat Korkmaz, *Alevilik ve Aydınlanma*, s. 77-9.

> 2) Kendi iradesiyle kendini yanlışa-kötüye karşı koruma; bunu sağlamak için gösterilen tavır-eylem.
> 3) Yol'a girişten ölünceye değin yasaklanmış şeylerden uzak durma; bunu gerçekleştirmek için gösterilen tavır, yapılan eylem.
> 4) Tarikat sırrını açıklamaktan kaçınma; bunu gerçekleştirmek için gösterilen tavır, yapılan eylem.
> **d- Hac:** zâhir; ömründe en az bir kez belirlenmiş günde Kabe'ye gitme; tavaf etme.
> Bâtın: 1) İmamı ziyaret etme; ziyaret edip hizmetinde bulunma.
> 2)Kabe olarak algılanan insanın kalbini kazanma, gönlüne yönelme
> 3) Hakk'a ermek için gönül yolculuğuna çıkma."[179]

Tanrının insanın içinde olduğunu öne süren Anton Josef Dierl, Alevi inancına göre gerçek ibadetin insanın düşüncelerini kendisi üzerinde yoğunlaştırması olduğunu söyler. Bu nedenle, insanın kendisi dışında bir objeye düzenli bir ibadet görevini yerine getirmesinin gereksiz olduğunu belirtir. Yazar, Alevilerde ibadet zorunluluğunun olmadığını, tanrının insanlardan ibadet talep etmediğini, gerçek ibadetin düşünmek olduğunu öne sürer.[180] Hacı Bektaş Veli'nin dört kapı, kırk makam öğretisine kitabında yer veren Dierl, yerine getirilmesi zorunlu görevleri belirttikten sonra bunların tarikat üyeleri için zorunlu olduğunu, diğer insanlar için zorunlu olmadığını belirtir.[181] Kutsal olarak adlandırılan kitapların aslında kutsal olmadığını, dinsel edebi ürünler, bilgi kaynakları ve insanın sezgisel zekâsının sonuçları olduğunu iddia eden Dierl, kâmil bir insanın, iyinin ve kötünün üzerinde, kutsal kitabın bile üzerinde olduğunu ve onun o güne kadar geçerli olan yasaları ve ibadetleri kaldırabileceğini bildirir. Bu değerlendirmenin ardından kâmil insan olan Hacı Bektaş'ın, Alevilikte namaz, oruç, hac gibi ibadetleri kaldırmış olduğunu ileri sürer.[182] Yazar, insanın ancak bildiği, tanıdığı bir şeye ibadet edebileceğini, tanrıya yönelik ibadetin mantıksız olduğunu, tanrının da uzun bir südûr devrinden sonra kendini tanıdığında, kendi kendine yeterli hale gelip ibadete ihtiyacı kalmayacağını iddia etmektedir. Gerçek ibadetin, biçimsel dinsel dualar değil, bilgi edinmek

---

[179] Korkmaz, a.g.e, s. 77-9.
[180] Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 77.
[181] Dierl, a.g.e, s. 123.
[182] Dierl, a.g.e, s. 82.

olduğunu ileri sürerek, ibadetlerin sadece insanın duygularını tatmin eden pratikler olduğunu belirtir.[183]

"Aleviler namaz kılmaz, oruç tutmaz" şeklindeki iddialarıyla ibadetleri inkar eden ya da bu ibadetlere batini-mecazi anlamlar yükleyen bu yazarların dışında; Alevilerin tanrıya ibadet ettiklerini kabul eden fakat bu ibadet biçimlerinin Sünni İslam anlayışından farklı olduğunu düşünen bir grup Alevi yazar da bulunmaktadır. Bu yazarlar; Piri Er, Lütfi Kaleli, Cemal Şener, Fuat Bozkurt, Reha Çamuroğlu ve İzzettin Doğan'dır.

Beş vakit namazın Abbasiler döneminde ortaya çıktığını iddia eden Piri Er, Hz. Peygamber döneminde beş vakit namazın kılınmadığını, Hz. Peygamber'in ibadetini gece yaptığını belirtir. Anadolu Alevilerinin inanç sisteminde namazın değil niyazın esas olduğunu belirten Er, niyazın manevi anlamda Allah, Muhammed, Ali olmak üzere din ulularına yapılan duayı, Allah'a teslim olmayı ifade ettiğini belirtir. Anadolu Alevisinin ibadet biçimi cemler ve cemlerde kılınan (camide kılınmayan) halka namazıdır. Halka namazı için fizik anlamda abdest almak şarttır. Cemlerde alınan abdestte ise fiziki temizlenmeden ziyade manevi anlamda bir arınma amaçlanmaktadır. Yazara göre, sadece inanç özelliğini yitirmiş Alevi gruplar Sünni Müslümanların kıldığı şekilde namaz kılmaktadırlar. İnanç özelliğini koruyan Anadolu Alevilerinde ise Sünni Müslümanların uyguladığı şekilde namaz ibadeti yoktur. Asıl namaz cemde kılınan, cemaatin halka biçiminde oturduğu ve insanın insana secde etmesiyle gerçekleşen halka namazıdır. Er, Alevilerin Sünni Müslümanlar gibi abdest alıp namaz kıldığı yönündeki tespitlerin Alevileri asimile etmek amacıyla söylenen ve gerçeği yansıtmayan tespitler olduğunu ifade eder. Alevi nüfusunun çok küçük bir bölümünün camiye gidip namaz kıldığını belirtir ve bu kesimin Aleviliği temsil etmekten uzak olduğunu söyler.[184]

Anadolu Alevilerinin, Sünni Müslümanlar gibi Ramazan ayı boyunca otuz gün oruç tutmadıklarını belirten Piri Er, Ramazan orucu ibadetini inanç özelliğini

---

[183] Dierl, a.g.e, s. 86.
[184] Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, s. 13 vd.

yitirmiş Alevi gruplarının yerine getirdiğini ileri sürer. Ramazan'ın 19, 20 ve 21. günleri Anadolu Alevilerince yas günü kabul edilip oruç tutulmaktadır. Sebebi ise Hz. Ali'nin Ramazan ayının 19. günü yaralanıp 21. günü ölmesidir. Bunun dışında inanç özelliğini koruyan Aleviler Ramazan orucu tutmazlar. Yazar, Anadolu Alevileri için tutulması gereken orucun Muharrem ayında on iki gün tutulan oruç olduğunu söyler. Hz. Hüseyin'in 10 Muharrem 61'de Halife Yezid'in orduları tarafından Kerbela'da önce susuz bırakılıp sonra başı kesilerek öldürüldüğü için Muharrem ayının Anadolu Alevileri için matem ayı olduğunu hatırlatır. Anadolu Alevisi için Hz. Hüseyin ve Kerbela birer temsildir. Kerbala'nın bir tepkinin, bir başkaldırının simgelenmiş öyküsü olduğuna inanılır. Er'e göre Aleviler, Muharrem orucu tutmakla Kerbela'da çekilen acıların yüreklerde hissedilmesinin yanında, bedenlerinin de aynı acıyı hissetmesini sağlamayı amaçlarlar. Ayrıca Anadolu Alevilerinde Hızır orucu ve adak orucu tutulmaktadır.[185]

Sünni İslam'ın camisi, Hıristiyan âleminin kilisesi, Musevilerin havrası olduğu gibi Aleviler'in ibadet yerlerinin cemevleri olduğunu söyleyen Lütfi Kaleli, uzun yaz günlerinde tarlada, bağda, bahçede çalıştıklarından, Alevi ibadetlerinin üç aylık kış dönemine denk getirildiğini iddia eder.[186] Anadolu Alevisinin ibadetini Sünni Müslümanlardan farklı yerine getirdiğini söyleyen Lütfi Kaleli, namazın tanrı huzurunda gönül temizliği ile ibadet etmek olduğunu, ibadetin şekli ve mekânı olmadığını belirtir.[187] Alevilerin camiye gitmemelerinin gerekçelerini; Hz. Ali'nin camide şehit edilmesi, Emevilerin camide Hz. Ali ve Ehli Beyt'e hakaret etmeleri ve ibadetin gizliliği prensibi olarak açıklar. Alevilerin ibadetlerini gizli yapması gerektiğine dair inançlarına sebep olarak Kur'an'dan "Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da O'nu tesbih et" mealindeki Tur suresi 49. ayeti delil gösterir. Kaleli, ibadetlerin tanrı ile insan arasında kalması gerektiğini, gündüz camide kılınan namazların gösteriş için olduğunu, Ramazan'da otuz gün davul zurna çalınıp orucun şölene çevrildiğini iddia etmektedir. Anadolu Alevilerine göre en büyük ibadetin çalışmak, eline, diline, beline sahip olmak ve kul hakkına saygılı

---

[185] Er, a.g.e, s. 24-5.
[186] Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçeği Mozaiği Alevilik*, s. 222.
[187] Kaleli, a.g.e, s. 289.

olmak olduğunu söyler.[188] Yazar, Anadolu Aleviliğinin ibadet sisteminde Hacı Bektaş felsefesinin katkısı olduğuna vurgu yaparak, cenaze kaldırma merasiminde Kur'an'dan dua ayetlerinin alındığını belirtmekte ve bunun gerekçesinin Alevilerin ibadetlerine yönelik değerlendirmelerde, "saz çalıp, dans ediyorlar" diyenlere yanıt vermek olduğunu ifade etmektedir. Yazar tanrıya ibadet etmenin tek şekli, tek mekânı, tek duası olmadığını, aslolanın tanrı ile gönül bağı kurmak olduğunu belirtmektedir.[189] Anadolu Alevisinin insanı kıblegâh yaptığını ve her insana yönelişte Kâbe'yi gördüğünü belirten yazar, halka namazının da aslında kâmil insana niyaz olduğunu söyler. İsteyenin namaz ile tanrıya ibadet edeceğini, isteyenin kilisede, havrada, cemevinde tanrıya karşı kulluk görevini yerine getireceğini öne sürer.[190]

Alevilerin Ramazan orucu tutmadığını belirten Kaleli, on, on iki veya on beş gün Muharrem orucu tutulduğunu, bu oruçta amacın hem nefsin ıslahına çalışmak hem de Hz. Hüseyin'in yasını tutmak olduğunu söyler. Muharrem orucundan başka 13 Şubat'ta başlayan üç günlük Hızır orucunun da Alevilerce tutulduğunu belirtir.[191]

Alevi yazarlardan Cemal Şener ise; Alevilerin ibadetlerini yerine getirdiğini, ibadetin adının ise cem olduğunu belirtir. Yani Alevilerin ibadetinin, cemevinde yapılan cem ve halka namazından ibaret olduğunu iddia etmektedir. Yazara göre Aleviler, namaz ibadetinin İslamın ilk yıllarında ve Kur'an-ı Kerim'de olmadığına inandıkları için beş vakit namaz kılmamakta ve camiye gitmemektedirler. Aleviler, camiye gitme geleneğinin ve beş vakit namaz ibadetinin Hz. Muhammed'in vefatından sonra Emeviler zamanında uygulanmaya başladığına inanmaktadırlar. Yazar, Hz. Muhammed zamanında cami olmadığını, ibadet mekânının camiden çok cemevi şeklinde olduğunu iddia eder. Alevilerin Kur'an-ı Kerim'de farz olan namaz ibadetinin Perşembe akşamları kılınan halka namazı olduğuna inandıklarını,

---

[188] Kaleli, a.g.e, s. 398.
[189] Kaleli, a.g.e, s. 349.
[190] Kaleli, a.g.e, s. 399.
[191] Kaleli, a.g.e, s. 259.

Kur'an'da namaz ibadetinin ne biçimi ne de içeriği ile ilgili bir bilgi bulunmadığını ileri sürer.[192]

Alevilerin ibadetinde orucun bulunduğunu belirten Şener, bu orucun Ramazan orucu olmayıp Muharrem orucu olduğunu söyler. Ramazan orucunun Emeviler döneminde İslamiyet içine sokulduğunu iddia eden yazar, tüm peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in de tuttuğu Muharrem orucuna Kerbela olayları nedeniyle iki gün daha ilave ederek on iki gün oruç tuttuklarını, buna da matem orucu dediklerini aktarır.[193] Aleviler'de orucun şekil olarak da farklı olduğunu, bu oruçta iftar ve sahur yemekleri bulunmadığını belirtir. On iki günlük oruç boyunca kötü davranışlardan kaçınma vardır, eğlence yoktur. Kerbela olayı anısına da duru su içilmez ve et yenmez. Herhangi bir müzik aleti çalınmaz.[194] Yazar, Hacı Bektaş Veli'nin camide ibadet etmediğini, beş vakit namaz kılmadığını, Hacı Bektaş'ın kıldığı namazın cemevinde cem ibadeti sırasında kılınan halka namazı olduğunu iddia eder.[195] Kur'an'da ibadetin biçiminin ve orucun süresinin belli olmadığını belirten Şener, bu görüşüne "Onlar ki ayakta iken, otururken, yatarken Allah'ı anarlar" şeklindeki Al-i İmran suresi 191. ayeti delil göstermektedir. Yani ibadet kural ve şekillerden bağımsız ve serbest olmalıdır.[196]

Hac ibadeti ile ilgili olarak Şener, Anadolu Alevilerinin Mekke'deki hac ziyaretine saygı duyduklarını, fakat hacca gitmeyi İslam'ın şartlarından biri saymadıklarını belirtir. Hac anlayışını Hacı Bektaş Veli'nin şöyle dile getirdiğini belirtir:

Hararet nardadır, sacda değildir
Keramet baştadır, taçta değildir
Her ne arar isen kendinde ara
Mekke'de, Kudüs'te, Hac'da değildir.

---

[192] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 17.
[193] Şener, a.g.e, s. 19.
[194] Şener, a.g.e, s. 34.
[195] Şener, a.g.e, s. 52.
[196] Şener, *Şaha Doğru Giden Kervan*, s. 74.

Şener, Alevilerin hac işlevi için değil de sadece sevdikleri için, Kâbe yerine Hz. Ali'nin, Hz Hasan'ın, Hz. Hüseyin'in ve diğer imamların mezarlarını ziyaret ettiklerini hatırlatır.[197] Ayrıca ibadetin ana dil ile yapılması gerektiğini belirtir.[198]

İslam'ın beş şartından biri olan namazın Alevilerce kılınmadığını belirten Fuat Bozkurt, abdest ve namazın Alevilerce beden ve ruhun arınması biçiminde algılandığını ifade etmektedir. Sünnilerin ibadet biçiminin tamamen biçimsel olduğunu iddia eden yazar, Sünnilerin namaz kıldıkları halde doğru yola girmediklerini belirttikten sonra, önemli olanın ruh arınması olduğunu, bu arınma olmadığı sürece vücut arınmasının olmayacağını belirtmektedir.[199]

Alevilerin otuz günlük Ramazan orucu tutmadıklarını, bunun yerine on iki gün süren Muharrem orucu tuttuklarını belirten Bozkurt, Muharrem orucunun Hz. Muhammed'in torunu Hz Hüseyin ve yetmiş iki yakınının Kerbela'da öldürüldüğü günlerde onların anısına tutulduğunu belirtir. Yazar zekatla ilgili olarak, zekatın cami aracılığı ile verilen bir yardım olduğunu, Alevilerin de camiye gitmedikleri için bu ibadeti İslam'ın istediği biçimde yerine getirmediklerini ama Alevilikte yol kardeşliği şeklinde büyük bir yardımlaşma düzeni bulunduğunu belirtir. Alevilerin hac görevini de yerine getirmediklerini belirten Bozkurt, Alevilerin hac olarak, Necef ve Kerbela'ya Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in mezarını ziyarete gittiklerini belirtmektedir.[200]

Alevi yazarlardan Reha Çamuroğlu, dini bağlanmanın kişi temelinde olduğunu, toplumsal hayatı dini kanunlarla düzenlemeye kalkışmamak gerektiğini belirtir. Alevilikte aşkın olanın sevgi ve aşk olduğunu, toplumsal kuralların mihenk taşının sevginin ilkeleri olduğunu, kişinin namaz kılıp kılmadığıyla değil taşıdığı aşkla değer kazandığını dile getirir.[201] Çamuroğlu, Aleviliğin tanrıyı evrenin her

[197] Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 146.
[198] Şener, *Alevi Sorunu Üstüne Düşünceler*, s. 63.
[199] Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, s. 138.
[200] Bozkurt, a.g.e, s. 140.
[201] Reha Çamuroğlu, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları*, s. 33.

yerinde gören bir inanca sahip olduğunu, bu sebeple de ibadetleri belirli zaman ve mekâna sıkıştırmanın onlara göre bir anlamı olmadığını belirtir. Alevilerin şimdiye kadar camiye gitmediklerini, var oldukları sürece de gitmeyeceklerini iddia eden Çamuroğlu, Alevilikte hayatın kendisinin ibadet olduğunu, Alevi zihniyetinde camiye gidip namaz kılmak, oruç tutup şekli ibadetleri yerine getirerek vicdanı rahatlama olanağının bulunmadığını öne sürer. Yazar, ibadetleri şeriatın düzenlemediğini, aşk ilkesi doğrultusunda ve bireysel vicdana göre şekil aldığını, ibadetin içten gelen sese uyarak kendi kendine yapıldığını belirtmektedir. Alevilerin cemevine gittiklerini belirten yazar, cemevlerinin Alevilerin ibadetlerini yerine getirip rahatladıkları bir yer olmadığını; tam aksine vicdanı rahat olan kişilerin cem ayinine gidip ceme katıldıklarını iddia etmektedir. Ayrıca yazar, cemevlerinin ibadethane olmadığını, yaşamı ibadet olan insanların, temiz vicdanlarını karşılıklı ilişkiye açtıkları toplumsal mekânlar olduğunu belirtir.[202]

Her milletin namaz ibadetini kendisine göre yorumlayıp uyguladığını belirten İzzettin Doğan, Arap kavimlerinin namazı, Hz. Muhammed'in kıldığı şekliyle yerine getirdiklerini ve yüzyıllardır böyle bir uygulamanın devam ettiğini belirtmektedir. Doğan, Asya kavimlerinin ise namazı daha farklı anlayıp yorumladıklarını, Kur'an'ı Kerim'de namaz kelimesinin bulunmadığını*, salat* yani dua kelimesinin yer aldığını belirterek duanın da ibadet halindeki insanın ruh halini yansıttığını ve bunun ise bir şekle tabi olamayacağını ifade etmektedir. Doğan, namazı, dış dünyadan arınarak tanrı huzuruna çıkma, tanrı ile buluşma ve bütünleşme olarak tanımlamaktadır. Hz. Muhammed zamanında icra edilen namaz biçimine karşı çıkmadıklarını belirten Doğan, şekli unsurları içeren namaz ibadetini yerine getirmenin zorunlu olmadığını iddia eder. Aslonan tanrıya inanmak ve kişilerin bu inançlarını, kendilerine en uygun psikolojik zeminde ifade etmeleri olayıdır. Asya kavimlerinde saz ve semahın bulunduğunu hatırlatan Doğan, insan tanrı huzuruna psikolojik atmosferde müzik eşliğinde hazırlanıp çıkabiliyor ve öyle rahat edebiliyorsa o zaman semahın bir namaz sayılacağını ileri sürmektedir.[203]

---

[202] Çamuroğlu, a.g.e, s. 69-70.
[203] İzzettin Doğan, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, s. 109.

Oruç ibadeti ile ilgili olarak Doğan, Ramazan orucunun tutulmasının herhangi bir zararının olmadığını bilakis faydası olduğunu, Alevilerin de Ramazan orucu tuttuğunu, fakat tümünü tutmadıklarını belirtir. "Aleviler Ramazan orucu tutmaz" yargısının yanlış olduğuna dikkat çeken Doğan, Alevilerin Ramazan orucunun dışında Muharrem orucu tuttuklarını hatırlatır. Muharrem orucunun Kur'an'la ilgisinin olmadığını, bu orucun insani bir takım değerleri yükseltmek için tutulduğunu söyler. Doğan, Alevilerin Muharrem orucunu, Hz. Hüseyin'in bütün ailesiyle birlikte şehit olduğu mücadelenin öyküsüne duyulan saygıyı ifade etmek için on iki gün yas orucu olarak tuttuklarını belirtmektedir.[204]

Anadolu Aleviliğinde ibadetlerin var olduğunu kabul eden Alevi aydınların ibadetler konusundaki ortak kanaati, ibadetlerin belli bir şekle tabi olamayacağı yönündedir. Özellikle namaz ibadetinin Hz. Peygamber döneminde olmadığı, Kuran'da namazın beş vakit kılınması ile ilgili bir bilginin yer almadığı, Emeviler döneminde böyle bir uygulamanın başlatıldığı yönündeki iddialar, Alevi yazarlar tarafından namazsızlığın gerekçeleri olarak sunulmaktadır.

Anadolu Alevilerinin ibadet biçimlerini, daha çok yazılı kaynaklardan hareketle ve Alevilerin mevcut birtakım uygulamalarından yola çıkarak ortaya koymaya çalışan araştırmacılar da bulunmaktadır. Ethem Ruhi Fığlalı, Sönmez Kutlu, İlyas Üzüm, Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan, Sami Çetin bu araştırmacılardandır.

Ethem Ruhi Fığlalı; Anadolu Alevilerinin ibadetlerinde ve bir takım uygulamalarında farklılıkların olduğunu kabul etmekte, bunu o insanların içerisinde yetiştikleri coğrafyaya, kültüre, içinde bulundukları şartlara göre şekillenmiş fikir veya inanış manzumeleri olarak görmek gerektiğini vurgulamaktadır.[205]

Namaz, oruç, hac ve zekat gibi başlıca ibadetlerin mezhepler ve tarikatlar ortaya çıkmadan önce Hz. Peygamber döneminde kurumsallaştığını belirten Sönmez Kutlu, Alevilerin temel yazılı kaynaklarında; namaz, oruç, hac, zekat ibadetinin

[204] Doğan, a.g.e, s. 113.
[205] Ayhan Aydın, *Akademisyenlerle Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, s. 90.

aynen benimsendiğini ve bu ibadetlerin yerine getirilmesinin teşvik edildiğini öne sürmektedir. Kutlu, Alevilerin yazılı kaynaklarında, özellikle buyruklarda namaz, oruç, hac ve zekatın İslam'ın belli başlı ibadetlerinden sayıldığı ve aynı zamanda Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin buyruğu olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Alevi edebiyatında namazın kılınmasını tavsiye eden şiirlerin bulunduğunu hatırlatan Kutlu, örnek olarak Kaygusuz Abdal'ın Salatname isimli şu şiirini örnek göstermektedir:

Yanar yüreğim od'dur
Bilmeyen müşkil derttir
Sabah namazı dörttür
Dahı namaz sorar mısın?

Gah ağlarım gah gülerem
Tanrı'dan hacet dilerem
Öğleyi hem on kılaram
Dahı namaz sorar mısın?

Kutlu'ya göre bu şiirden anlaşılan, Kaygusuz Abdal'ın namazlarını Caferi veya Şafii fıkhına göre değil tamamen Hanefi fıkhına göre kıldığıdır. Kutlu, Alevilerin cemlerde yaptıkları niyazların, beş vakit namaza ilave olarak adab ve erkânla ilgili tarikat niyazı olduğunu belirtmektedir. İslam'ın temel ibadetlerini yalnızca Sünniliğe aitmiş gibi göstermemek gerektiğini düşünen Kutlu, namaz ibadetinin Müslümanların ortak dini değeri olduğunu vurgulamaktadır.[206]

İlyas Üzüm, Alevilerin geçirdikleri tarihi sürece bağlı olarak, kitabî İslam'ı tanıyıp hayata geçirme imkânı bulamadıklarını, İslam dininin temel ibadet biçimlerinde belli bir esneklik ve farklılık yaşadıklarını ifade etmektedir. Üzüm, namaz ibadeti ile ilgili olarak tarihte ve günümüzde Alevi topluluklarının çelişkili bir tutum sergilediklerini belirtmektedir. Üzüm, Alevi edebiyatında namaz konusunda

[206] Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, s. 179.

birbirinden farklı şiirler yer aldığını, beş vakit namazın kılınmasını isteyen şiirlerin yanı sıra, şeklin önemli olmadığını belirten şiirlerinde bulunduğunu söylemektedir. Şu iki şiir bu çelişkili duruma misal olabilir:

Gâh ağlarım gâh gülerim
Tanrı'dan hacet dilerim
Öğlen (tam) on kılarım
Daha namaz sorar mısın?
Kaygusuz Abdal

Kadr ü baratım
Hac ü zekatım
Savm ü salâtım
Sensin eya Şah
Virani

Üzüm, Alevi dedeleri ile ilgili bir anket çalışmasında, "Alevilikte beş vakit namaz kılmak var mıdır" sorusuna dedelerin %78'inin olumsuz, %18'inin olumlu cevap verdiğini, % 4'ünün ise namaz ibadeti ile ilgili fikir beyan etmediğini belirtmektedir.[207]

Oruç ibadeti ile ilgili olarak Üzüm, yazılı kaynaklarda deyiş ve nefeslerde Ramazan orucuyla ilgili kayıtlar bulunduğunu, Anadolu Alevilerinin çoğunun ise bu ibadetten uzak durduğunu ifade etmektedir. Muharrem orucunun kırsal kesimde, geleneksel Aleviliğe bağlı olanlarca tutulduğunu söyleyen Üzüm, kentli Alevilerin ise çok azının Muharrem orucu tuttuğunu dile getirmektedir. Dedelere yönelik bir çalışmada, bütün dedelerin Muharrem orucunu kabul ettikleri ve bu orucu on iki gün tuttukları ortaya çıkmıştır.[208]

---

[207] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, s. 136 vd.
[208] Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 100.

Üzüm, Alevilerin zekat ibadeti üzerinde pek durmadıklarını ve bu ibadeti genel İslami anlayıştan farklı yorumlandıklarını tespit etmektedir. Zekatı batinî bir surette yorumlayan bazı Aleviler, yol mensuplarının birbirlerine niyaz etmelerini zekat olarak değerlendirmişlerdir.[209]

Hac ibadeti ile ilgili olarak kültürel kaynaklarda çok miktarda bilginin mevcut olduğunu tespit eden Üzüm, Hacı Bektaş Veli'nin hac yaptığını ve bundan dolayı da kendine Hacı Bektaş Veli dendiğini hatırlatmaktadır. Günümüz Alevi yazarlarının büyük çoğunluğunun hacca gitmemeleri ve hac aleyhinde tavır sergilemelerinde Üzüm, Hacı Bektaş'ın "Benim Kabem İnsandır" sözünü ve şu şiirini etkili görür:

"Hararet nardadır, sacda değildir,
Akıl baştadır, taçda değildir,
Her ne arar isen kendinde ara,
Mekke'de Kudüs'te Hac'da değildir."

Hacı Bektaş Veli'nin hacca gittiğine vurgu yapan Üzüm, yukarıdaki sözlerin haccı kötüleyen ya da gereksizliğini gösteren sözlerden çok, asıl güzelliğin insan merkezli olduğunu, insana verilen önemi ifade eden sözler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[210]

İbadetler konusunda Alevi-Bektaşi nefeslerinde sayısız örnekler bulunduğunu belirten Cemal Sofuoğlu ile Avni İlhan; Hz. Muhammed, Hz. Ali ve diğer on iki imamın namazlarını hiç geçirmediklerini bildirmektedirler. Yazarlar, "bizim namazımızı Ali kılmıştır; onun için biz namaz kılmayız" veya "Emeviler devrinde camilerin kapısına 'Ali'nin soyuna lanet, Mervan soyuna rahmet' yazıldığı için biz camiye gitmeyiz" gibi gerekçelerin Alevilikle bağdaşır bir tarafının bulunmadığını dile getirirler.[211]

---

[209] Üzüm, a.g.e, s. 141 vd.
[210] Üzüm, a.g.e, s. 102.
[211] Cemal Sofuoğlu-Avni İlhan, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, s. 102.

Namaz ibadetinin Alevi kesimlerce farklı değerlendirildiğini belirten Sami Çetin, bir kısım Alevinin namaz ibadetini kabul etmekle birlikte ihmal ettiğini, bir kısmının ise namazın lüzumu olmadığını, namazlarının kılındığını, namazı kalbi temiz olmayanların kılması gerektiğini öne sürerek bu ibadetten uzak kaldığını belirtmektedir. Çetin, namazın Hz. Peygamber'in vefatından sonra dine sokulduğu iddialarına namazın önemiyle ilgili bizzat Hz. Muhammed'den gelen hadislerle yanıt vermektedir. Namazın Peygamberimizin vefatından sonra XVII. hicri senede dine dahil edildiği iddiasının bir hezeyan ve iftira olduğunu belirtmektedir. Kalpleri temiz olanların namaza, oruca ihtiyacı olmadığı yönündeki görüşlerin asılsız olduğunu bildiren Çetin; Hz. Muhammed, Hz. Ali ve imamların bu ibadetleri yerine getirdiklerinin tarihi bir hakikat olduğunu, bu insanların kalplerinin temiz olmadığını iddia etmenin ise mümkün olmadığını belirtmektedir. Hz. Ali'nin camide şehit edilmesinin camiye gitmemenin bir mazereti saymanın aklen ve dinen makul bir tarafının olmadığını belirten Çetin, dinimizde Hz. Ali şehit oluncaya kadar namaz kılınması, daha sonra bırakılması diye bir talimat olmadığını, ayrıca milyarlarca Müslümanın namazını kılmaya Hz. Ali'nin ömrünün kâfi gelmeyeceğini söylemektedir. Bunlara ilaveten yazar bütün Alevi şairlerinin sıkça ibadetten bahsettiklerine vurgu yapmakta ve buna Kul Himmet'in şu beyitini misal göstermektedir:

"Namazı sorarsa ağız tadıdır.
Şeriatın edebidir, ududur."[212]

Sonuçta Alevilerin, İslam'ın temel ibadetleri konusunda hemfikir olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir. En azından Anadolu Aleviliğinin klasik yazılı kaynaklarında İslam'ın temel ibadetleri kabul görmekle beraber günümüzde ibadetlerin uygulanmasında birtakım farklı tutumlar sergilenmektedir. Geçmişte ve günümüzde Alevi kesimin İslam'ın temel ibadetlerine, Sünni kesim kadar yakın durmadıkları bir hakikattir. Alevi kesimin çoğunluğu temel ibadetleri genel İslami

[212] Mustafa Sami Çetin, *Bir Başka Açıdan Alevilik*, s. 99 vd.

anlayıştan farklı yorumlamakta ve uygulamaktadır. Hâlbuki Alevilerin yazılı kaynaklarında İslam'ın temel ibadetleriyle ilgili çok sayıda kayıt mevcuttur. Kaynaklarda ibadetlerle ilgili tasavvufi-batinî karakterli farklı görüş ve düşüncelerin de olduğu bir gerçekliktir. Fakat bu farklılıkları Üzüm'ün de haklı olarak ifade ettiği gibi Alevilerin geçirdikleri tarihi sürece bağlı olarak, kitabî İslam'ı tanıyıp hayata geçirme imkânı bulamadıkları gerçeğine bağlamak gerekir. İnsanların içinde bulundukları şartlar ve kültürler kişilerin dini pratiklerini etkilemektedir. Göçebe Türkmenler, İslam'ı kabul ettikten sonra abdest alma, beş vakit namaz kılma ibadetine alışamadıklarından, böyle bir uzaklaşma kültür haline gelmiş ve bugün çoğu Alevi, namaz ibadetini ihmal etmiştir. Sünni kesimde de ibadetlerle ilgili büyük ihmaller söz konusu olsa da bu ibadetlerin tatbikinde bir farklılaşma söz konusu olmamıştır.

Hz. Ali'nin, imamların, Hacı Bektaş Veli'nin, hatta Pir Sultan Abdal'ın namazlarını hiçbir zaman ihmal etmediklerini düşünüyoruz. “Aleviler namaz kılmaz, oruç tutmaz” gibi iddialar, aslında Alevilikten sapma gösteren, Aleviliği materyalist bir dünya görüşü gibi göstermek isteyen kesimlerin propaganda ettiği iddialardır. İbadetler konusunda Alevilerin yaşadığı söz konusu tarihi gerçeklik ve bazı yazılı ve sözlü kaynaklardaki tasavvufi-batıni yorumlar, özellikle günümüz ateist ve materyalist kimlikli araştırmacı-yazarların değerlendirmelerine dayanak ve malzeme teşkil etmiştir. Fakat yukarıda da görüldüğü gibi bu kişilerin ibadetler hakkındaki yorumları, bahsettiğimiz tarihi gerçekliği bile çok fazla aşan bir subjektifliği ve ideolojik bakış açısını içerisinde barındırmaktadır.

II. BÖLÜM
GÜNÜMÜZ ANADOLU ALEVİLİĞİ İÇERİSİNDE TEZAHÜR ETMİŞ ATEİST VE İSLAM DIŞI SÖYLEMLERE CEVAP TEŞKİL EDEN ALEVİLİĞİN YAZILI KAYNAKLARINDAKİ İSLAMİ VE KÜLTÜREL UNSURLAR

1. Tanrı Tasavvuru ve Tevhid İnancı

Alevi yazılı kaynaklarında evreni yaratan gücün Allah olduğuna dair birçok kayıt bulunmaktadır.

Alevilerin tanrı anlayışında vahdet-i vücudun etkisi belirgindir. İbn Arabi'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücud düşüncesi, bizzat kendisi tarafından Anadolu'ya getirildi. Mevlana ve Yunus Emre vahdet-i vücud inancını Türk tasavvufunda güçlü bir şekilde işlemiştir. Vahdet-i vücud anlayışının doğru anlaşılmasını engelleyen konuların başında Panteizm (vahdet-i mevcud) düşüncesi gelmektedir. Vahdet-i vücud ile Panteizm tamamen ayrı şeylerdir. Vahdet-i vücud anlayışında Allah, varlığın merkezinde ve diğer varlıklar O'nun tecellisi olarak kabul edilir. Vahdet-i mevcud anlayışına göre ise Allah ile âlem bir ve aynıdır. Allah mevcud olan şeylerin tamamından ibarettir.[213]

Vahdet-i vücud, tasavvufi düşüncede "varlığın birliği esası" olarak kabul edilir. Varlık birdir. O da Hakk'ın vücudundan ibarettir. Allah'tan başka hakiki vücud sahibi bir varlık yoktur. Diğer varlıkların vücudu, Allah'ın varlığına bağlıdır. Vahdet-i vücud anlayışında "birlik" bilgi ve düşüncededir. Hakk'ın dışında hiçbir şeyin hakiki bir vücudu olmadığı bilgisi ve inanışı ancak ruhi tecrübeyle elde edilir. Vahdet-i vücud, kalbin manevi seyri sırasında meydana gelir. Kalb mâsivâdan

---

[213] Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 298.

ayrılarak Hakk'ın esmâ, sıfat ve zılâl nurlarına ayna olur. Bu esnada şiddetli sevgi ve aşk sebebiyle kişi kendini, Hakk'ın gölgesi zannederek *ene'l Hakk* demeye başlar. Ruhi tecrübe ve manevi tekâmül sonucu ulaşılan vahdet fikri çoğu zaman vecd ve sekr halinde ifade edildiği için zor anlaşılır. Hallâc-ı Mansur kendisinin Hakk ile kaim ve kendi varlığını da yok görerek *ene'l Hakk* (ben Hakk'ım) demiştir. Ancak burada "Allah" lafzı O'nun zatına, Hakk kelimesi de O'nun tecellilerine verilen bir isim olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan *ene'l Hakk* sözü ile *Enellah* sözü arasında fark vardır.[214]

İbn Arabi'nin varlık anlayışında varlık tek bir hakikatten ibarettir. O da Allah'ın vücududur. Varlıkta görülen çokluk ve çeşitlilik dış duyuların meydana getirdiği zahiri bir olgudur. Allah'ın varlığının bir illeti ve sebebi yoktur. Allah'ı kendi zatıyla bilip kavramak imkânsızdır.[215]

İslam inancında tevhid anlayışına gelince; Kur'an-ı Kerim sağlam bir tevhid inancı yerleştirmek için, ulûhiyet hakkında çarpık düşüncelere temas etmiş ve tevhid inancını üç noktada belirtmiştir.

a) İbadette tevhid: Allah'tan başkasına kulluk etmemektir.
b) Yaratmada tevhid: Bütün kâinatın yaratıcısı, ortağı ve benzeri olmayan bir Allah'tır.
c) Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda tevhid: Allah'ın zatı sonradan yaratılmışlara benzemekten münezzehtir. Noksan sıfatlardan uzak ve yücedir.

Allah'ın varlığı kendisindendir. Hiçbir yaratılan varlık tanrısal bir vasıf taşımaz. Allah yaratılmış varlıklardan hiçbirine benzemez.[216]

Bektaşi dedebaba Bedri Noyan, tasavvufta amacın tevhid (birlik), tanrıda fena bulmak, yok olmak olduğunu belirtir. Bunun için;

---

[214] Yılmaz, a.g.e, s. 287-9.
[215] Yılmaz, a.g.e, s. 291.
[216] Cemal Sofuoğlu-Avni İlhan, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, s. 13-4.

a. La ma'bûd-e illallah
b. La maksûd-e illallah
c. La mevcûd-e illallah olmak üzere üç hali yaşamak gerekir.

Sonuncusu ve üçüncüsü asıl tevhiddir. İkinci tevhidde vücuda ilişkin bir şirk vardır. Vücudda birlik yerine çokluk görmek, insanın kendine vücud vermesi olur ki bu yanlıştır. Vücud sadece tanrı için sabittir. Vahdet-i vücud (varlık birliği) sonlu olanın sonsuz olanda yok olmasıdır. Vahdet-i vücud, evrenin her atomunda Allah'ın eserini, hikmetini, kudretini görmek; varlıklarda O'nun sıfatlarının tecellisini görmektir. Buradaki tecelliyi, tecelli eden yani tanrı saymamak, yaratılmışı yaratan bilmemektir.[217]

Tevhid (birlemek), bir bilmek, Allah'ı eksiklikten münezzeh, eşsiz ve benzersiz bilmek ve inanmaktır. Hz. Muhammed'in tanrının elçisi, Hz. Ali'nin de tanrının velisi olduğuna inanmak da tevhidin ana direğidir.[218]

Noyan, Bektaşi şairi Eşref'in şu dizelerine yer verir:

"Kul hüvallah-ü ahad" bîşekk'dir.
Şahid-i âdil iken mevcudat
Şekk eden birliğine, eşşek'tir.[219]

Ayrıca Bedri Noyan, Alevilikteki Hak–Muhammed–Ali kavramının Hıristiyanlıktaki teslis inancı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını, bu üçlerin İslam dinindeki ulûhiyet, nübüvvet, velayet kavramları ile ilişkili olduğunu dile getirir. Zira Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin anne ve babaları bellidir. Onlar gökten indiklerini

---

[217] Bedri (Dedebaba) Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik-Alevîlik*, s. 174-6.
[218] Noyan, a.g.e, s. 176.
[219] Bu dörtlük günümüz Türkçesi'yle şu mealdedir: "Birdir tanrı benzeri yoktur. Tanrı'nın tek varlık olduğu ve tek olduğu (ihlâs suresi ile kanıtlanmış iken) şüphe götürmez yansız bir gerçek iken/varlıklar tanrı varlığını anlatan adaletli tanık iken/O'ndan şüphe eden eşektir."

hiçbir zaman söylememişlerdir. Her ikisi de kendilerinin tanrı kulları olduklarını daima tekrarlamışlardır.[220]

Alevi yazılı kaynaklarında tanrı anlayışı yoğun bir şekilde ele alınır. Kaynaklarda tevhid inancıyla ilgili birçok malzeme bulunmaktadır. Örneğin Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ı bu kaynakların en önemlilerindendir. Hacı Bektaş Veli iman etmeyi şöyle tarif etmektedir: İmanın şartı altıdır. Bunlar; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır. Ayrıca Hacı Bektaş Veli, imanın tahkiki olması gerektiğini aklı ön plana çıkararak vurgular. Gönülden Allah'a tanıklık yapmayan kimse kâfirdir. Eserde çok açık şekilde yaratan ve yaratılan kavramları ortaya konur. Vahdet-i vücud anlayışından uzak genel İslami kabullere uygun bir iman tarifi yapılır. Ayrıca marifet makamının tevhid anlayışının açıklandığı dokuzuncu bölümünde, tanrının bir olduğundan bahsedilir. Sonra Allah'ın önce insanlara birliğini (tevhidi) bildirdiği sonra kullarına kendi varlığını bildirdiği zikredilir. Ayrıca eserde şöyle bir hikâyeye rastlanılmaktadır:

> Bir gün tanrının aslanı Ali'ye sordular
> "Ya Ali, taptığın tanrıyı görüyor musun?" Ali şöyle cevap verir:
> "Eğer görmeseydim, tapmazdım."
> O halde müminlere vaciptir ki Hak Subhanehu Teâlâ hazretlerini hâzır bilmeli ve görmelidirler:
> "...dikkat edin; Allah şüphesiz herşeyi bilgisiyle kuşatandır."[221]

Hacı Bektaş Veli"nin *Vilâyetnâme'*sinde Allah ismi sıklıkla geçmekte ve *Vilâyetnâme* Allah'a hamd ile başlamakta ve yine O'na hamd ile son bulmaktadır. Adı geçen eserde Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin altı aylık olunca ağzından çıkan ilk sözler, Allah'tan başka ilah olmadığı, Allah'ın bir olduğu ve ortağı bulunmadığı, Hz. Ali'nin Allah'ın velisi olduğudur. Hacı Bektaş'ın Allah'a dua ettiği, duasının kabul olduğu, Bedahşan ilinde, kâfirleri, papazları imana getirdiği, kâfirlerin "tanrı birdir; Muhammed elçisidir" dedikleri rivayet olunur.[222]

---

[220] İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, s. 69.
[221] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, s. 8, 32, 38.
[222] Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme*, yayına haz.: Esat Korkmaz, s. 16, 29, 30.

Hacı Bektaş'ın Rum ülkesinde kendisini, "meşrebim Muhammed–Ali'dendir, nasibim tanrıdan" diye tanıttığı ve ayrıca halka tanrının yüce kudretinden bahsettiği, *Vilâyetnâme*'de aktarılmaktadır. Hacı Bektaş'ın, halifelerinden Huy Ata'yı Tatar topluluğuna onları putlara tapmaktan vazgeçirmek ve onlara İslam dinini öğretmek için gönderdiğinde, Huy Ata'nın, "Din Muhammed dinidir; yaptığınız iş şeriat bakımından da hakikat bakımından da doğru değildir; dine aykırı davranmaktan vazgeçin de mahşer günü, Muhammed Ali'nin bayrağı altında toplanın" dediği rivayet olunur.[223]

Abdal Musa Vilâyetnâmesi'nde, "Dinimiz Muhammed dinidir" diyerek, Abdal Musa'nın kâfirleri iman etmeye davet ettiğinden ve kafirlerin Müslüman olduklarından bahsedilir.[224]

Kaygusuz Abdal Vilâyetnâmesi'nde, Allah'ın adı Tanrı, Hüda, Hak, Mevla, Rab, Teâlâ, Sübhane gibi isimlerle ifade edilmekte ve Allah ismi çeşitli sıfatlarla birlikte anılmaktadır. Eserde Cenab-ı Allah'tan gelen her musibeti ganimet bilmek gerektiğinden, O'nun her işinde bir hikmet olduğundan ve Hakk'a tevekkül etmek gerektiğinden bahsedilir.

"Gevher-Nâme-i Baba Kaygusuz Sultan"dan alınan şu beyitler de, Kaygusuz Abdal'ın, Allah ve tevhid inancı taşıdığını ortaya koymaktadır:

....
Ehl-i Tevhid ol ki cânın şâd ola,
Şagird olan akıbet üstâd ola,
Ol gûherden oldı Muhammed cânı
Anun içün tutdı cümle cihanı.

....

---

223 Hacı Bektaş Veli, a.g.e, s. 39, 70, 88.
224 *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, yayına haz:. Abdurrahman Güzel, s. 146.

İy sıfatun Kulhü va'llahu Ahad
Her dem içinde kâdirsün her sa'ât
Cümle sırrı sen bilürsin ey Kadir
Bi-şerîksin bî-misâlsin bi-nazîr

Senden özge cümlenün hiç cânı yok
Pür-Kemalsün kudretün noksânı yok
Mâlikü'l mülksin kadim-i lem-yezal
Mahlûkun Hâlıkı sensün Zü'l-celâl.[225]

*İmam Cafer Sadık Buyruğu'*nda, "İman Nedir?" başlığı altında, her akıl ve baliğ olanın, imanı ve İslam'ı öğrenip, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanması gerektiği bunun farz-ı ayn olduğu ifade edilir. "Oğlan İkrarı Almak" bölümünde ise şu şekilde gülbenk okunduğu rivayet olunur: *La ilahe illallah Muhammed dir Resulullah Aliyyun Veliyullah.* "Üç Sünnet Yedi Farz" başlığı altında üç sünnetten birincisinin sofu olan kimsenin daima Allah'ın kelamını dilinden düşürmemesi ve kelime-i tevhidin kalbinden gitmemesi olduğu söylenir. Şu dörtlük konumuzla ilgilidir:

Dervişliğin on babı vardır mümin
Arif isen gel dinle evvelinden
Evvel budur La İlahe İllallah
Kelâm-ı Tevhid okuyo dilinden.

Aynı *Buyruk*'ta tevhid; tevhid-i has ve tevhid-i avâm olarak iki kısımda ele alınır. Tevhid-i avâm, "tanrıdan başka tanrı yoktur" anlamındadır. Bu tevhidi söyleyen kimse aynel yakin tevhid eden kimsenin duyduğu zevki duyamaz. Tevhid-i has ise sâlikin *La ilahe illallah* diyerek, her şeyin hakikatini yakin gözüyle görmesi

[225] *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*, yayına haz.: Abdurrahman Güzel, s. 89, 93, 109, 118, 121.

demektir. Sâlik tanrıdan gayrı tanrı olmadığını bilir. O vakit Allah'tan gayrı eşyanın vücudu, Hak Teâlâ'nın vücudu katında mâdum/yok olur.[226]

Erdebilli Şeyh Safi Buyruğu da besmele ve Allah'a hamd ile başlar. Kişinin şeriat ehli olması için iman edip Allah'ı bir bilmesi gerektiği vurgulanır. Sofunun daima gece gündüz, gizli açık, tevhid kelimesini söylemesi gerektiğinden bahsedilir. Ayrıca Hak'tan korkmak ve Hak'tan gelen her şeye razı olmak, şükretmek, şikâyet etmemek müminin özellikleri arasında sayılır. Eserde geçen şu dörtlük konumuzla ilgilidir:

Lütfuna ey padişahlar padişahı çok şükür
Bendenin ümidi sensin hem penahı çok şükür
Affedersin sırları sırlar âgâhı çok şükür
Çok şükür birliğine Ya Rab ilahi çok şükür.

Seyid Safi, bir kişi *La ilahe illallah Muhammedün Rasulullah* der ve bunun anlamını bilmez ve anlamazsa, tevhid kelimesini diliyle söyleyip kalbiyle inanmazsa o kişinin imanının geçerli olmayacağını bildirir. Aynı eserin "seyr-u sulûk" bölümünde sulûk; Allah'ın varlığı ve birliğinin bilinmesinde erenlerin yolunu izlemek olarak zikredilir. Sulûk, *seyrullah* (zikirle Allah'a ulaşmak) ve *seyrufillah* (Allah'ın sıfatları ve ahlakı ile donanmak, insan sıfatlarından sıyrılmak, en yüksek ufka erişmek) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Seyr-u sulûk ehli, yaramaz işlerden, sözlerden ve hallerden uzaklaşıp, güzel işler, sözler ve hallere erişmelidir. Kendi varlığından fani olup, Hak varlığında baki olmalıdır. Talib, halktan ve masivadan tamamen vazgeçerek tanrıya ulaşabilir.[227]

Tezkire-i Şeyh Safi besmele ve Allah'a hamd ile başlamaktadır. Eserde, *La ilahe illallah* diyen kimsenin gönlünün nurlanacağına, Allah'ı bulacağına ve bunu samimi bir şekilde söyleyen kişiye cennetin vacib olacağına vurgu yapılır.[228]

---

[226] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 11, 109, 174, 187, 250.
[227] *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, haz.: Mehmet Yaman, s. 41, 51, 55, 57, 69, 105, 114.
[228] Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, s. 232.

Kumru'nun "Yüceler Yücesi Cenab-ı Allah'a Hamd ve Şükür Hakkında" isimli bölümünde Allah'ın yaratıcı, diri, her şeyden evvel, uyumayan, yok olmayan, güçlü, temiz, günahları affeden bağışlayan ve esirgeyen sıfatlarından söz edilir. Ayrıca eserde Allah'ın vasıflarını saymak için dillerin aciz olduğundan; Allah'ın, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığından, *kün* (ol) emri ile dünyayı yarattığından, görünüşte gizli ama vücudunun varlığının güneş gibi ortalıkta parıldadığından bahsedilir.[229]

Şah İsmail Hatayi'nin divanında, "İsmail'in Yola Giriş Cemi" bölümünde, mürşid ile beraber bütün canların "La ilahe illallah, Muhammeden Rasulullah... Aliyyun Veliyullah" dedikleri ve daha sonra şu tevhid ilahisini okudukları zikredilir:

La İlahe İllallah
La Mabûde İllallah
La Maksûde İllallah
La Mevcûde İllallah
La Muhammedü'r Resulullah
La Ali'yyun- Veliyyullah
La Selman-ı Bâbullah.
....
Doksan bin kelam danıştı iki gönül dostuna
Tevhidi armağan etti yeryüzünde insana.
....

Hakk Lâ – ilahe illallah
İll'Allah Şah İll'Allah
Ali mürşid güzel şah
Eyvallah Şahım eyvallah![230]

---

[229] *Kumru, Kenzül- Mesaip*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 28.
[230] *Şah İsmail*, haz.: İsmail Onarlı, s. 21, 22, 221, 152.

Alevilikte Allah inancını, yedi büyük şairin (Yedi Ulular) eserlerinden hareketle ortaya koyan bir araştırma neticesine göre; Allah ismi, Pir Sultan Abdal divanında 629 yerde, Şah Hatayi divanında 474 yerde, Virani'de 552 yerde, Kul Himmet'te ise 297 yerde geçmektedir.[231]

Allah inancıyla ilgili olarak Pir Sultan Abdal'ın şu nefesleri ayrıca örnek gösterilebilir:

Ben gayri nesne bilmezem
Allah bir Muhammed Ali
Özümü gayra salmazam
Allah bir Muhammed Ali.

....
Bu dünyanın evvelini sorarsan
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Sen bu yolun sahibini ararsan
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali.

....
Kadirsin Allahım sen de kadirsin
Üstümüzde dört direkli çadırsın
Çağırdığımız yerde hâzır nâzırsın
Cümlemiz üstüne yürüyüp gider.[232]

Yunus Emre Divanı ise baştan sona Allah sevgisi ile doludur. Yunus Emre'nin Allah inancıyla ilgili bir çok beyitinden şu beyitleri örnek gösterilebilir:

Binbir adlu bir Allah yüz bin adlu ya Subhan
Bir iş düştü bir derman sen yari kıl ya Rahman

[231] Cemal Şener, *Sorularla Alevilik*, s. 166-172.
[232] Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör: Tûba Öztürk, s. 38, 61, 286.

....

İy padişah-ı Lem-yezel kıldım yönüm senden yana
İş bu yüzüm karasıyla vasl isterem senden yana

Sensin bu gözümde gören sensin dilimde söyleyen
Sensin beni var eyleyen sensin hemin önden sona

Sen kim dedin Ya Rab bana ben yakınım senden sana
Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana.

....

Ulu ulu günahlarım yüz komadı bana Çalap
Hiç kimse çare kılmadı döndüm yine sana Çalap.

....

Yunus eksikliğini Allah'ına arz eyle
Onun keremi çoktur sen ettiğin ol etmez.

....

Sensin Kerim sensin Rahim Allah sana sundum elim
Senden artık yoktur umum Allah sana sundum elim

Ecel erdi vade yetdi bu ömrüm kadehi doldu
Kimdir ki içmeden kaldı Allah sana sundum elim

Dilim tetiği bozuldu cânım gövdemden üzüldü
Uşda gözlerim süzüldü Allah sana sundum elim

Yunus tap uzat bu sözü Allah'ına tutgil yüzü
Diddârdan ayırma bizi Allah sana sundum elim.

....

Neylerler fani dünyayı Allah sevgisi var iken
Ya dahi kanda giderler ol dost sevgisi var iken

Allah ile olan kişi ihsan olur onun işi
Neylerler gayri teşvişi Allah sevgisi var iken

Görün billahi şu halkı istemezler, güzel Hakk'ı
Ya neyler malı mülkü Allah sevgisi var iken

Dinlen âşıklar bu sözü behremend eyleye sizi
Ya neylersin oğlu kızı Allah sevgisi var iken

Yunus sen kendini görme ibadet kıl mahrum kalma
Gayrısına gönül verme Allah sevgisi var iken.[233]

Anlaşıldığı gibi, Aleviliğin temel yazılı kaynaklarında, görmezden gelinemeyecek ifadelerle Allah inancı, Allah sevgisi ve tevhid inancı yer almaktadır. Yazılı kaynaklarda, İslamiyet'in diğer tasavvufi kollarından çok farklılık arzetmeyecek bir tanrı telakkisiyle karşılaşılmıştır. Hiçbir biçimde, ateizmi ya da materyalizmi ima edecek bir işarete rastlanılmamıştır. Tanrı inancının yanısıra tanrının birliği ve tevhid inancı da açık şekilde ortaya konulmuştur. Ayrıca kaynaklardaki Hak - Muhammed - Ali kavramları da bir değer derecelendirmesi içerisinde birlikte zikredilmiştir. Gerçek Alevilikten hareketle, Aleviliği tanrıtanımazlık olarak göstermeye çalışmak bu tespitlerimiz ışığında mümkün görünmemektedir.

---

233 *Yunus Emre Divanı*, haz.: Mustafa Tatçı, s. 29, 51, 105, 143, 175.

2. Kur'an

Alevi kaynaklarda, Kur'an-ı Kerim'den birçok ayet yer almaktadır. Alevi edebiyatının yazılı kaynaklarını incelediğimizde, Kur'an'a sıklıkla vurgu yapıldığını görmekteyiz. Kur'an öğrenmenin önemi, Kur'an'ın yüceliği, Kur'an'ın emir ve yasaklarına uyulmasının gerekliliği ile ilgili pasajlarla karşılaşmaktayız.

Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*'ında dört kapı, kırk makamı tamamen Kur'an ayetlerine atıfta bulunarak açıklar. Allah'ın Kur'an'daki emir ve yasaklarına uymak gerektiğine vurgu yapar. *Makâlât*'ta insanın Allah'a kırk makamda erişeceği, kırk makamın ilk onunun şeriat ve şeriatın ilk makamının da iman etmek olduğu belirtilir. *Makâlât'*ta iman esasları; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak şeklinde zikredilir ve imanın tahkiki olması gerektiği vurgusu yapılır.[234]

Hacı Bektaş Veli'nin *Vilâyetnâme*'sinde; hocası Lokman-ı Perende'nin Hacı Bektaş'ın sağına ve soluna oturmuş iki kişiyi Hacı Bektaş'a Kur'an öğretirken gördüğü anlatılmaktadır. Lokman-ı Perende'nin, Hacı Bektaş'a bu iki kişinin kim olduklarını sorduğunda, onun sağında oturan kişinin, Hz. Muhammed; solunda oturan kişinin de Hz. Ali olduğunu söylediği, birinin zahir, diğerinin batın bilgisinden söz ederek Kur'an'ı öğrettikleri rivayet olunmaktadır.[235]

*Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'*sinde de Kur'an-ı Kerim'den bahsedilmektedir. Kaygusuz Abdal'ın kırk dervişi ile gittikleri birçok yerde Kur'an-ı Kerim'i hatmettiklerine ve sevabını peygamberlere, velilere, şühedaya ve müminlere bağışladıklarına vurgu yapılır. Ayrıca, Kaygusuz Abdal ve dervişlerinin Kur'an-ı Kerim'i bir şifa kaynağı olarak Mısır padişahının gözlerinin açılması için okudukları da *Menâkıbnâme'*de geçmektedir.[236] Yine *Menâkıbnâme'*de, Kur'an ayetlerinin

---

[234] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, s. 8.
[235] Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme*, haz.: Esat Korkmaz, s. 17.
[236] *Kaygusuz Abdal (Alaeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*, yayına haz.: Abdurrahman Güzel, s. 53, 110. Rivayetin metni şu şekildedir: "... Hakk Ta'ala Hazretlerine münacat (ve arz-ı hacat) eyledi. Padişah dahı veziriyle desti duaya el kaldurub "amin ya Mu'in" didiler. Ve bu du'ada hazır olan ulema vü

anlamlarının sonsuz sayıda olduğuna, Arapça bilmeyen, Kur'an ilimlerine vakıf olmayan insanların Allah'ın kelamını nâkıs akıllarıyla idrak edemeyeceklerine vurgu yapılmaktadır.[237]

Diğer Türk menâkıbnâmelerinde de, Kur'an ayetlerinin kullanıldığına şahit olmaktayız. Kur'an-ı Kerim kaynaklı menâkıblara şu pasajlar örnek gösterilebilir:

> "Derken (Firavuncular) güneş doğarken arkalarına düştüler. Vaktaki iki ordu birbirini gördü; Musa'ya ashabı dediler ki: "Muhakkak erişilip yakalandık." Bunun üzerine Musa'ya "Asanı denize vur!" diye vahyettik. (Vurunca) derhal (deniz) yarıldı, her parçası kocaman dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yanaştırdık. Musa ile maiyyetinde bulunanların hepsini kurtardık." (Şuara 42/60-64.) "Hacım Sultan, yanında Pakça Sultan ve dervişleriyle birlikte Seyyit gaziye gitmektedir. Yolda önlerine, yağan yağmurla coşmuş bir ırmak çıkar. Pakça Sultan ve dervişler ırmağı geçemezler. Hacım sultan suyun yanına geldi, eyitdi: "Ey aziz su! Pak, tayyib ve tahir su! Akub dost cemalin arzusun idersin. Ol dost aşkına bize geçit ver. Sen dahi dostuna biz dahi dosta gideriz, durmak yok." dedi. Filhal andan su iki şakk oldu, aşağısı akdı, yukarısı muallâk durdu. Andan Hacım sultan eyitdi: "Gelin imdi geçin." dedi, geçtiler...."[238]

> Diğer bir örnek ise: "Biz onları (İsrailoğullarını) oymaklar halinde on ikiye ayırdık. Kavmi kendisinden su istediği zaman "asanı taşa vur!" diye vahyettik de ondan on iki pınar kaynayıp akdı. İnsanların her kısmı su içecekleri yeri iyice belledi." (Araf 7/160.)....Nagah öğle namazı vakti irişüb gaziler abdest alalar. Ol vakt Emir Sultan tizlik idüb elinde bir cıdası var idi, ol mübarek cıda ile "Ya Allah!" deyüb bir kez çaldı, be-kudret-i Huda ve velayet-i evliya ol yirden ab-ı hayat misali bir su çağlayup revan oldu....[239]

şuleha vü udeba vü zühhad vü mir ü geda her kim varısa "amin" diyüp Sultan Kaygusuz Baba ol kırk nefer dervişanıyla du'ayı tamam idüb "Sure-i Seb-ul Meşani" vü "Ümmü'l Kur'an" okuyub "Veladdalin, amin" diyüp ellerini yüzine sürdiler."

[237] a.g.e, s. 89. Rivayetin metni şu şekildedir: "Kur'an-ı Azimü'ş-şan'un manasına nihayet yokdur. Sen henüz, sarf, nahiv, meaniden haberdar olmadan, kendü nakıs aklınca mana virürsün. Nice olursa bu tarikatun dahı yolunu ve ıstılahını bilmedün, veliyul-lahun hal kelamını fehm idemez(sün)"

[238] Ahmet Yaşar Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 101.

[239] Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e, s. 102.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda "İman Nedir?" başlığı altında iman; Cebrail (a.s.) vasıtasıyla, Allah katından Hz. Peygamber'e getirilen Kur'an içerisindeki her emre uymak olarak tanımlanmaktadır. *Buyruk*'ta Kur'an ve hadiste emredilen her şeyi öğrenmeye gayret edilmesi gerektiğinden bahsedilir. Hesap günü pirin defterine bakılacağından ve O'nun, Hz. Muhammed'e nazil olan Kur'an'ın emirlerine uyduğu takdirde cennette gireceğinden; dünyada Kur'an ve hadise inanmayan, kitapsız yaşayanların rüsvay olacağından söz edilir. Ayrıca kişinin Kur'an ile amel etmesi gerektiğine vurgu yapılır. Kitapsız ve ayetsiz insanları terbiye etmeye çalışan Pirlerin sözlerine uymamak gerektiğinden bahsedilir. Pirin her söylediği meselenin Kur'an'a mutabık olması gerektiğine vurgu yapılır. Ayrıca *Buyruk*'ta konu başlıklarında yer yer Kur'an ayetlerinden örnekler gösterilir.[240]

Şeyh Safi Buyruğu'nda ise dört kitapta dört nesne olduğundan, kitapta yazılan hükmü yerine getirenlerin dünyada ve ahirette kurtuluşa ereceğinden bahsedilir. Dört kutsal kitaptan örnekler verilir. Kur'an-ı Kerim'den şu şekilde örnek gösterilir: "Her kim Allah'u Teâlâ hazretlerine tevekkül eder, sığınırsa, bütün dileklerine erişir." Ayrıca *Küçük Buyruk*'ta Yasin Suresi'nin 12. ayeti delil gösterilerek, "imâm-ı mubîn"in iki olduğu ve bunlardan birinin Kur'an-ı Kerim, diğerinin de İmam Ali olduğu zikredilir.[241]

Hüsniye adlı eserde ise, eserin baş kahramanı olan cariye Hüsniye'nin Halife Harun Reşid zamanında, Bağdat ve Basra'nın ünlü bilginlerinin bulunduğu bir mecliste, Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle herkesi hayrette bırakacak konuşma yaptığından bahsedilir. Eserde konu başlıkları, Kur'an'dan ayetler örnek verilerek açıklanır. Hayır ve şer hakkındaki bir tartışmada Hüsniye, İbrahim Halid'in "tanrı kelamı Kur'an'a inanıyor musun?" sorusuna, Kur'an'a inancının tam olduğunu, Kur'an'ın tefsirini ve müşkilatını öğrendiğini söyleyerek cevap verir.[242]

---

240 *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 11,12, 39, 40, 42, 43.
241 *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, haz.: Mehmet Yaman, s. 127-140.
242 *Hüsniye*, nşr.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 13, 14, 31.

Alevilerin büyük ozanı Şah İsmail'in üç yaşında Kur'an'ı hıfzettiği, yedi yaşında "ilm-i ledün" konusunda yetkinleştiği zikredilir. Dört kitabı ilm-i tefsiriyle anlatma konumuna eriştiğinden bahsedilir.[243]

Ayrıca yedi ulu şairin deyişlerinde ve nefeslerinde Kur'an'a saygı duyulduğu ve Kur'an'ın iman esaslarından biri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

Teslim Abdal eder şemsin çırası
Errahmandır iki kaşın arası
Güzel Bismillahla Elham suresi
Elif lam mim inmiş hattın üstüne

Teslim Abdal

Gerçi Hatayi'yem günahım çoktur
Kalbimde benlikten bir eser yoktur
İncil, Tevrat, Zebur dört kitap haktır
Lezzet-i ayat-ı Furkan'dan aldım.

Şah Hatayi

Kur'an'ı anlayarak okuyup anladınsa,
Kurtuluşa vardın demektir.

Yemini[244]

Söz ve şiirlerine Alevilerin değer gösterdiği, Pir Sultan Abdal'ın bazı şiirlerinde Kur'an'ın kıymetli bir kitap olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca şiirlerinden Kur'an'ın değeri ile ilgili en ufak bir şüphe taşımadığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örnekler Pir Sultan Abdal'dandır:

---

[243] *Şah İsmail*, haz.: İsmail Onarlı, s. 31.
[244] Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, s. 165.

Kur'an oldu delilimiz
Sırr-ı hakikat olumuz
İmam Cafer'dir ulumuz
Mürüvvet kerem erenler....

....
Abdal Pir Sultan'ım göğe süzüldü
Sıratın üstünde nizam kuruldu
Mümin olan gaflet gıllet yazıldı
Dört kitap içinde Kur'an'a benzer....

....
Hocam bana ilimleri sorarsa
Hak Muhammed Ali deyi okurum
Kur'an'ın kilidi ihlas-ı şerif
Hasan-u Hüseyin'i sevdim okurum....

....
Yarimin cemali güneşte hahı
Sana aşık olan çekmez mi ahı
Getir and içelim Kelamullahı
Ne sen beni unut, ne de ben seni....
....
Pir Sultanım Haydar, Kur'an'da budur
Oku Muhammed'i salavat getir
Firdevs-i alayı gördüm çok şükür
Yolun erkanını seyir eyledim....[245]

İslam'ı çok iyi bilen ve yaşayan Yunus Emre de şiirlerinde Kur'an'ın yol göstericiliğinden bahsederek, Kur'an ve sünnet esaslarından hareketle bütün

---

[245] Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör.: Tûba Öztürk, s. 84,52,114.

insanlığa dostluk, kardeşlik, sevgi gibi pek çok konuda evrensel mesajlar vermektedir.

....
Kaf Dağı zerrem değil ay u güneş bana kul
Aslım Hak'dır şekk değil mürşiddir Kur'an bana....

....
Ey kendözünü söz manasın anlamayan
Hak varlığın isterisen uş ilm ile Kur'an'dadır....

....
Gaib işin kim bilir meğer Kur'an ilminden
Yunus içti esridi ol gevher denizinden....

....
Gönül dolu zulmettir işlediği bid'attır
Bu nicesi ümmettir Kur'an yoluna girmez....

....
Helal kıldı maşuka aşık kendi kanını
Maşuk nakşından okur her aşık Kur'an'ını....[246]

Günümüzün kimi Alevi yazarlarının iddia ettikleri gibi Kur'an'ın değiştirildiği ile ilgili yazılı kaynaklarda en küçük bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bilakis Kur'an'a sıklıkla vurgu yapılmakta, Kur'an öğrenmenin önemi, Kur'an'ın yüceliği, Kur'an'ın emir ve yasaklarına uymak ile ilgili birçok kayıt yer almaktadır. Neticede Alevilikte önemli bir yere sahip olan Kur'an'ın, insanlar için bir rehber olduğu yazılı kaynaklarda kabul görmüştür.

[246] *Yunus Emre Divanı*, haz.: Mustafa Taşçı, s. 50, 79, 104, 181,262.

3. Ahiret

Alevilerin yazılı kaynaklarını incelediğimizde hem ahiret inancına hem de tenasühe yönelik bilgiler bulunduğunu görmekteyiz. Hacı Bektaş Veli *Makâlât'*ında kulun tanrıya kırk makamda eriştiğini, kırk makamın ilk onu olan şeriat makamlarının birincisinin iman getirmek olduğunu bildirir. İmanın şartı altıdır: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır. Hacı Bektaş Veli dünyada dört türlü ateşin bulunduğunu, dördüncüsünün cehennem ateşi olduğunu ifade eder ve şu ayeti örnek verir: "Kafirler için hazırlanmış olan o cehennem ateşinden korkun" (Âl-i İmran 3/31) *Makâlât'*ta, ahiret, cennet, cehennem, kıyamet gibi ahiret inancıyla ilgili terimlere yer verilmekte ve ahirete imanın davranışlara yansıması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.[247]

*Vilâyetnâme'*de ise hem ahiret hem de tenasüh inancıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Hacı Bektaş ahirete göçeceğini söyleyip vasiyette bulununca, Saru İsmail'in üzülmesi üzerine, Hacı Bektaş'ın, "biz yok olmayız don değiştiriz" diyerek onu teselli ettiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda *Vilâyetnâme'*de ahiret inancıyla ilgili terimlere de rastlanılmaktadır: Hacı Bektaş, Tatar topluluğunu İslam dinine aykırı hareket etmemeleri konusunda uyarmış ve "mahşer günü Muhammed-Ali'nin bayrağı altında toplanın" diye tavsiyede bulunmuştur.[248]

*İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'*nda, tenasüh inancıyla ilgili herhangi bir kayıt yer almamakta, ahiret inancıyla ilgili kavramlara ise sıkça rastlanılmaktadır. Kitapta ölmeden önce ölmek başlığı altında; mahşer, kabir, sırat kavramları geçmekte, büyük günah işleyen talibin cezasını mahşerde Hak Teâlâ'nın vereceğinden söz edilmektedir.[249] Ayrıca kişinin kendi akrabaları ve emsaliyle musahip olmadığında ahirette gazaba müstahak olacağından bahsedilmekte, dört kapı, kırk makam, on yedi

---

[247] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, s. 8, 9, 13, 25, 26, 35, 36, 38.
[248] Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme*, haz.: Esat Korkmaz, s. 161, 88.
[249] *İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 231.

erkânın, farzın ve sünnetin dünya ve ahiret için lazım olan şeyler olduğuna vurgu yapılmaktadır.[250]

*Şeyh Safi Buyruğu'*nda, Hz Muhammed'in, vefatına yakın şöyle buyurdukları rivayet olunur: "Müminler ölmezler, sadece yokluk (fenâ) yurdundan ölümsüzlük (bekâ) yurduna taşınırlar. Bu bir evden bir eve göçmeye benzer." *Buyruk'*ta, temiz inançlı olan kişilerin mahşer gününde kıyamet kopunca Muhammad-Ali sancağının altında toplanacağını belirten ifadeler de geçmektedir.[251] Kitabın seyri sülûk bölümünde; mizan, sırat, cennet, cehennem, ahiret kavramlarından bahsedilmekte, cennete ve cehenneme kimlerin gireceğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca insanı dünyada ve ahirette kötü duruma düşürecek davranışlardan bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in şu hadisine yer verilmektedir: "Dünya, ahiretin tarlasıdır. Burada ne ekersen, orada onu biçersin."[252]

Kumru adlı eserde de; ahiret, cennet, kıyamet kavramları sıklıkla geçmektedir. Eserde, Hz Hüseyin'in Kufelilere şöyle seslendiği rivayet olunur: "...Yarın kıyamet gününde bunun hesabını nasıl vereceksiniz!"[253]

*Menâkıbnâme'*de ise aynı inançla ilgili, ahiret, subh-ı kıyamet gibi kavramlara rastlanmaktadır. Ayrıca eserde sûr, hesap, sual, mizan, şefaat, cennet, kevser, hûri, gılman, cehennem kavramlarına da yer verilmektedir. Adı geçen eserde,

Şehvete uyanlarun iy ser-firâz
Tamu'dur yiri bularun çog u az

Şehveti terk eyleyenler menzili
Cennet ehlidür bularun mahfili

gibi örneklere de yer verilmektedir.[254]

---

[250] a.g.e, s. 63.
[251] *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, haz.: Mehmet Yaman, s. 43.
[252] a.g.e, s. 116, 51, 52, 101, 43, 125.
[253] *Kumru, Kenzül- Mesaip*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 36, 318, 395.

*Şah İsmail'in dîvanı*nda ise hem ahiret inancına hem de tenasüh inancına dair göndermeler bulunmaktadır. Kitapta ahirete göçmekten, cennet giysisi giymekten, mahşer gününden söz edilmekte, aynı zamanda yok olmayacaklarından, don değiştirip yeniden geleceklerinden de bahsedilmektedir. [255] Şah İsmail:

Cemiyet namazın kıla irfanda
Rahmetindir tenin ol yeter sende
Yarın varırsanız mahşer yerine
Yargılanmadan cennete girilmez

Hatayi'm türaba indirdi teni
Âleme nur ile doldurdu seni
Pirin meydanında kurtarsın seni
Anlar cehennemin od'una yanmaz

nefesleriyle de ahiret inancına vurgu yapmaktadır.[256]

Pir Sultan Abdal'ın da ahiret inancıyla ilgili şu nefesleri ayrıca örnek gösterilebilir:

Cehennem sefası asi kul ister
Cennet-i Ala'dan bize yol göster
Cebrail, Mikail ol nazlı dostlar
Aman beklen cehennemin yolunu

Ay Ali'dir gün Muhammed
Kılasın farz ile sünnet
Yedi tamu sekiz cennet
Bülbül oynar gül içinde

---

254 *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi* , haz.: Abdurrahman Güzel, s. 57, 135. Tamu: Ahiret anlamına gelir.
255 *Şah İsmail*, haz.: İsmail Onarlı, s. 191,45, 151.
256 a.g.e, s. 173.

Açıldı cennet kapısı
Lâl-ü güherdir yapısı
Kıldan incedir köprüsü
Geçebilirsen gel beri

Pir Sultan Abdal'ım sır Ali sırrı
Sıratı geçenin cennettir yeri
Veyselkara Hint'ten Yemen'den beri
Muhammed Ali'de nuru gözlerim

Cehennem safası asi kul ister
Cennet-i Âlâdan bize yol göster
Cebrail, Mikâil ol nazlı dostlar
Aman beklen cehennemin yolunu.[257]

"Şol Cennetin Irmakları" isimli tanınmış besteli ilahilerin sahibi Yunus Emre'nin de ahiret inancıyla ilgili çok sayıda beyiti bulunmaktadır.

Bu dünyayı elden bırak ahirete eyle yarağ(hazırlık)
Erenlerden olma ırak gel ikrar et erenle.
....

Zâhidin zühdü ile cennet makamı olur
Mâsivânın küllisi zindânıdır âşıkların

Kılarsın riya namaz yazığın çok hayrın az
Dinle neye varır söz cehennmede yatarsın.
....

[257] Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör.: Tûba Öztürk, s. 317, 301, 11, 71, 317.

Bir kez cehennem silkine âsilere ede kine
Ya Rab ericek ol güne ben nideyim neyleyeyim.
....

Yoktur bende amel taat ben nideyim neyleyeyim
Kopucak rûzı kıyamet ben nideyim neyleyeyim

Dost bana su'al edicek aklım başımdan gidicek
Hicâb derdi gark edicek ben nideyim neyleyeyim

Helaline ola hisab haramına ola azab
İsyan ile yüzüm kara ben nideyim neyleyeyim

Yetmiş bin zebani yede Tamu'yu haşrda ilede
Mücrimlere heybet ede ben nideyim neyleyeyim

Bir kez cehennem silkine asilere ede kine
Ya Rab ericek ol güne ben nideyim neyleyeyim
....

İsrafil suru ura yer yüzü devşirile
Harab ola berr ü çarh-ı felek yoyıla

Kimse varmaya bunda cümlesi vara onda
Ol padişah önünde Hak terazi kurula

Cümle halâyık dura yer yüzün dolu tuta
Hükm eyleye padişah mahşere dek sürüle

Kopa kıyamet hevli ikinci nefhâyilen
Üçüncü nefha içinde yerler yüzü yarıla

Bağlana bin bin sunuf âşıka yok havf u hayf
Yarın mahşer gününde Yevme Yenfehu vurula

Yunus yeragın eyle yol korkulu key anla
Gökren katran denizi kıldan Sırat gerile
....

Bu ne gülecek yerdir aglasana key katı
Azrail seni kovar katı can alameti

Sanma kalasın bunda gensiz varasın onda
Onca yatasın sinde kopunca kıyameti

Mal u mülkten ayrılıp sine varasın durup
Münker ü Nekir gelip sual ediser katı

İki ferişteh ine gele karşına kona
Günahlarını yaza sala boynuna biti

Günahlarını tartalar ondan sırata ilteler
Zebaniler tutalar figanlar ola katı

İsrafil surun ura halâyık dura gele
Baş açık yalın ayak ıssılar ola katı

Ata oğuldan beze bakmaya ona kıza
Şol gün geliser bize unutma arasatı

Yunus günahın çoktur sen ağlar isen Hak'dır
Yarın sana gerektir Muhammed şefaati.[258]

[258] *Yunus Emre Divanı*, haz.: Mustafa Tatçı, s. 124, 180, 194, 196, 212, 256.

Aleviliğin yazılı kaynaklarında, Alevi edebiyatında, hem ahiret inancına hem de tenasühe yönelik kayıtlar bulunmaktadır. Kaynaklarda ahiret inancıyla ilgili pasajlar İslami tasavvuf kültürüne ait inanış ve pratikler taşımaktadır. Ahiret inancı ile ilgili Türklerin eski inanç sistemlerinin etkileri de hissedilmektedir.

Tenasüh inancı, İslam'daki "ahiret yurdu" kavramını iptal etmektedir. Bu sebeple tenasühle ahiret inancını ve bununla alakalı diğer kavramları bağdaştırmamız mümkün görünmemektedir. Kaynaklardaki ahiret inancıyla ilgili bu farklı anlayışı Alevilerin geçirdikleri tarihi sürece bağlı olarak kitabî İslam'ı tanıyıp özümseme imkanı bulamadıklarına bağlamak gerekir. Kaynaklarda ağırlık kazanan anlayış ise, yukarıda verdiğimiz misallerde görüldüğü gibi kıyamet, mahşer, sırat, hesap, cennet, cehennem gibi ahiret inancı ile ilgili kavramların benimsendiğidir. "Alevilikte ahiret inancı yoktur" demek Alevi klasik kaynaklarında yer alan ahirete ilişkin bu kavramları yok saymak yahut da İslami terminolojiden habersiz bir şekilde, bilgisizce ahiret inancı ile ilgili kavramlara olmayacak anlamlar yüklemek demektir. Yunus Emre'ye, Hacı Bektaş Veli'ye, Pir Sultan'a rağmen Alevilikte ahiret inancının olmadığını, ölümle herşeyin bittiğini iddia etmek, bilinen tarihi gerçeklere, uygulamalara ve akla karşı gelmek demektir.

4. İbadetler

Alevilerin yazılı kaynaklarında, İslam'ın temel ibadetleri ile ilgili bir çok bilgi mevcuttur. Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ında dört kapıdan ilki olan şeriat kapısının üçüncü makamında namaz, zekat, oruç ve hac ibadetlerine değinilmekte ve konu ayetlerle desteklenmektedir. Ayrıca eserde, beş vakit namazla ilgili şöyle bir benzetme yer almaktadır: "İnsanda çocukluk çağı, sabah namazına; ergenlik çağı

öğle namazına; yiğitlik (delikanlılık) çağı, ikindi namazına; orta yaşlılık çağı akşam namazına; yaşlılık çağı da yatsı namazına benzer."[259]

*Vilâyetnâme'*de de, Hacı Bektaş'ın hacca gittiği, Kâbe'yi tavaf ettiği, Arafat'ta vakfe yaptığı, Kâbe'de namaz kıldığı açık bir şekilde ifade edilmektedir.[260] Ayrıca *Vilâyetnâme'*de Hacı Bektaş Veli'nin abdestsiz bir an bile yere basmadığı, bir an olsun ibadetten geri kalmadığı vurgusu yapılmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin riyazete çekildiği, kendini ibadete verdiği, rüku, sücûd yaparak namaz kılıp dua ettiği ile ilgili kayıtlar da mevcuttur. Hacı Bektaş Veli'nin kerametlerinden biri olarak, bir gün öğle namazı vakti geldiğinde Molla Sadettin'in gönlünden Hünkâr Hacı Bektaş'ın her namaz vakti kaybolduğu düşüncesinin geçtiği, bu düşüncenin Hünkâr'a malum olduğu, bunun üzerine Hünkâr'ın namazların sünnet ve farzlarını Kâbe'de kıldığını Molla Sadettin'e gösterdiği menkıbesi *Vilâyetnâme*'de yer almaktadır.[261]

*Abdal Musa Vilâyetnâmesi'*nde, İslam'ın beş şartından biri olan "namaz" çok sık geçmekte, Abdal Musa'nın, halka anlatmak istediklerini 'namaz vakti'nde söylediği kayıtlarına rastlanmaktadır.[262]

*Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'*sinde, kulun ibadet ederek Allah'a daha yakın ve güzel huylu bir insan olacağından bahsedilir. *Menâkıbnâme*'de namaz ibadeti İslam'ın beş şartından biri olarak, bütün erkânı ile zikredilmektedir. Eserde müstakil olarak "Salatnâme" adlı bir başlık bulunmaktadır. Salatnâmede günlük namaz vakitleri, cuma, bayram, teravih ve cenaze namazları ve bunların rekat sayıları toplamlarıyla birlikte yer almaktadır. Salatnâme'de namazlar şu şekilde anlatılmaktadır:

Ahşam namazı hod beşdür
Anı kılmak bize hoşdur
Yatsı namazı onüç'dür

---

[259] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, s. 11, 41.
[260] Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme*, haz.: Esat Korkmaz, s. 19.
[261] a.g.e, s. 16,116.
[262] *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, haz.: Abdurrahman Güzel, s. 101.

Dahı namaz sorar mısın

Gündüzle gice kırk rekât
On yidi farz yiğirmi sünnet
Vitir vacib üç rikat
Dahı namaz sorar mısın

Cum'a hem Bayram ikidür
Dahı namaz sorar mısın[263]

Ayrıca *Menâkıbnâme'*de "hac farizası" ile ilgili bir çok kayıta rastlanılmaktadır. Bunlardan birini örneklendirecek olursak; Kaygusuz Abdal, şeyhi Abdal Musa'ya kırk yıl hizmet ettikten sonra, kırk dervişi ile hac farizasını yerine getirmek için yola çıkar. Daha sonra Arafat'ta vakfe yaparlar. Makam-ı İbrahim'de "tavaf namazı" kılıp Safa ve Merve arasında tavaf ederler. Haccın erkânını yerine getirdikten sonra Medine'ye hareket edip Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettikten sonra Anadolu'ya dönerler.[264]

İmam Cafer Sadık Buyruğu'nda ise ibadetlerle Allah'a ulaşılacağına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kırk makamdan salâvat makamında evliyaullahın namazından bahsedilmekte, ibadetlerini yerine getiren kişilerin cehenneme girmeyeceklerinden söz edilmektedir. Eserde talibin Allah'ı zikredip ibadet ve niyaz ile ömrünü geçirmedikten sonra tanrıya ulaşamayacağından söz edilir. Ayrıca "sufilik evsafı" başlığı altında ibadetler, benzer Sünni tasavvufi eserlerde de görüldüğü gibi bâtıni biçimde yorumlanmakta, sufinin orucunun mürşidine temennâ vermek olduğu, zekâtın mürşidine niyaz vermek olduğu, haccın mürşidine tecellâ eylemek olduğu, sufinin kıblesi ve Kâbe'sinin mürebbinin ve rehberin yüzüne bakmak olduğu ifade edilmektedir.[265]

---

[263] *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi*, haz.: Abdurrahman Güzel, s. 57, 59.
[264] a.g.e, s. 63, 64.
[265] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 52, 129, 248, 281.

Şeyh Safi Buyruğu'nun ibadet bölümünde şeriat ve tarikat kavramlarından bahsedilmekte, şeriat ehli olan kimsenin namaz kılması, oruç tutması, hacca gitmesi ve gücü yetenlerin zekat vermesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Şeriata göre namazı cemaatle kılmanın sevabının çok olduğu ifade edilmekte, tarikata göre ise kişinin bütün benliğiyle yüzünü yere koyup Allah'a yalvarmasının hak katında makbul olduğu bildirilmekte ve mürşidin huzurunda toplanarak, sohbet halkasında oturup günahını itiraf ederek niyaz eylemenin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Tanrıya ulaşmanın yolunun dört olduğu, dördüncü yolun da Hak Teâlâ'yı zikredip namaz ile niyaz ile olduğu belirtilir. Adı geçen esere göre, şeriatta hacca gitmek, gücü yetenlerin Kâbe'yi tavaf etmeleri ve cehennem ateşinden kurtulmak için Kâbe'nin içine girmeye çalışmalarıdır. Tarikat içinde hacca gitmek, mürebbinin (eğitici mürşidin) gönlüne girmek olarak tanımlanmaktadır.[266]

Hüsniye adlı eserde ise, İmam Cafer Sadık'ın hizmetinde bulunan cariye Hüsniye'nin, abdest, namaz, oruç ve diğer ibadetlerin şartlarını bildiği anlaşılmaktadır.[267]

İslam'ın temel ibadetlerini yerine getirme hususunda Pir Sultan Abdal'ın şu nefesleri ayrıca örnek gösterilebilir:[268]

Pir Sultan Abdal'ım, ölürüm deme
Kıl beş vakit namaz kazaya koma
Sakın bu dünyada kalırım deme
Tenim teneşirde, özüm sağdadır.

Kanı bizden evvel gelen
Beş vaktını tamam kılan
On parmağı pınar olan
El Muhammed Ali'nindir.

[266] *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*, nşr.: Mehmet Yaman, s. 51, 115.
[267] *Hüsniye*, nşr.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 141.
[268] Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör.: Tuba Öztürk, s. 256, 407, 287.

Baz bazınan, kaz kazınan
Vaz vazınan, vız vızınan
Beş vakti bir niyazınan
Kıldın sanma, kılamadın.

*Yunus Emre Divanı'*ndan da şu beyitler örnek olarak gösterilebilir:

Müslümanam diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tanrı'nın buyruğun tutup beş vakt namaz kılsa gerek

Kılar isen tan namazın Hak'la ola hem niyazın
Ahirette izz ü nâzın varıp anda bulsa gerek

Öyle namazın kılasın her ne dilersen bulasın
Tamudan azad olasın kullar azad olsa gerek

Ol ikindiyi kılanlar arı dirlik dirilenler
Olardır Hakk'a erenler her-dem anlar erse gerek

Akşam durur üç fariza dağca günahın arıda
İyi amellerin sinde şem ü çerağ olsa gerek

Yatsı namazın'ol hâzır hâzırları sever Kadir
İmanın eksiğin bitir iman pişrev olsa gerek.
....

Sana derim ey veli dur erte namazına
Eğer değilsen ölü dur erte namazına

Ezan okur müezzin çağırır Allah adın
Yıkma dinin bünyâdın dur erte namazına

Namazı kıl zikr eyle elin götür şükr eyle
Öleceğin fikr eyle dur erte namazına

Namaz kıl iman ile yatmagil gümân ile
Gidesin iman ile dur erte namazına

Çıka gide can dahi şöyle kala ten dahi
Derviş Yunus sen dahi dur erte namazına
....

Allah buyruğun tutgıl namazın kılıp gitgil
Namazın kılmayınca zinhar varmagıl işe

Evinde helaline beş vakt namaz öğretgil
Öğüdün tutmaz ise yazığı yoktur boşa

Namaz kılmayana sen müsülmandır demeğil
Hergiz müsülman olmaz bağrı dönmüştür taşa

Yunus imdi namazın komağıl sen kıla gör
Ansızın ecel erer ömür yetişir başa.

....

Ben oruc-namaz için süçü içtim esridim
Tesbih-seccade için dinlerem şeşte-kopuz.[269]

Alevilerin yazılı kaynaklarında İslam'ın temel ibadetleriyle ilgili çok sayıda kayıt mevcuttur. Bu kaynaklarda, farklı tasavvufi pratiklerle karşılaşılmakla beraber

[269] *Yunus Emre Divanı*, haz.: Mustafa Tatçı, s. 116, 7, 216, 230, 99.

temel İslami anlayıştan bağımsız ibadet ritüellerine rastlanılmamaktadır. Yazılı kaynaklarda değinilen ibadet şekillleri genel İslami ibadet şekilleriyle aynıdır. Ayrıca bu ibadetlerin gündelik hayatta yapılmasının gerekliliğine ilişkin bir çok kayıt da mevcuttur. Binaenaleyh Aleviliğin yazılı kaynaklarında bulunan ibadet anlayışı Kur'an'ın emrettiği, Hz. Muhammed'in uyguladığı biçimdedir. İlkel toplumların dini inanışlarında bile ibadet ritüelleri vardır. Bin yıllık geçmişi bulunan Alevi inancında farklı bir ibadet uygulamasına rastlanılmaması Aleviliğin İslam'ın özünden kopmadığının en kuvvetli delilidir.

5. Dört Kapı – Kırk Makam

Alevi- Bektaşi klasik kaynaklarında çok sık geçen dört kapı, kırk makam anlayışı Aleviliğin temelleri ve Hacı Bektaş Veli'nin ilkeleri olarak kabul görmüştür. Alevilikte dört kapı, kırk makam, kulu Allah'a ulaştıracak aşamalardır. Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât'*ında düzenli bir şekilde işlediği dört kapı, kırk makam yer yer Kur'an ayetleri ve hadislerle de detaylandırılmaktadır.

Makâlât'ta kul Allah'a kırk makamda erişir, dost olur. Bu makamların onu şeriat; onu tarikat; onu marifet; onu da hakikat içindir. Bu makamlar sırasıyla şunlardır:

I. Şeriat Kapısı ve Makamları

1. İman getirmektir: İmanın şartı altıdır; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret günü, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak.
2. İlim öğrenmek.
3. Namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, hacca gitmek, cihad etmek (Allah yolunda savaşmak) ve cünüplükten temizlenmek.
4. Helal kazanmak ve faiz yememek.

5. Nikah kıymak.
6. Hayız ve lohusalıkta cinsi münasebeti haram bilmek.
7. Sünnet ve cemaat ehlinden olmak.
8. Şefkatli olmak.
9. Temiz yemek ve temiz giyinmek.
10. İyiliği emredip, kötülükten sakındırmak.

II. Tarikat Kapısı ve Makamları

1. Pirden el alıp tevbe etmek.
2. Mürit olmak.
3. Saç kesmek (traş olmak) ve elbise değiştirmek.
4. Nefsle savaşıp olgunlaşmak, pişmek.
5. Hizmet etmek.
6. Havf, yani Allah korkusu.
7. Ümit etmek.
8. Hırka, zenbil, makas, seccâde, tesbih, iğne ve asa bulundurmak.
9. Toplumda makam sahibi, cemaat sahibi, nasihat sahibi ve muhabbet sahibi olmak.
10. Aşk, şevk, sefa ve fakirlik.

III. Marifet Kapısı ve Makamları

1. Edep.
2. Korku.
3. Perhizkârlık.
4. Sabır ve kanaat.
5. Utanmak.
6. Cömertlik.
7. İlim.
8. Miskinlik.
9. Marifet.

10. Kendini bilmek.

IV. Hakikat Kapısı ve Makamları

1. Alçak gönüllü olmak. (toprak olmak)
2. Yetmiş iki millete bir gözle bakıp, kimsenin ayıbını görmemek.
3. Yapabileceğin hiçbir iyiliği esirgememek.
4. Dünyada yaratılmış bütün nesnelerin kendisinden emin olması.
5. Mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu (yaratılış sebebi olan Muhammedi nurunu) bulmak.
6. Sohbette hakikat sırlarını söylemek.
7. Seyr-i sülûk.
8. Sır saklamak.
9. Münacaât.
10. Çalap Tanrıya ulaşmak.[270]

*Şeyh Safi Buyruğu'*nda "Bel Bağlamak" başlığı altında dört kapı, kırk makama aykırı hareket edilmemesi gerektiğinden söz edilmektedir. *Buyruk'*ta dört kapı; şeriat, tarikat, marifet, hakikat olarak zikredilmekte ve şeriat Peygamberlerin; tarikat evliyanın (erenlerin); marifet, evliyanın yolundan gidenlerin; hakikat ise vuslatın makamı, Hak ile Hak olmak olarak açıklanmaktadır. Şeriat ehli olan kimsenin iman etmesi gerektiğinden ve Allah'ı bir bilmesinden söz edilmektedir. Ayrıca şeriat ehli olan kimsenin namaz kılması, oruç tutması, hacca gitmesi, zekat vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Tarikat içinde olan kimseye lazım olan mürşide bağlanmak, mürebbiyi tanımak, el verip etek tutup ikrar vermektir. Çünkü ikrar imandır. Ayrıca *Buyruk'*ta tarikat ehli olan kimsenin kendi varlığından sıyrılıp, samimi bir şekilde tanrıya yalvarmasından bahsedilmektedir.[271]

İmam Cafer Sadık Buyruğu'nda Pir ve Talip olan kimsenin dört kapıyı, kırk makamı bilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat ve

---

[270] Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, s. 8, 18.
[271] *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*, haz.: Mehmet Yaman, s. 89, 43, 51.

pirliğin Muhammed - Ali'den kaldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca tanrıya ulaşabilmek için şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarından geçmek gerektiği zikredilmekte ve kişinin halk içinde hicâb duymaması için dört kapı, kırk makama aykırı bir iş yapmamasına dikkat çekilmektedir.[272]

*Buyruk'*ta dört kapı çeşitli benzetmelerle ifade edilmektedir: Buna göre, şeriat gemi, tarikat deniz, marifet dalgıç, hakikat incidir. Pir olan kimseler şeriat gemisine girip tarikat denizinde yüzerler, marifet dalgıcı olup hakikat incisine erişip çıkarlar. Başka bir ifade biçiminde de, şeriat kulluk etmek, tarikat bilmek, marifet ermek, hakikat görmektir. Dört kapı ile ilgili benzetmeler *Buyruk*'ta şu şekilde devam etmektedir:

Şeriat ilim, tarikat iman, marifet din, hakikat ameldir.
Şeriat ten, tarikat et, marifet ilik, hakikat candır.
Şeriat erişmek, tarikat görmek, marifet anlamak, hakikat bilmektir.
Şeriat kapı, tarikat eşik, marifet söve, hakikat kilittir.[273]

Şah İsmail'in şu dörtlüğünde de dört kapı, kırk makama referans verilmektedir.

Ela gözlü pirim geldi
Duyan gelsin işte meydan
Dört kapıyı kırk makamı
Bilen gelsin işte meydan.[274]

Pir Sultan Abdal'ın dört kapı, kırk makam anlayışını ortaya koyan şu nefesleri de ayrıca örnek olarak gösterilebilir:

Şimdi bizim aramıza

---

[272] *İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, s. 22, 27, 32, 281.
[273] a.g.e, s. 33.
[274] *Şah İsmail*, haz.: İsmail Onarlı, s. 171.

Yola boyun veren gelsin
Şeriat tarikatı
Hakikati bilen gelsin.
....

Gönül gel karardan aşma
Gafillen bacadan düşme
Sözüm sana meveddettir
Evvel kapı şeriattır

Şeriatta edep öğren
Al bu pendi belin bağlan
İlimle üstad olur oğlan
Kimi farz kimi sünnettir

Eğer bu sırra erersen
Tarikat farzın sorarsan
Dolan kapıdan girersen
Yedi farz üçü sünnettir

Gelin girelim bu bâbı
Açılsın aşk kitabı
Eğer anlarsan hesabı
Andan sonra tarikattır

Tarikat bir ottur yakar
Her âşık bir çakmak çakar
Kimi ham, kimi has çıkar
Çırağın yakan üstaddır

Tarikatta kâmil olan
İlmi ile âmil olan

Bu yolda mükemmel olan
Evvel mertebe hizmettir

Kend' özümüze gelelim
Yoklukta sefil olalım
Tarikat nedir bilelim
İbtida yüz iradettir

Hakikat genc-i nihandır
Yedi yüz yetmiş mizandır
Mârifet gevher-i kândır
Ötesi ilm-i hikmettir

Mürebb'olan Ali gerek
Müsahibin hâli gerek
Dört kapıda eli gerek
Zira Ali Muhammed'dir.

....

Tarikattan marifete geldiniz
Hakikat emrinde vardır yurdunuz
Beş düğeyi de kasılıp yediniz
Bire dede, yağmadan mı gelirsin
....
Kırkımız da bir katara dizildik
Hakk'a Muhammed'e ümmet yazıldık
Hakikatta şerbet olup ezildik
Biz içeriz sâkicimiz Ali'dir

Muhammed dinidir bizim dinimiz
Cebril-i Emindir hem rehberimiz

Tarikat altından geçer yolumuz
Biz müminiz mürşidimiz Ali'dir

....
Şeriat kapısın Muhammed açtı
Tarikat kapısın ol Ali seçti
Dünyadan nice bin evliya göçtü
Anlar da gözetir, mehdi yoldadır

Şeriat yolunu Muhammed açtı
Tarikat menzilini Ali seçti
Bu meydandan nice erenler geçti
Turnalar Ali'mi görmediniz mi

Şeriat taşından bir taş kaldırdım
Marifet ehlinin gülün soldurdun
Ne yaman kanlıyım nefis oldürdüm
Aman mürvet, günahkârım erenler

Tarikat babına girmek dilersen
Hakikat günlerin dermek dilersen
Erenler sırrına ermek dilersen
Sır ile pinhandan rehber isterler.[275]

Yunus Emre de dört kapı, kırk makam esaslarına riayet eden bir şairdir. Yunus Emre'nin dört kapı, kırk makam anlayışına şu beyitlerini misal olarak verebiliriz:

---

[275] Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör: Tûba Öztürk, s. 358, 194, 195, 96, 188, 256, 397, 123, 300.

Şeriat tarikat yoldur varana
Marifet hakikat ondan içeri

Kırk bin kırk dört tabâkât meşayih evliyalar
Dört kapıdır kırk makam dem evliya demidir.

....
Evvel kapı şeriat emr ü nehyi bildirir
Yuya günahlarını her bir Kur'an hecesi

İkinci tarîkat kulluğa bel bağlaya
Yolu doğru varana yarlıgaya hocası

Üçüncüsü marifet cân gönül gözün açar
Bak manâ sarâyına arşa değin yücesi

Dördüncüsü hakîkat ere eksik bakmaya
Bayram ola gündüzü kadir gecesi

Bu şerîat güç olur tarîkat yokuş olur
Marifet sarplık durur hakîkattır yücesi

Dervişin dört yanında dört ulu kapı gerek
Kancaru bakar ise gündüz ola gecesi

Dört kapıdır kırk makâm yüz altmış menzili var
Ona erene açılır vilâyet derecesi

Âşk Yunus sözlerin muhâl diye söylemez
Manâ yüzün gösterir bu şâirler kocası
....

Evvel kapı şerîat geçse ondan tarîkat
Gönül evi marifet aşk hakîkat içinde

Şerîat şîrîn olur işitene hoş gelir
Ne kim dilerse kılur ol şerîat içinde

Tarîkat cân yoldaşı cân ile olur işi
Tarîkat giren kişi dün gün ibret içinde

Marifet gönül ile dün ü gün zârıyıla
Söylesem gelmez dile sırr-ı sıfat içinde

Hakîkat aşktır ayân görsün ol şebih beyân
Hakîkat donun giyen ağır hil'at içinde

Şerîat sûret evi tâata girer kavı
Âleme çıktı çavı ubûdiyyet içinde

Tarîkat cana gelir tâatını cân kılur
Girmeyen ziyân kılur iş bu devlet içinde

Hakâkate erenler hakîkati bulanlar
Ne bahtlıdır cânları hep muhabbet içinde.[276]

Dört kapı, kırk makam anlayışı, Alevi yazılı kaynaklarında genel İslami anlayış çerçevesinde açıklanmaktadır. Günümüz Alevi yazarları, kendi Alevilik anlayışlarına göre dört kapı, kırk makamı farklı şekilde yorumlamaktadırlar. Aleviliği ateizm gibi göstermek isteyen bir kısım yazar, yazılı kaynaklardaki dört

[276] *Yunus Emre Divanı*, haz.: Mustafa Tatçı, s. 21, 204, 235.

kapı, kırk makam anlayışını -birinci bölümde ele alınan konularda olduğu gibi- kasıtlı olarak yanlı ve subjektif yargılarla değerlendirmektedir.[277] Bu yazarlar, İslam'a ait temel kavramlardan ve İslami terminolojiden hayli uzak şekilde dört kapı-kırk makama, mecazi-batini anlamlar yükleyerek Aleviliği İslam dışı, inançsız bir dünya görüşü gibi göstermek istemektedirler.

[277] Mesala bkz. Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik,* s. 302-316, Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, s. 324-343, Cemal Şener, *Sorularla Alevilik,* s. 154-156.

SONUÇ

Anadolu'ya göç eden ilk yerleşimci Türkler; Orta Asya kültüründen aldıkları göçerlik geleneğini, Anadolu'nun yaylalarında ve bozkırlarında da sürdürmüş, ilk etapta çoğunlukla şehirlere ve ovalara yerleşmeyi tercih etmişlerdir. İklimin sert, yaşam koşullarının güç olduğu bu hayat tarzında gündelik işlerin yoğunluğu da hayatı zorlaştırmıştır. Göçebe Türkmenler çevresel koşulları daha verimli kullanabilmek için obalarını birbirlerinden oldukça uzağa kurmak zorunda kalmışlar, bu durum kapalı bir yaşam çerçevesinde diğer insanlarla etkileşimi de azaltmıştır. Göçebe ve ovalı diye ayrılan kişilerin birbirleriyle akraba olmayı dahi kabul etmemeleri Anadolu tarihinde birçok esere konu olmuştur. Eski Türk inanışlarının ve Erdebil tekkesinin izlerini taşıyan kimi göçebeler, kitabî İslam'ı tam olarak yaşama ve öğrenme imkanına da sahip olamamışlardır. Belki de İslam'da bulunan namaz ibadeti günlük işlerin yoğunluğundan, oruç ibadeti iklimin ve hayat şartlarının zorluğundan, hac ibadeti maddi imkansızlıklar ve sorumlulukların çokluğundan, zekat ibadeti yokluk ve kıtlık sebebiyle yerine getirilmesi zor hale gelmiştir. Ayrıca bu göçebelerin, şehrin medrese eğitiminden mahrum kaldıkları da göz önüne alınmalıdır.

Bu çerçevede Alevi halk; muhtemelen tasavvufi akımların da etkisiyle İslam'ın özünü ve ibadetleri reddetmeden batinî olarak yorumlamayı daha uygulanabilir görmüştür. Kitabî İslam'ı reddetmeden ve özüne aykırı davranmadan yapılan bu farklı yöneliş Anadolu Aleviliğinin temellerini oluşturmuştur. İslam'ın içinde olan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi abartılarak, insanların eksikliğini hissedecekleri manevi boşluğu da doldurmuş olabilir. Bu ayrışma, farklılıkları zenginlik yerine, yok edilmesi gerekli bir unsur olarak gören bazı yanlış politikalar neticesinde derinleşmiş, insanların fikir ve eylemlerinde daha da sabitlenmelerine sebep olmuştur.

Günümüz Anadolu Aleviliğinde Alevilik tanımlaması, inanç kökenleri ve ibadet konularında Alevi olan veya olmayan yazarların birbirinden oldukça farklı görüşlere sahip olduklarını görmekteyiz. Ülkemizdeki Alevi derneklerin çokluğu ve farklılığı da farklı Alevi anlayışların olduğunun göstergesidir. Alevilik isminin kökeni konusunda bir kesim Alevi yazar, Alevi kelimesinin Hz. Ali'nin isminden geldiğini düşünürken; diğer kesim, Alevi kelimesinin Hz. Ali ile hiç bir ilgisinin bulunmadığını öne sürmektedir. Bu iddialar rastgele ortaya çıkartılmış sözler değildir. İlk ortaya atıldığında Aleviler arasında pek itibar görmeyen bu iddialar, zamanla halkın kafasını karıştırmıştır. Alevi ismi içinde bulunacak İslami bir değer, bazı kesimlerin hedeflerine ulaşmalarında aşılması güç ilk engel olarak ortaya çıkar. İlk Müslümanlardan, Hz. Peygamber'in yanında büyümüş ve onun kızıyla evlenmiş olan Hz. Ali'nin, İslam'la olan sıkı bağını yok saymak imkansızdır. Bunun yerine Aleviliğin bütününde, Hz. Ali'yi unutturma daha sorunsuz bir yol olacaktır. Bu kesim, bu yüzden Alevi ismi ile Hz. Ali arasında bir bağ olmadığı iddiasını dillendirmektedir. Bu tür iddiaların bilimsellikten ve bilinen tarihi gerçeklikten çok uzak olduğu ortadadır. Aleviliğin geçmişi asırlardır Hz. Ali'ye dayandırılmıştır. Aleviliği ateist, İslam dışı göstermek isteyen çevreler bu gerçeği çürütebilecek yeterli kanıtlara sahip değildirler.

Hz. Ali bütün Müslümanlar için ortak tarihi bir değerdir. Anadolu Alevileri yüzyıllardır taşıdıkları Ali kimliğini inançlarının merkezine yerleştirmişlerdir. Alevilik düşüncesinde Hz. Ali'nin müstesna bir yeri olduğu, ona derin bir sevgi beslendiği bilinen tarihi bir hakikattir. Aleviliğin yazılı kaynaklarında görmezden gelinemeyecek kadar büyük ölçüde Ali sevgisinin, Ehl-i Beyt sevgisinin izleri bulunmaktadır. Aleviliğin kökenlerini İslam dışı göstermek isteyen bir kısım yazar, Hz. Ali'nin tarihsel bir şahsiyet olmadığını, tanrı ile özdeş olduğunu, nur ifade eden bir kavram, mitolojik bir kahraman ve sembol olduğu görüşlerini sistemli bir şekilde insanların bilinçaltına yerleştirmek istemektedirler. Anadolu Alevileri arasında Ali'siz bir Alevilik kültü oluşturarak onların İslam ile olan bağının kopartılıp bu kitleyi ateist zemine çekmek isteyenler, Ali kavramını tümüyle yıkamayacakları için

bu kavramı yıpratma ve değiştirme yolunu seçmişlerdir. Ancak seçilen bu yol birçok Alevi yazar tarafından makul görülmemiş ve eleştirilmiştir.

Allah inancı, Allah sevgisi Anadolu Aleviliğinde vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Alevilerin tanrı anlayışında vahdet-i vücudun etkisi belirgindir. Alevilikte tanrı inancı tasavvufi unsurlarla karışmış olduğu için, bazı Alevi yazarlar bundan hareketle tanrı hakkında gerçek Alevilikle bağdaşmayan çok farklı anlayışlar sergilemişlerdir. Yazılı kaynaklardaki tanrı inancını incelediğimizde, günümüz Anadolu Aleviliğini ateizme çekme çabalarının tarihsel, kültürel ve bilimsel temelden uzak olduğu görülmektedir. Yazılı kaynaklarda İslamiyet'in diğer tasavvufi kollarından çok farklılık arzetmeyecek bir tanrı telakkisiyle karşılaşılmaktadır. Hiç bir biçimde ateizmi, materyalizmi ima edecek bir işaret bulunmamaktadır. Tanrı inancının yanı sıra tevhid inancı da açık bir şekilde ortaya konmaktadır.

Anadolu Alevileri Kur'an'ı kutsal kitap olarak görmekte ve ona saygı duymaktadırlar. Bununla birlikte Alevi geleneği Kur'an'ın batınî yönünü öne çıkaran bir muhtevaya sahiptir. Alevi edebiyatında, yazılı kaynaklarda Kur'an'a sıklıkla vurgu yapılmakta, Kur'an'ın emir ve yasaklarına uyulmasının gerekliliği ile ilgili çok sayıda pasajlar bulunmaktadır. Kimi Alevi yazarların bazı Kur'an ayetlerinin çıkartıldığı ya da değiştirildiği şeklindeki iddiaları Alevileri İslam'dan uzaklaştırmak için ortaya atılan ve ateizm temelli yeni bir Alevilik oluşturma çabalarının diğer bir ürünüdür. Kaynaklarda Kur'an ayetlerinin eksik olduğu ya da değiştirildiği ile ilgili hiç bir somut ifadeye rastlanılmamaktadır.

Ahiret inancı konusunda Alevi yazarlar arasında farklı inanışlar söz konusudur. Bir grup Alevi yazar, kıyamet, mahşer, sırat, cennet, cehennem gibi kavramları benimserken, Aleviliği inançsız bir dünya görüşü gibi göstermek isteyen bazı çevreler ise ahiret inancına ilişkin bu kavramları ya tamamen reddetmekte, ya da tenasühe meyletmektedirler. Yazılı kaynaklarda yer alan ahiret inancı ile ilgili çok sayıdaki pasaj, Kur'an'dan, İslami terminolojiden habersiz bir şekilde, kasıtlı olarak subjektif bir şekilde değerlendirilmektedir.

Alevilikte İslam'ın özünde bir sapma yoktur. İslam dininin üç temel ilkesi olan Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ahiret gününe iman konusunda, diğer Müslümanlarla birleşilmektedir. Anadolu Aleviliğinde ibadetler de tümden reddedilmemekle beraber, Alevi aydınların ve Alevi halkın ekserisinin uygulaması Sünni Müslümanlarınkinden farklılık arzetmektedir. Bir kısım Alevi yazar ibadetlerin belli bir şekle tabi olmayacağını düşünürken; diğer bir grup ibadetleri batınî bir şekilde yorumlamakta ve bu ibadetlerin edasını reddetmektedir. Anadolu Aleviliğinde ibadetlerle ilgili yaygın olan görüş ise cemevlerindeki cem törenlerinde kılınan halka namazının namaz ibadeti olduğudur. Oruç ibadetiyle ilgili olarak, Alevi kesimin çoğu Muharrem orucu tutmaktadır. Hac ibadeti ise batınî bir şekilde yorumlanmakta ve asıl haccın insan gönlünü almak ve kimsenin gönlünü kırmamak olduğu söylenmektedir. Zekat ibadeti ise Anadolu Aleviliğinde önemli bir yer işgal etmemektedir. Halbuki yazılı kaynaklarda genel İslami ibadet şekilleriyle birebir aynı olan çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Ayrıca ibadetlerin gündelik hayatta yapılması gerekliliğine de ilişkin bir çok bilgi ve tavsiye mevcuttur.

Tasavvuf geleneği içinde önemli bir yere sahip olan dört kapı-kırk makam anlayışı tüm Alevi yazarlar tarafından Hacı Bektaş Veli'nin ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte her yazar kendi Alevilik tanımlamasına göre dört kapı-kırk makamı batınî-mecazi bir yoruma tabi tutarak yanlı, subjektif yargılarla değerlendirmektedir. Halbuki Alevi yazılı kaynaklarında dört kapı-kırk makam, genel İslami anlayış çerçevesinde ele alınmakta ve konu Kur'an ayetleri ile desteklenmektedir.

Bugün Alevilik hakkında yazan, ateist yönelişleri destekleyen, Aleviliği İslam dışı göstermek isteyen ve bu özellikleriyle doğru Alevilikten uzaklaşmış olan yazarlar, Alevi aydın ve kanaat önderleri tarafından eleştirilmişlerdir. Aleviliği İslam dışı göstermek isteyen bu kesim, Aleviliği kendi ideolojilerine çekerek onun İslam dini ile olan bağını koparmak istemişler ve bunu şuurlu bir şekilde insanların bilinçaltına yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu çabalar yoğun şekilde sürmektedir.

Aleviliğin geleneksel kültüründeki İslami inanç motiflerini, bunun toplumsal yaşamdaki izlerini, cem törenlerine hakim olan tasavvufi ve İslami unsurları yok saymak mümkün görünmemektedir. Tarihi, ilmi dayanağı olmayan ve objektiflikten uzak iddialar itibar gördükçe Alevilik hakkında birbirine zıt yaklaşımların ortaya çıkması çok doğal görünmektedir. Bu durum hem Alevilerin iç huzurunu bozmakta; hem de onları, ülkemizde çoğunluğu oluşturan Sünni Müslümanlar karşısında haksız yere zor durumda bırakmaktadır. Bundan en fazla yarar umanlar ise, halkımızın birliğini ve ülkemizin bütünlüğünü bozmak peşinde olan içimizdeki ve dışımızdaki şer güçler olmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi, yayına haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Aksu, Recai, Esat Korkmaz'la röportaj, "Alevi Dosyası" yazı dizisi 6, *Milliyet*, 15 Eylül 2007.

___________, "Gerçeğini ve Geleceğini Arayan Alevilik" yazı dizisi, *Akşam*, 28 Mayıs 2005, s. 19.

___________, "Gerçeğini ve Geleceğini Arayan Alevilik" yazı dizisi, *Akşam*, 24 Mayıs 2005, s. 19.

Alisiz Alevilik Olur mu? (ortak kitap), İstanbul: Ant Yayınları, 1998.

Aydın, Ayhan, *Alevilik- Bektaşilik Söyleşileri*, İstanbul, 1997.

___________, *Akademisyenlerle Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2006.

Bender, Cemşid, *12 İmam ve Alevilik*, İstanbul, 1993.

Birdoğan, Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.

___________, *Alevi Kaynakları I*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Bozkurt, Fuat, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul: Yön Yayınları, 1990.

Bozkuş, Metin, "Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *CÜİFD*, 2 (1998), ss. 409-418.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Bulut, Faik, *Ali'siz Alevilik: İslam'da Özgürlük Arayışı-1*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1998.

Çamuroğlu, Reha, *Günümüz Aleviliğinin Sorunları,* İstanbul: Ant Yayınları, 1994.

___________, *Değişen Koşullarda Alevilik*, İstanbul: Ant Yayınları, 2000.

___________,"Düvel-i Muazzama'nın Aleviliğe Özel İlgisi Devam Ediyor", *2023 Dergisi*, 441 (5 Aralık 2004), s. 49.

Çetin, Mustafa Sami, *Bir Başka Açıdan Alevilik*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1996.

Çınar, Erdoğan, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

Dierl, Anton Josef, *Anadolu Aleviliği*, çev.: Fahrettin Yiğit, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.

Doğan, İzzettin, *Alevi-İslam İnancı Kültürü İle İlgili Görüş ve Düşünceleri*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2003.

Eğri, Osman, "Ehl-i Beyt Sevgisi", *Diyanet Dergisi*, 3/171 (2005), s.7.

Er, Piri, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Ankara: 1998.

Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu, haz.: Mehmet Yaman, İstanbul, 1994.

Eröz, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul, 1992.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Günümüzde Alevilik Sorunları-İlkeleri-Gelişimi*, İstanbul: Nefes Yayınları, 1995.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik*, Ankara, 1994.

Fırat, Kamil, "Kentleşen Alevilik" yazı dizisi, *Milliyet*, 05 Temmuz 2005, s. 23.

Gündoğdu Cengiz, *Hacı Bektaş-ı Veli (Öğreticisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım)*, Ankara: Aktif Yayınları, 2007.

Hacı Bektaş Veli, V*ilâyetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*, yayına haz.: Esat Korkmaz, İstanbul: Can Yayınları, 2006.

___________, *Makâlât*, nşr.: Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, Ankara, 1996.

İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, İstanbul: Can Yayınları, 2007.

Kaleli, Lütfi, *Binbir Çiçek Mozaiği Alevilik*, İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi, yayına haz.: Abdurrahman Güzel, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Kaygusuz, İsmail, *Görmediğim Tanrı'ya Tapmam / Alevilik- Kızılbaşlık ve Materyalizm*, İstanbul: Alev Yayınları, 1996.

Keçeli Şakir, "Marksizmle Başarılı Olamayanlar Aleviliği Kullanmaya Çalışıyor", *Zaman*, 13 Aralık 2008, s. 5.

Korkmaz, Esat, *Alevi Süreğinde- Bektaşi Yolunda Enel Hak*, İstanbul: Nefes Yayınları, 1995.

___________, *Alevilik ve Aydınlanma*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1997.

___________, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*, İstanbul, 1997.

___________, *Alevilere Saldırılar*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1997.

Kumru, Kenzül- Mesaip, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, İstanbul: Can Yayınları, 1992.

Kutlu, Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Safî,* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

___________, *Din Anlayışında Farklılaşmalar, Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik*, Ankara: Diyenet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Noyan (Dedebaba), Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, cilt: II, Ankara: Ardıç Yayınları,1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

___________, "Alevi", *DİA*, II, s. 368-9.

___________, *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.

___________, *Menâkıbnâmeler*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

___________, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler* (XIV-XVII. yy), Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Onarlı, İsmail, *Şah İsmail*, İstanbul: Can Yayınları, 2000.

Pehlivan, Battal, *Alevi Bektaşi Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul: Pencere Yayınları, 1994.

Pir Sultan Abdal, *Bütün Şiirleri*, editör: Tûba Öztürk, İstanbul: Akvaryum Yayınları, 2007.

Sarıkaya, M. Saffet, "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", *EKEV Akademi Dergisi*, I (1997), ss. 81-96.

Sofuoğlu, Cemal, **İlhan**, Avni, *Alevilik Bektaşilik Tartışmaları*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Söylemez, Haşim, "Hasan Meşeli'yle Röportaj", *Aksiyon Dergisi*, 558 (15 Ağustos 2005), s.26-28.

Şener, Cemal, **Miyase**, İlknur, *Kırklar Meclisinden Günümüze Alevi Örgütlenmeleri Şeriat ve Aleviler*, İstanbul: Ant Yayınları, 1995.

Şener, Cemal, *Sorularla Alevilik*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007.

___________, *Alevi Sorunu Üstüne Düşünceler,* İstanbul: Ant Yayınları, 1993.

___________, *Yaşayan Alevilik*, İstanbul: Ant Yayınları, 1993.

___________, *Şaha Doğru Giden Kervan Alevilik Nedir*, İstanbul, 1997.

Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Bâbeveyh el-Kummi, *Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye (Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları)*, çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Ankara Ü. Basımevi, 1978.

Tam Hüsniye, haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu, İstanbul: Can Yayınları, 2007.

Uğurlu, Ali Rıza, "İncinsek de İncitmeyeceğiz", *Zaman*, 6 Aralık 2008. s. 7.

Uludağ, Süleyman, "İnanç ve İbadet Hayatı Bakımından Alevi-Sünni Karşılaştırması", *Köprü Dergisi*, 62 (1998).

Üzüm, İlyas, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul: İsam Yayınları, 1997.

___________, "Kültürel Kaynaklarına Göre Alevi İnançları ve İbadet Anlayışları", *Köprü Dergisi*, 62 (1998).

___________, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2007.

Yıldız, Harun, *Anadolu Aleviliği (Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme),* Ankara: Araştırma Yayınları, 2004.

Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yunus Emre Divanı, haz.: Mustafa Tatçı, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.